ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԻԼԻԿԻՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ

ԺԲ.

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

ԳՐԵՑ

ԲԱԲԳԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

1940

ՑՊԱՐԱՆ ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ԿԻԼԻԿԻՈՑ

ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻԲԱՆԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ

ԺԲ.

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ

ԳՐԵՑ

ԲԱԲԳԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

1940

ՏՊԱՐԱՆ ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻԲԱՆԱՆ

ՅԵՏ ՄԱՀՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Աթոռիս տպարանին հրատարակուած Կրօնական Մատենադարանի ԺԲ. թիւը կը յանձնեմ այսօր, Հոգելոյս Բաբգէն Ա. Աթոռակից-Կաթողիկոսին ներկայ հատորիկին՝ «*Բարեկարգութիւն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ*», որ իբր յօդուածաշարք հրատարակուած է, 18 տարի առաջ, Ամերիկայի *Հայաստանի Կոչնակին* մէջ (1922 Յունիս-Հոկտեմբեր), եւ զոր թէպէտեւ ուզած է Հեղինակը գրոյկի ձեւով ալ հրատարակել (տես Խ. Ծ. Հ. *Կոչնակի*, 1922, Հոկտ., 41րդ թիւին մէջ), բայց չէ յաջողած:

«Հ. Ե. Բարեկարգութիւնը», հակառակ 1922ին խմբագրուած ըլլալուն, իր նիւթին կարեւորութեամբ, իր բովանդակութեամբ եւ իր հրապարակ դրած խորհրդածութիւններով եւ առաջարկներով, կարելի է ըսել թէ միշտ նոր, թարմ եւ հետաքրքրական է եւ կը պահէ իր այժմէութիւնը, մինչեւ որ, երջանիկ օր մը, իրականանայ այդ բաղձալի Բարեկարգութիւնը:

Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան մասին Հոգելոյս Հեղինակին գրածները ամբողջացնելու համար աւելորդ չհամարեցինք ներկայ հատորիկին կցել, իբրեւ յաւելուած, նա'եւ Հեղինակին ուրիշ մէկ համառօտ գրութիւնը.— «*Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Խնդիրը*», զոր գրի առած է Երուսաղէմի մէջ, 1926 Յունիս

27ին, տեսնելով որ 1923 Նոյեմբերին, Մայր Աթոռին մէջ, կազմուած «Հայոց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Կեդրոնական Յանձնաժողով»ին մշակած բարեկարգական խնդիրներուն մէջ կը պակսի «Հայ ժողովուրդին Կրօնական Դաստիարակութեան խնդիր»ը, որ նիւթը կը կազմէ Հեղինակին այդ գրութեան, եւ որով կ'առաջարկէ Հայ ժողովուրդը դաստիարակել երեք կեդրոններու մէջ.— *Տան, Դպրոցի եւ Եկեղեցւոյ* մէջ:

Երկու խօսք ալ Հոգելոյս Հեղինակին ոճին, ոգիին եւ *ժխտ*երուն մասին, որ կը տիրէ եւ կը ցոլանայ թէ՛ այս հատորիկին եւ թէ՛ Բարեկարգական խնդիրներու վերաբերեալ իր միւս գրութեանց մէջ:

Ինչպես հեղինակն ալ կը յիշէ (էջ 27–28), շատ կանուխէն գրաւուած եւ զբաղած է իր միտքը Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խընդրով:— Այսպէս, ճախ 1895էն սկսած է գրել այս մասին, իր Ս. Վարդանեանց դիւցազներգութեան ոսկեգրիչ հեղինակին «Եղիշէի Ուսումնասիրութեան» մէջ (զոր գրած է իբր «Վարդապետական թեզ» Արմաշի Դպրեվանքին մէջ). եւ յափշտակուած եւ խանդավառուած է «Ե. Դարու Հայաստանեայց Եկեղեցի»ի զմայլելի պարզութեան եւ պանծալի ժողովրդականութեան վրայ:

Երկրորդ՝ 1908ին, Օամ. կեղծ Սահմանա-

դրութեան յաջորդող խանդավառութեան օրերուն, երբ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանին մէջ «Հ. Ե. Բարեկարգութեան Կեդրոնական Յանձնաժողով» կը կազմուի, կ'անդամակցի ատոր, եւ կը ճառէ ու կարեւոր յօդուածներ կը գրէ թերթերու մէջ:

Երրորդ՝ 1910 Օգոստոսին, Կ. Պոլսի Պատրիարք՝ Դուրեան Եղիշէ Սրբազանին, եւ յետոյ — երբ եպիսկոպոսանալու համար Էջմիածին կ'երթայ — Ամենայն Հայոց Հայրապետին՝ Իզմիրլեան Մատթէոս Կաթողիկոսին ներկայացուցած է «Հ. Ե. Բարեկարգութեան» մասին գրի առած իր Ծրագիրը:

Չորրորդ՝ 1912ին հարկ տեսած է առանձին գրոյկի ձեւով հրատարակել իր «Եղիշէի ուսումնասիրութիւնները» առնելով ընդարձակացուցած «Հայց. Եկեղեցին Ե. Դարու մէջ»ը, ուր, անկեղծ եւ խանդավառ համարձակութեամբ կ'ըսէր.— «Ե. Դարու Հայց. Եկեղեցին պէտք է ունենանք մեր. այսինքն՝ ազգ պարզութիւնն՝ իր ամբողջ ընկերութիւնին մէջ»:

Հինգերորդ՝ 1914ին, երբ Ամերիկա կ'անցնի եւ Հայկական Անկախութիւն եւ Հանրապետութիւն կը հռչակուի, օրուան խանդավառութեանց խառնուա'ծ եւ իր համակիր ու հիացող բարեկամներուն թելադրութեամբ եւ *Ազգ–Պահակ* թերթին մէջ երեւցած գնահատական եւ խրախուսիչ յօդուածներէն (Ա. Ն. Նազարի եւ Բ.

Քէչեանի եւ այլոց կողմէ գրուած) յուզուած եւ խաչալերուա՛ծ, *Հայաստանի Կոչնակին* մէջ կը հրատարակէ երկար յօդուածաշարք մը, որ գիւրը կը կազմէ ներկայ հատորիկիս, եւ որուն կը կցէ Յաւելուած մը.— «Ամերիկայի Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութիւն»ը, զոր յետոյ, իբր Տեղեկագիր, կը ղրկէ նաեւ Ամենայն Հայոց Հայրապետին, Տ. Գեորգ Ե. Կաթողիկոսին:

Վեցերորդ՝ երբ Երուսաղէմ կ'երթայ 1925ին, իբր ուսուցիչ ժառանգաւորացին, եւ կը ձեռնարկէ *Միտքի* Նոր Շրջանին խմբագրութեան, հոն ալ կը գրէ ընդարձակ յօդուածաշարք մը.— «Հայ Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան վերաբերեալ խնդիրներ» (*Միտք*, 1927–30), զոր յետոյ կ'արտատպէ ալ հոն, իբր գրքոյկ, 1930ին, *Հայ Եկեղեցի* անունով:

Եւ եթէ երբեմ մահուան սեւ նախատագիրը խնայեր Հոգելոյս Աբրահամեանին եւ ողջ մնար, Մայր Աթոռոյ Հայրապետին, Երջանկայիշատակ Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոսին «Հայոց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Ծրագիր»ին եւ «Ջեկոյց»ներուն հրապարակումին (1936ի վերջին կիսուն), ապահո՛վաբար դարձեալ նոր եւ աղուո՛ր բան մը պիտի գրէր: Սակայն, փառք Աստուծոյ որ էջմիածնի այդ «Բարեկարգութեան Ծրագիր»ը անարձագանգ եւ անպատասխանի չմնաց. որովհետեւ, Աբրահամեանին անակնկալ մահուամբն, իր հոգիի եւ գրչի լուսաղբարը, Երուսաղէմի

ողբացեալ Թորգոմ Պատրիարքը լրացուց անոր բերին եւ դերը, գրելով *Սիոնի* մէջ երկարաշունչ, լուրջ եւ գեղեցիկ յօդուածաշարք մը, որ վերջերս արտատպուեցաւ, իբր գրքոյկ, Ս. Յակոբեանց Աթոռին տպարանէն:

Բայց ի՞նչ օգուտ, եւ ի՞նչ շահեցաւ Հայց. Եկեղեցին իր Բարեկարգութեան մասին ա՛յսքան եւ զանազան ձեւերով եւ զանազան հեղինակաւոր եկեղեցականներու կողմէ գրուած յօդուածներէն եւ հատորիկներէն:— Գրեթէ ոչինչ: — Եւ ինչո՞ւ...: — Որովհետեւ, ամէն հեղինակ, ամէն Եպիսկոպոս, Պատրիարք եւ Աթոռակից կամ Կաթողիկոս, գիտնալով եւ հրապարակաւ գրելով ու խոստովանելով հանդերձ՝ թէ «Յաճախ պատահած է որ մեր Եկեղեցւոյ մէջ գիտութեան, արժանիքի եւ հեղինակութեան տէր հոգեւորականներ (Կաթողիկոս, Եպիսկոպոս, Վարդապետ) Բարեկարգական ձեռնարկներ ըրած են.— զոր օրինակ՝ *Վարդապետական աստիճաններուն* ստեղծումն եւ ներմուծումը Հայց. Եկեղեցւոյ մէջ՝ եղած է Գրիգոր Տաթեւացիի անձնական հեղինակութեան հմայքով, ... մեր եկեղեցւոյ գիրքերու խմբագրութեան եւ կազմակերպութեան մէջ՝ շատ մը յաւելումներ եւ սրբագրութիւններ եղած են միա՛յն անհատական նախաձեռնութեամբ, եւ ժամանակը վաւերացուցած է զանոնք...» (Տես ներկայ հատորիկիս մէջ, էջ 133). երբ խնդիրը գործադրութեան եկած է (եւ

մեր հեղինակաւոր եւ բարձրասթիճան հոգեւորականները ի վիճակի եղած են, «ի պատճառէ», բարեկարգութիւն ընել եկեղեցւոյ մէջ), հարցուցած են միշտ.— «Ո՞վ պիտի ընէ Բարեկարգութիւնը» (նոյն, անդ, էջ 132). եւ, տուանձնակի եւ հրապարակաւ, պատասխանած են, անակընկալ եւ զարմանալի երկիւղածութեամբ.— «Ոչ կարեմ»: Եւ յօդուածով կամ գրոյկով յայտարարելով հանդերձ՝ թէ «անհրաժեշտ է Բարեկարգութիւնը», պատճառաբանած են. «Այսօր կը շեշտուի Բարեկարգութեան պէտը. եւ զայն ընելու պատմական եւ օրինական միջոցն է Ազգային–Եկեղեցական ժողով մը...: Բայց, որովհետեւ հաղթական աշխարհի եւ մասնաւորապէս մեր ազգային կեանքի գրեթէ բոլորովին դժուար է գումարել, Ս. Էջմիածնի մէջ, Ամենայն Հայոց Վեհ. Կաթողիկոսին նախագահութեամբ, Ազգ. ժողով մը... որ բազում Յանձնաժողովներ պիտի ունենար եւ երկար ժամանակ պիտի պահանջէր՝ Բարեկարգութեան Ծրագիրը ի գլուխ հանելու համար,— ամենէն բանաւոր կերպն է կեդրոնացնել Երուսաղէմ, Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետին հրամանաւ եւ հրաւէրով եւ Երուսաղէմի Պատրիարք՝ Խուրեան Սրբազանի Փոխ–Նախագահութեամբ, իբրեւ ներկայացուցիչ Ընդհանրական Մայր Աթոռին, եւ Բարեկարգութեան կարոս բոլոր կէտերու եւ խնդիրներու ուսումնասի-

րութիւնը յանձնել հանի մը կարող եւ հմուտ անձերու, եւ արդիւնքը ենթարկել Հայրապետական վաւերացման եւ գործադրութեան (տես ներկայ հատորիկս, էջ 134–5):

Ու մենք գիտենք, դժբախտաբար, եւ արտի ճշդումով կը յիշենք թէ Էջմիածնի Գեորգ Ե. եւ Խորէն Ա., Կիլիկիոյ Սահակ Բ. եւ Աբոռակից Բաբգէն Ա. Կաթողիկոսները եւ Երուսաղէմի Գուրեան եւ Թորգոմ Պատրիարքները, (ամենքն ալ Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան նախանձայոյզ, ոգեւորեալ եւ խանդավառ ախոյեաններ), մեռած գացած են եւ ի Տէր հանգչած...: Եւ մենք դեռ հարկադրուած ենք հարցնելու, անձկութեամբ եւ յուսաբեկութեամբ. — «ևվ պիտի ըլե՞ կամ գործադրե՞ Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութիւնը...»: Մինչ, անդին, գործնականին մէջ, Հայ Եկեղեցին արդէն իսկ բարեկարգուելու վրայ է, եւ ձեռամբ՝ ո՛չ թէ «Հեղինակաւոր Հայրապետներու, Պատրիարքներու, Եպիսկոպոսներու եւ Վարդապետներու», այլ՝ նոյնիսկ հայերէն լեզուի (գրաբար) եւ Եկեղեցւոյ կարգուկանոններու անգիտակ եւ իմաստակ հահանաներու, պիրներու եւ հոգաբարձուներու, որոնք, բոլ հաճոյս, իմածին եւ անիմաստ յաւելումներ եւ կրճատումներ կ'ընեն եկեղեցւոյ ժամերգութեանց, ծիսակատարութեանց եւ կարգադրութեանց մէջ... (տես հատորիկիս մէջ, էջ 88–110):

Մաղթեմ եւ յուսամ սակայն որ չուշանայ եւ շուտով իրականանայ Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութիւնը, եւ բախտն ունենամ, ի մօտոյ, ողջունելու զայն հրճուանմով. եւ մեր հետ՝ զբուարհանան նաեւ «Բարեկարգութեան» նախանձաւոր, ջատագով, խարոզ եւ դրօշակիր Հոգելոյս Հայրապետներուն, Պատրիարքներուն եւ Եպիսկոպոսներուն հոգիները:

*
* *

1940 Յուլիս 25

ՅԱՆԿ

	էջ
Յառաջաբան	գ
ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ	1
Ա.— Բարեկարգութեան Խնդիրը	1
Բ.— Բարեկարգութեան Նշանակութիւնը	5
Գ.— Բարեկարգութեան Կռիւը	15
Դ.— Բարեկարգութեան Կռիւին Դասաւորումը	27
Ե.— Բարեկարգութեան Կռիւին Բացատրութիւնը	36
ա) Սկզբունքի Կռիւ	36
բ) Արտայայտութեան Կռիւ	40
գ) Կարգուկանոնի Կռիւ	54
դ) Տնտեսական Կռիւ	79
ե) Վարչական Կռիւ	88
զ) Ընկերային Կռիւ	115
է) Մասնաւոր Կռիւ (1. Ազգ եւ Եկեղեցի: 2. Ո՛վ պիտի ընէ Բարեկարգութիւնը:)	123
ը) Յաւելուած (Բարեկարգութիւն Ամերիկայի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն)	136
ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ	145
Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Խնդիրը	147

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա.

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Բաւական առնէ ի վեր Ամերիկայի Հայ մամուլին մէջ պարբերաբար կը յուզուի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խնդիրը, որու մասին գրուածներէն մանաւանդ ուշադրութեան արժանի են ծանօթ խմբագիր Տիար Ա. Ն. Նազարի յօդուածները Ազգ-Պահակի չաբաթօրեայ թիւերուն մէջ (Տե՛ս Ազգ-Պահակ, 1922 Մարտ 4, 11, 18, 25):

Բոլոր անոնք որ գրիչ կ'առնեն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն բարեկարգութեան մասին գրելու համար Ամերիկայի մէջ, վստահ եմ որ անկեղծ են իրենց տուած խարհուրդներով, իրենց արտայայտած բաղձանքներով և իրենց ցոյց տուած միջոցներով:

Այս անհատական կարծիքներու արտայայտութիւնները բոլորովին «ձայն բարբառոյ յանապատի» չմնացին. այսինքն՝ պահպանողական կարծիքներ ալ արտայայտուեցան. այս-

պէս՝ Տէր Յակոբ Նշիկեան, Փրէզնոյի Նոր Կեանք-Աշխարհին մէջ, գրել տուաւ թէ բարե-կարգութեան համար նոյն թերթին մէջ քըր-քըրուած խնդիրներ այնքան ալ էական չեն։

Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խըն-դրին ուշագրաւ հանգամանքներէն մէկն ալ սա՛ է որ մեր Հայ-Բողոքական ազգայիններէն ոմանք եւս փափաք կը յայտնեն ատոր վա-ղափոյթ լուծման, և թելադրութիւններ կ՚ը-նեն՝ Բարեկարգութեան կերպին իբրեւ օրինակ մատնանիշ ընելով Ամերիկայի Եպիսկոպոսա-կան Եկեղեցին, և այնպէս կը կարծեն որ երբ Մայրենի Եկեղեցին այդ կերպով բարեկարգ-ուի՝ շատեր պիտի վերադառնան անոր գիրկը։

Պէտք է յիշել որ Ամերիկայի Հայ մա-մուլին մէջ արտայայտուած անհատական և ոչ-պաշտօնական կարծիքներէն յառաջ, 1910-ին, Դուրեան Պատրիարքի օրով, պաշտօնա-կան ձեռնարկներ եղան Կ. Պոլիս, Ազգային Պատրիարքարանի կողմէն, մասնակի բարե-կարգութիւններ մը ընելու նպատակով Հայց. Եկեղեցւոյ ոչ-դաւանաբանական կողմերուն վրայ, բայց Մեծ Պատերազմը այդ ձեռնարկն ալ պիտի խափանէր և խափանեց։

Պատմած եմ «Հայաստանեայց Եկեղեցին Ե.րդ դարու մէջ» գրքոյկիս Յառաջաբանին մէջ թէ ի՛նչպէս նոյն իսկ 1910 Սեպտեմբեր 23ին ի Մայր Աթոռ, Իզմիրլեանի Կաթողիկոսութեան

աաեն, պահ մը նկատի առնուելու Բարեկարգութեան խնդիրը, և ձեռք առանց լուծուելու։

Վերջերս Կ. Պոլսէն, Տէր Բիւզանդ Քէշեան, Ազգ-Պահակի 1922 Մարտ 28, Բշ. օրաեան թիւին մէջ հրատարակեց լաւ մշակուած յօդուած մը, «Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն դիրքն ու պաշտօնը արդի Հայ կեանքին առջև» խորագրով, որուն մէջ, վարպետ հրապարակագիրը, կարծես յուսահատ Կ. Պոլսէն և Էջմիածնէն, Ամերիկայի Հայ գաղութին կը դարձնէր իր աչքերը և կ'առաջարկէր նոյն ինքն Ամերիկայէն սկսիլ Հայաստանի Եկեղեցւոյն Բարեկարգութեան, յանդգնէ յանուանէ պարտականութեան պատուաբեր բաժին մը հանելով ինձ այդ շատ փափուկ խնդրին լուծման մէջ։

Հոս ալ պէտք է արձանագրեմ թէ Ամերիկայի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն Բարեկարգութեան խնդիրը յաճախ եկած է երեսփոխանական ժողովոյ սեղանին վրայ, և ծնած է առանց լուծուելու։

Զորս տարի յառաջ ձեռնարկեցինք Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Ամերիկայի մէջ, ամենէն յառաջ ձեռնարկելով պատրաստելու բարեկարգութեան գործիչները, այսինքն՝ Հայ եկեղեցականները ամերիկեան մեթոտով, բայց հայ ոգով եւ հայացի զօրաւոր դաստիարակութեամբ.— ասկից դժբախտաբար չյաջողեցանք. որովհետեւ չկրցանք գտնել այդ հոգե-

ար ծառայութեան նուիրուելու յօժար և յարմար գոնէ հինգ երիտասարդներ։ Վասն զի, պէտք է գիտնալ որ պատրաստուած եկեղեցականներուն հաւատքը, նուիրեալ աշխատասիրութիւնը և արթուն յարատեւութիւնը մեծապէս պիտի նպաստեն բարեկարգութեան պէս շատ փափուկ գործի մը յաջողութեան։

Սակէ զատ, ես իբրեւ Եպիսկոպոս, պարտք համարեցի ինձ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին բարձր ուշադրութիւնը հրաւիրել այս մեծ գաղութի հոգեւոր վիճակին վրայ, 1920 Հոկտեմբեր 8 թուակիր Տեղեկագրով մը, և առաջարկեցի բարեկարգական ինչ ինչ լուծումներ, որպէս զի ատոնց գործադրութեամբ Հայաստանի Եկեղեցին կարող ըլլայ կենդանի մնալ Ամերիկայի մէջ, իբրեւ ուժատուն (power house) մեր ազգային նկարագրին ազնուացման և տոհմային աւանդութիւններուն պահպանման։

Շատ ուրախ եմ որ Ն. Ս. Օծութիւնն բարեհաճած է իր հայրապետական բարձր ուշադրութիւնն ընծայել այդ Տեղեկագրին և հրամայել Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդ Գեր. Տ֊Թորգոմ Եպիսկոպոսին, Կաթողիկոսական Դիւանի Թիւ 290 և 1921 Սեպտեմբեր 1 թուակիր պաշտօնագրով, «ստանալ Տ. Բաբգեն Եպիսկոպոսից այդ տեղեկագրի պատճենը եւ կարդալուց յետոյ հրաւիրել Տ. Բաբգեն Եպիսկոպոսին, Առե-

րիկայում գտնուող ձեռնհաս եւ կարող վարդապետներին, քահանաներին, ինչպես եւ հոգեւոր կեանքով հետաքրքրուող աշխարհականներին, եւ Ձեր նախագահութեամբ հիմնելով այդ Տեղեկագիրը, նորանում ցոյց տուած անհրաժեշտ եւ յոյժ կարեւոր կետերով, արդիւնքը մատնանշող ժողովականներին ստորագրութեամբ վաւերացնելով ուղարկել ի տես եւ ի վերջնական տնօրինութիւն Նորին Ս. Օծութեան»:

Այժմ աչքի առջեւ ունենալով այս նախընթաց իրողութիւնները եւ պահպանում տալու համար բարեկամներուս փափաքին, որոնք կ'ուզեն որ ես ալ գրեմ մեր եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան մասին եւ յայտնեմ իմ գաղափարներս եւ կարծիքս, պարտք կը համարիմ կանոնաւոր վերլուծութեան մը ենթարկել Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խնդիրը, եւ ցոյց տալ առաջին եւ արտաքին կողմերը եւ լուծման դժուարութիւններն ու դիւրութիւնները մխանգամայն: Եւ կը յուսամ թէ այսպիսի կանոնաւոր վերլուծութիւն մը ուղեցոյց պիտի ըլլայ բոլոր անոնց, որ անկեղծօրէն եւ սիրով կ'ուզեն տրվիլ եւ ուսումնասիրել խնդիրը եւ կը փափաքին ատոր յաջող լուծման:

Բ.

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ի՞նչ կը հասկնանք կամ ի՞նչ պէտք է հասկնալ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ *ըսելով։*

Որպէս զի կարող ըլլանք ճշգրիտ կերպով գործածել Բարեկարգութիւն բառը և յատակօրէն արտայայտել առարմիտքը, պէտք է որ ամէնէն առաջ գիտնանք բառին նշանակութիւնը։

Այրդ՝ Բարեկարգութիւն բառը երկու գլխաւոր նշանակութիւն ունի, ա) Մատևնագրական և բ) Պատմական։ ա) Մատևնագրական նշանակութիւն ըսելով կը հասկնանք բառին այլեւայլ առումները և գործածութիւնը նախնեաց մատենագրութեան մէջ։

*Բարեկարգութիւնը Հայերէն լեզուին հնագոյն բառերէն է, և ըստ Նոր Հայկազեան բառգիրքի, կը համապատասխանէ Լատիներէն Ordo, ordinatio, modestia բառերուն, և կը նշանակէ բարւոք կարգաւորութիւն, բարեձեւութիւն. կարգ բարի եւ գովելի. գեղեցիկ կարգ, աղէկ կարգ կանոն. *հետեւեալ լինի ողջախոհութեան՝ բարեկարգութիւն, պարկեշտութիւն. Ա-րիստ. առաք: *Յետ այսպիսեաց արուեստից և բարեկարգութեանց մեռանի ի մէջն։ Որպէս զի ի բարեկարգութիւն հաստատեալ մեզ ծառա-*

յեսլիք մտերմութեամբ. Խոր. Բ. 7: Գ. 5: *Հետեւօզ հարցն առաքինութեան պտեալ հանդիսանայր միշտ ի բոլոր քարեկարգութիւնս. Յհ. կթ: *Վասն սուրբ տեղւոյս չինութեան, և Քարեկարգութեան (սխտխս). ըստ Խոսր. ԺՄ: *Զի՛ք լինէ հոգեւոր գործառնութիւն կամ քարեկարգութիւն, թէ առանց գլոց լինելոյ: Եթէ ի քարեկարգութենէ սխալեսցին (քահանայք), ըզբոլոր ժողովուրդն կորուսանեն. Խոսր. *Խրատ քարեկարգութեան Լմբ. իմ:

Գործածուած է նաեւ զեղեցիկ դասաւորութիւն և զեղեցիկ դասակարգութիւն առումներով:

Քարեկարգութիւն բառը, իր այդ բազմակողմանի առումներով, կուտայ կարգուկանոնի խմաստը՝ վարք ու բարքի մէջ, կենցաղավարութեան մէջ, տեւէ գործ և պաշտօն կատարելու մէջ, ըլլայ անհատական, ըլլայ հաւաքական հանգամանքով: Կարելի է ըսել թէ քարեկարգութիւն բառը, իր մասնագրական առումներով, կը ներկայացնէ բարոյագիտական և զեղեցկագիտական ըմբռնում մը:

Եւ անշուշտ այսպիսի քարեկարգութիւն մը՝ միշտ բաղձալի վիճակ մըն է, ինչպէս ամէն գործի, ամէն հաստատութեան և կազմակերպութեան մէջ, նոյնպէս Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ.— Եւ սակայն՝ միայն այս իմաստով չէ՛ որ Քարեկարգութիւն կը պահանջուի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ:

բ) Պատմական նշանակութիւն ըսելով կը հասկնանք՝ բառին մլուկ և բացարձակ իմաստով առած նշանակութիւնը պատմական դէպքի մը վերաբերութեամբ։

Այդ, ժ.Զ.րդ Դարուն, կեդրոնական Եւրոպոյ Կաթոլիկ եկեղեցւոյն մէջ տեղի ունեցաւ կրօնական յեղափոխութեան մեծ և անհնախընթաց դէպք մը՝ ընդդէմ պապականութեան, և այդ յեղափոխութիւնը յանգեցաւ Բողոքականութեան։

Այս դէպքը պատմութեան մէջ անցաւ և արձանագրուեցաւ Reformation անունով, որ կը նշանակէ Նորոգութիւն, Բարեւնորոգութիւն, Վերանորոգութիւն, ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ. և ըստ Գուխտան Լուսինեանի՝ նաեւ Բողոքականութիւն, Նորադաւանութիւն։

Այս յեղափոխութեան հեղինակն ու առաջնորդն է Լութեր, որ իր նոր գաղափարներով տակնուվրայ ըրաւ Կաթոլիկ եկեղեցւոյն գործառնութիւնը, և փոխանակ Բարեկարգեցուցած եկեղեցին իր հիմերուն վրայ, բոլորովին տարբեր եկեղեցի մը յերեան բերաւ, և մանաւանդ հետզհետէ յերեան բերին և կազմակերպեցին ուրիշ բարեկարգիչներ քիչ ժամանակի մը ընթացքին։

Այսպէս՝ երբ Լութեր 1517 Հոկտեմբեր 31ին Գերմանիոյ Վիթէնպէրկ քաղաքին մէջ հրատարակեց իր նշանաւոր 95 Յօդուածները և

պայքարի բռնուեցաւ Լեւոն Ժ. րդ Պապի հետ, կ'ուզէր որ Կաթուլիկ Եկեղեցին կամ Պապականութիւնը՝ ազատ թողու հաւատացեալները՝ սա սկզբունքով թէ Սուրբ Գիրքը Աստուծոյ խօսքն է, հետեւաբար իւրաքանչիւր հաւատացեալ ինքն պէտք է կարդայ զայն եւ ուղղուանայ իր հաւատքով:

Սակայն ուղիղ հետեւանքն էր եկեղեցական նուիրապետութեան կործանումը, և հաւատքի և գաւանանքի խնդիրներու բանաձեւման և մեկնութեան մէջ վերջին հեղինակութեան ժխտումն ու հերքումը:

Լուտերի յառաջ բերած չարժումը՝ այնպիսի համեմատութիւններ առաւ Զուինգլիոյ մէջ, չնորհիւ Զուինգլիի և Կալվինի աւելի՛ արմատական բարեկարգութեանց, որ Լուտեր չա՛տ ետ ձգաց և անոր առաջարկած նորութիւնները չատ պահպանողական նկատուեցան: Հետեւաբար՝ Լուտերի հաստատած եկեղեցին բարեկարգուեցաւ և շուտով տարածուեցաւ: Զուինգլի գործեց Զուիցերիոյ մէջ գերմանական գաւառներուն մէջ (1516–1531), իսկ Կալվին՝ աւելի Ֆռանսական գաւառներուն մէջ (1536–1564): Բարեկարգական այս չարժումը անցաւ Զուիցերիոյ սահմանները և գնաց տարածուեցաւ մինչեւ Ֆռանսա և Սկովտիա: Եւ Բարեկարգեալ (*Reformed*) անունը, որ ամենէն յառաջ Զուիցերիոյ եկեղեցիներուն յատուկ

էր, յետոյ տրուեցաւ նաեւ այն բոլոր եկեղեցիներուն, որոնք նոյն կամ նման տեսութիւններ և կարծիքներ ունէին:

Գաղափար մը տալու համար այս Բարեկարգեալ Եկեղեցւոյն վրայ, ըսենք թէ Զուինկըլ և Կալվին հիմնովին հերքեցին գոյակցութեան և գոյափոխութեան վարդապետութիւնները(*), որոնց դպած չէր Լուտեր. դարձեալ մէկդի դրին և բոլորովին հեռացան եկեղեցւոյ վարչական դրութեան, կարգուկանոնին, պաշտամունքի և ժամակարգութեան հաստատուն և ընկալեալ սովորութիւններէն և աւանդութիւններէն, պահանջելով աւելի՛ արմատական և աւելի՛ գործնական Բարեկարգութիւն մը (Reformation) ժողովուրդի կրօնական կեանքին ու կենցաղին մէջ:

Անգլիոյ մէջ բոլորովին տարբեր նկարագրով մը գործադրուեցաւ Բարեկարգութիւնը:

Անգլիա նախ ժխտական կերպով բաժնուեցաւ Հռոմի Եկեղեցիէն՝ Հենրիկոս Ը.րդի ատեն (1527-1547), որուն հետեւեցաւ Լատի-

---

(*) Գոյակցութիւն (Consubstantiation) ըստ Լուտերականաց կը նշանակէ Հաղորդութեան հացին գոյակից կամ համագոյ ըլլալը Քրիստոսի մարմնոյն հետ: Իսկ Գոյափոխութիւն կամ Գոյացափոխութիւն (Transsubstantiation) կը նշանակէ Հաղորդութեան հացին և գինւոյն փոխարկումը Քրիստոսի մարմնին եւ արեան:

ներէն Սուրբ Գիրքին տեղ՝ Անգլիերէն Ս. Գիրքին ընդունումը եկեղեցւոյ մէջ, որպէս զի ժողովուրդը ուղղակի իր գիտցած և հասկցած լեզուով կարդայ և լսէ Աստուածաշունչը։ Մարիամ Թագուհիի ատեն հակայեղափոխական կամ հակաբարեկարգական տագնապ մը անցուց Անկլիքան Եկեղեցին, բայց վերջապէս՝ յաջողեցաւ առնել իր վերջնական ձեւն ու նկարագիրը, Եղիսաբեթ Թագուհիի ատեն՝ իբրեւ բողոքական բարեկարգեալ եկեղեցի։ Անկլիքան եկեղեցին, հոս՝ Ամերիկայի մէջ կը կոչուի Բողոքական Եպիսկոպոսական Եկեղեցի:

Հռոմի եկեղեցւոյն կամ պապականութեան դէմ մղուած այս յեղափոխական կռուուին ամբողջ փուլերն են որ ստեղծեցին Բարեկարգութիւն բառին պատմական առումը կամ նշանակութիւնը։ Եւ հետեւաբար, երբ եկեղեցական բարեկարգութեան խնդիր յուզուի, բնական կերպով կը յիշուին ու աչքի առջեւ կուգան Բարեկարգութեան պատմական ծագումը և ատոր հետ աղերս և կապ ունեցող բոլոր խնդիրներ։

Այս տեսակէտէն կ'արժէ գիտնալ նաեւ թէ ի՞նչ ըրաւ Հռոմի Եկեղեցին այդ արագ արագ կատարուած Բարեկարգութեանց հանդէպ։

Հռոմ իր բոլոր ուժով և հնարքներով զինուեցաւ այդ բարեկարգական նոր շարժումներուն դէմ։

Յիսուսեան (Jesuit) Միաբանութիւնը ընկերաւոր կանոնաւոր և եռանդուն գործունէութեան մը՝ ընդդէմ բարեկարգութեան կամ բողոքականութեան, Հաւատաքննութիւնը վերակենդանացաւ և գործադրուեցաւ անպիծօրէն։ Իսկ Տրիտենդեան ժողովով (1545–1563) Հռոմի Եկեղեցին կամ Պապականութիւնը վերակազմուեցաւ և հետզհետէ հասաւ մինչեւ անխարդախութեան գիրքն ու հեղինակութիւնը զօրացնելու և անվիճելի ընելու համար։

Այս Հակաբարեկարգական (Contre-Reformation) շարժումը կանգ չառաւ։ Գալամպոսի Ասպետութիւնը (Knights of Columbus), որ Ամերիկայի կաթոլիկները հաստատեցին Նիւ Հէյվընի մէջ, 1882 փետր. 2ին, թէեւ եղբայրական և բարեգործական ակզբանքներու վրայ, բայց իր կրօնական ոգւով հակաբողոքական կազմակերպութիւն մըն է։

Բողոքականութիւնը, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն ապրեցութեամբ մուտ գտաւ նաեւ ինչպէս Արեւելքի ուրիշ ժողովուրդներուն, նոյնպէս Հայ ժողովուրդին մէջ, սկսելով Կ. Պոլսէն, ամէնէ դրեթէ դար մը յառաջ։

Բողոքականութեան մուտքը Հայոց մէջ Հայց. Եկեղեցին բարեկարգելու համար եղած շարժում չէր և չէր կրնար ըլլալ. որովհետեւ ա՛չ Ամերիկացի միսիոնարներ պատրաստուած

էին, նոյն իսկ նուազագոյն չափով, Հայոց մէջ գործելու համար, ո՛չ ալ Բողոքականութեան յարող առաջին Հայեր։ Վասն զի Ամերիկացի Միսիոնարներ ո՛չ Հայերէն սորված էին, ո՛չ ալ ծանօթ էին Հայոց Ազգային և եկեղեցական պատմութեան։ Իսկ Հայց. Եկեղեցւոյն պաշտամունքի պատմական և աւանդական բարդ արտայայտութիւնը, Հայ ժողովուրդին բարոյագիտական և գեղեցկագիտական չինուածքը տրամագծօրէն հակառակ էր Ամերիկացի Միսիոնարներուն գլուած և վարժուած ժողովական (քանկրիկէշընըլ) պարզուկ դրութեան։ Այս պատճառաւ անոնք չէին հասկնար Հայ ժողովուրդը, ո՛չ ալ կրնային հասկնալ։ Իրենք Հայց. Եկեղեցին բարեկարգելու ծրագրով ճամբայ ելած չէին։ Անոնք Մօտաւոր արեւելք գացին՝ Իսլամ դաշտի մէջ աշխատելու։ Երբ չկրցան ոտք դնել այդ դաշտը, փշոտ և արիւնոտ դաշտը, եկան մտան Հայոց մէջ։

Ամերիկայի Բողոքականութիւնը, իր Լուտերեան Բարեկարգութեան սկզբունքներով և հիմունքով, բոլորովին տարբեր կազմակերպութիւն մըն է, տարբեր թէ՛ Արեւմտեան և թէ՛ Արեւելեան Եկեղեցիներու պատմական գործարանաւորութենէն։ Հետեւաբար Ամերիկացի Միսիոնարին համար Բարեկարգութիւն կը նշանակէր իր գլուած բողոքականութիւնը, այն

ալ ժողովական դրութեամբ կազմակերպուած քաղաքականութիւնը։

Եւ ինչպէս որ Եւրոպոյ մէջ Լուսերական շարժումը փոխանակ քարեկարգելու Լատին Եկեղեցին, յանգեցաւ բոլորովին տարբեր երկիր մը, այսինքն՝ Լատին եկեղեցին մնաց անշարժ, և հետզհետէ ամրացուց իր պահպանողական դրութիւնը, և ատոր դէմ յերեւան եկաւ եկեղեցական նոր կազմակերպութիւն մը Եւրոպոյ մէջ Բողոքականութիւն անուան տակ, այսպէս ալ Ամերիկեան Միսիոնարներու միջոցաւ Հայ ժողովուրդին մէջ ներմուծուած Բողոքականութիւնը անպօր մնաց Հայաստանի եկեղեցւոյն անպրպուելի պատուարներուն առջեւ, և եղաւ առանձին կազմակերպութիւն մը. այսինքն՝ Ամերիկայի Բողոքականութեան ժողովական դրութիւնը, որ անգլիերեն էր, Հայոց մէջ թարգմանուեցաւ և վերածուեցաւ հայերենի։

Այս է իրողութիւնը իր պատմական առաջին փուլին մէջ։ Իմ ուսումնասիրութեան ծրագրէն դուրս է Հայ Բողոքականութեան յաջորդ փուլերուն վրայ խօսիլ։ Հոս բաւական է միայն մատնանշել պատմական իրողութիւնը Բարեկարգութեան տեսակէտէն, այն ալ իր ծագման առաջին փուլին մէջ, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վերաբերութեամբ։ Այսչափ միայն։

Գ.

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ԿԷՏԵՐԸ

Բարեկարգութիւն բառին նշանակութիւնը ճշդուելէ և հասկնալէ ետքը, անցնինք Հայց. Եկեղեցւոյ գործադրանաւորութեան մէջ բարեկարգութիւնը կէտերուն։

Եկեղեցին, իբրեւ կազմակերպեալ դասաւոր հաստատութիւն, իր ներքին և արտաքին ուժէքներով կը ներկայացնէ ամբողջութիւն մը. կամ Պօղոս Առաքեալի բացատրութեամբ կը նմանի մարդկային մարմնի, որուն գլուխն է նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս։

Արդ՝ այսպիսի ամբողջութիւն մը կամ մարմին մը եթէ բարեկարգութեան պէտք ունի, այդ կը նշանակէ թէ այդ ամբողջութեան կամ մարմնի մէջ թերութիւն մը կայ. կամ խանգարումներ պատահած են, կամ անկարգութիւն մը բոյն դրած է հոն, և այս պատճառաւ ալ չարժումը վնասուած և կեանքը վտանգուած է Եկեղեցւոյ ամբողջական մարմնին մէջ։ Հետեւաբար պէտք է յստակ կերպով ըսել և յայտարարել թէ այս այսպէ՞ս է, իրօք Հայաստանեայց Եկեղեցին մինչեւ այս օրերուան քէ՞ր է։ — ժխտական է իմ պատասխանս։

Եկեղեցին «խանութ» մը կամ «պազար»

մը չէ, որ ժամանակին և ժամանակաւոր պէտքերու և պահանջներու համեմատ ենթարկուի իր տիրուն կամքին, դատողութեան և ճաշակին, որ զայն յարմարցնէ և պատշաճեցնէ միջավայրի պայմաններուն և եթէ չյաջողեցաւ յարմարցնել և պատշաճեցնել, փոխէ գործը, և տարբեր զբաղումներու և ձեռնարկներու մէջ փնտռէ իր հացին և վաստակին ճամբան։

Եւ հո՛ս է խնդրին հիմնական և կենսական կէտը։

Բովանդակ Քրիստոնէութեան պատմութեան մէջ իրողութիւն մը կայ, որ գարերով խանդավառած է Աւետարանին հաւատարիմ անհատներն ու համայնքները, և այդ իրողութիւնը սա՛ է որ Քրիստոնէութիւնն ընդունուած է իբրեւ աստուածային յայտնութիւն և ո՛չ թէ մարդ մը կամ մարդիկ ստեղծեր հնարեր են զայն, իբրեւ փիլիսոփայական դրութիւն։ Յիսուս Քրիստոս, յաճախ դիտել տուաւ և շեշտեց թէ ինքն Հօրմէ ղրկուած է, և Անոր կամքն է որ կը կատարէ ինքն, թէ իրեն հետեւողներ կամ աշակերտողներ՝ իր Հօր կամքովն է որ կը հետեւին իրեն և կ'աշակերտեն։

Դարձեալ, Պօղոս Առաքեալի ըմբռնումով, Յիսուս Քրիստոս, այդ յայտնութեան միջնորդը, նո՛յն է երէկ եւ այսօր եւ յաւիտեան։

Քրիստոնէութեան այս հիմնական կէտը հաւատարմութեամբ հաւկցուած է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ: Վարդանանց ատեն, երբ Պարսից կառավարութիւնն իր ծանր ձեռքը դրաւ Հայաստանի Եկեղեցիներուն վրայ և բռնադատեց որ Հայք ուրանան քրիստոնէութիւնը, մեր հաւատացեալ նախնիք արիաբար յայտարարեցին, վկայելով այսպէս — «Քանզի ոչ է Եկեղեցի շինուած մարդոյ . . . ոչ պարգեւք բազմաց, եւ ոչ արուեստ ճարտարութեան, եւ ոչ գիւտք իմաստնոց, եւ ոչ աւար քաջութեան զինուորաց, եւ ոչ պատիր խաբէութիւնք դիւաց . . . այլ շինուածք են մեծին Աստուծոյ, ոչ միում ումեք ի մարդկանէ տուեալ, այլ ամենայն բանաւորաց ազգաց, որք վիճակեալք են ի բնակութիւն ի ներքոյ արեգականն: Հիմունք նորա եդեալ են ի վերայ հաստատութեան վիմի. ոչ ներքինք շարժել կարեն, եւ ոչ վերինք դղրդեցուցանել» (Եղիշէ):

Արդ՝ Բարեկարգութեան խնդրին մէջ ի՞նչ է մեր հաւատքն ու հասկցողութիւնը այս հիմնական կէտի մասին:

Ուրիշ կարեւոր կէտ մըն ալ.— Եկեղեցւոյն շօշափելի եւ թանձրացեալ կազմակերպութիւնը,— ծողովուրդով, ժամակարգութեամբ, պաշտամունքի այլազան արտայայտութիւններով, պահքով, աղօթքով, տօնախմբութիւններով, վարչական դրութեամբ (Հոգեւոր Իշխանութիւն կամ Նուիրապետութիւն) և ընկերային

կեանքի հետ ունեցած իր անմիջական վերաբերութեամբ (Մկրտութեան, Պատկի, Թաղման, և այլ առիթներով), եւայլն, եւայլն,— նպատակ ունի արտայայտել հաւատքի կէտերուն նեղքին արժէքները։ Չոր օրինակ, կ'ապրինք, որովհետեւ ո՛չ միայն կը հաւատանք Աստուծոյ գոյութեան, այլ նաեւ կը հաւատանք որ Աստուած մեր երկնաւոր Հայրն է։ Արդ՝ եթէ պարզած ենք հաւատալէ Աստուծոյ գոյութեան և հետեւաբար Անոր Հայրութեան, ի՞նչ բարեկարգութիւն կարելի է ընել Աղօթքներու դրութեան մէջ։

Դարձեալ՝ կը հաւատանք Հոգւոյ Սուրբին և չոր օրինակ, ըստ այնմ կը կատարենք մեռելոց թաղումը և կ'աղօթենք։ Արդ՝ եթէ պարզած ենք հաւատալէ Հոգւոյ Սուրբին, ի՞նչ պիտի բարեկարգենք Թաղման կանոնին մէջ։

Մկրտութիւնը խորհրդանշանն է վերածնութեան, և առանց Մկրտութեան ոեւէ անձ չի կրնար ըսել որ ես քրիստոնեայ եմ։ Արդ՝ եթէ պարզած ենք հաւատալէ վերածնութեան, ի՞նչ պիտի բարեկարգենք Մկրտութեան կանոնին մէջ։

Ս. Պատարագը կը կատարենք ի յիշատակ Քրիստոսի մահուան և մեր մեղաց քաւութեան. վասն զի Անոր սուրբ արեամբ գնուած ենք։ Արդ՝ եթէ պարզած ենք հաւատալէ Քրիստոսի

մեղսաքաւիչ մահուան, ինչո՞ւ Պատարագ պիտի մատուցանենք և ի՞նչ պիտի բարեկարգենք։

Եւ այսպէս՝ կարելի է դեռ ուրիշ կէտերու մասին ալ վերլուծական հարցումներ ընել և ճշգրտել անոնց բարեկարգական արժէքը։

Եթէ Հայ ժողովուրդը դադրած է հաւատալէ, աւելորդ է խօսիլ եկեղեցական բարեկարգութեան վրայ. իսկ եթէ Հայ ժողովուրդը հաւատարիմ է Սուրբ Աւետարանի և իր Մայրենի Եկեղեցւոյ ոգւոյն, որ խտացած է Վարդանանց Պատմութեան մէջ սա՛ բանաձեւով, — Քանզի Հայր մեր զՍուրբ Աւետարանն գիտեմք եւ Մայր՝ զառաքելական Եկեղեցի Կաթողիկէ», այն ատեն անգամ մըն ալ կ'արդարանայ Առաքեալին հասկցողութիւնը, թէ ստուգիւ «Յիսուս Քրիստոս երէկ եւ այսօր նոյն եւ յաւիտեան», և մենք քսաներորդ դարու զաւակներս, մեր դարուն լոյսերով կրնանք բարեկարգել մեր հաւատքին արտայայտութեան կերպերը՝ հաւատարիմ մնալով մեր Մայրենի Եկեղեցւոյն նուիրագործեալ և պանծալի աւանդութեանց։

Վասն զի եթէ եկեղեցին կենդանի գործարանաւորութիւն մըն է, և իրօք է՛, ինչպէս որ գիտենք և կը հաւատանք, այն ատեն պէտք է ընդունիլ որ կենդանութիւնը և գործարանաւորութիւնը յարատեւ զարգացման և բարեշրջման մէջ է. և եթէ ուզես արգիլել և

խափանել այդ զարգացումն ու բարեշրջումը, կեանքը կը դադրի և գործարանատերութիւնը կ'անդամալուծուի ու կ'ապականի։

Բարեկարգութեան կէտերը բացատրելու առեն չենք կրնար անտեսել նորելուկ կարծիք մը, որուն համեմատ Հայաստանեայց Եկեղեցին, եթէ նշանակութիւն ունի Հայ ժողովուրդին համար, այդ նշանակութիւնը զուտ ազգային է այլեւս։ Աւելի պարզ բացատրութեամբ ըսել կ'ուզեն, թէ Հայց. Եկեղեցին այսուհետեւ կրօնական արժէք մը չունի, քանի որ մարդիկ հիմայ ա'լ չեն հաւատար այն քաններուն, որոնց կը հաւատային նախնիք. բայց քանի որ Եկեղեցին ազգային հաստատութիւն մըն է, դեռ կ'արժէ պահել զայն՝ մեր ազգային արժէքին համար։

Շատ ցաւալի է որ այսքան թեթեւօրէն կը կշռուի Հայաստանի Եկեղեցւոյն արժէքը։ Հայոց Եկեղեցին ամենէն յառաջ և ամենէն վերջն ալ կրօնական հաստատութիւն մըն է, կամ ինչպէս յայտարարեցին նախնիք՝ Աստուածային Շնորհք մըն է։ Եւ եթէ Հայոց Եկեղեցին ազգային հաստատութիւն մը եղաւ, և եղաւ բացառիկ և բա'րձր արժէքով ազգային հաստատութիւն մը, պատճառը այն է որ այդ եկեղեցին իր ժողովրդական դրութեամբ նոյնացաւ Հայ ժողովուրդի կեանքին հետ։ Արդ՝ այսպիսի եկեղեցի մը կրնայ եկեղեցի

ճնալ մխայն իր կրօնական, իր հոգեւոր արժէքով։ Վասն զի Հայ Սպին քաղաքակրթական ընդունակութիւնները զարդացած և արդիւնաւորուած են չնորհիւ իր եկեղեցւոյն։ Հայ Սպին համար Տեսիլներու, Զօրութեան, իր գոյութեան պահպանութեան և ներշնչման ազդակ և աղբիւր եղած է իր Եկեղեցին։ Եւ երբ վաղը Հայ Սպը իր ինքնութեան և ինքնավար գոյութեան կատարեալ տէր դառնայ, և ունենայ այս դարուն ոգւով ու մեթոտով կազմակերպեալ կառավարութիւն մը, Հայաստանեայց Եկեղեցին աւելի եւս ազատութեամբ պիտի յառաջ տանի իր կրօնական աշխատութիւնները, բարեկարգեալ նոր մեթոտներով և միջոցներով։

Պէտք է ուշադրութիւն ընել նաեւ ուրիշ կարեւոր կէտի մը։ Բարեկարգութիւնը նորութիւն մը չէ։ Լուտերեան շարժումէն յառաջ եկած բարեկարգութիւնը, ինչպէս որ տեսանք արդէն, բարեկարգութենէ աւելի յանգեցաւ այլափոխութեան մը։ Հռոմի եկեղեցին չբարեկարգուեցաւ Լուտերեան սկզբունքներով, այլ բոլորովին նոր կազմակերպութիւն մը յառաջ եկաւ հակառակ Հռոմի եկեղեցւոյն։

Բարեկարգութիւնը այն իմաստով, որ մենք կը հասկնանք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վրայ խօսելու ատեն, կը նշանակէ կեանքանութիւն արտայայտող վիճակ մը, պար-

պայման տեւական մեթոտ մը, այնպէս որ եկեղեցին բարեկարգուելով ոչ թէ կ'այլափոխուի, կ'օտարանայ, այլ կը զարգանայ իր հիմնական կէտերուն և սկզբունքներուն վրայ, և այս զարգացուն վիճակն է որ կ'արտայայտէ անոր կենդանութիւնը։

Եւ այս մեթոտը ինքնին գործած է և կը գործէ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ։ Ամէն դար և ժամանակ իր պէտքերը զգալի ըրած է և այդ ժամանակներու մարդիկ, ինչպէս որ իրենց հաւատքին զօրութեամբ և իրենց գիտութեան լոյսով բացատրած և բանաձեւած են Քրիստոնէութեան հիմնական կէտերն ու սկզբունքները, նոյնպէս ալ կարգաւորած են պաշտամունքին կերպերը և վարչութեան ձեւերն ու մեթոտները։

Հայաստանեայց Եկեղեցին բացառութիւն չէ եղած այս շատ բնական մեթոտէն։

Ե. րդ դարու Հայաստանեայց եկեղեցիին և մեր այսօրուան եկեղեցւոյն արտայայտութեանց մէջ տեղի ունեցած է բարեկարգական կատարելագործութիւն մը։

Յովհան Օձնեցին (717–728) կ'ըսէ թէ «Եկեղեցի Աստուծոյ հանապազօր յառաջատուութեամբ աճէ եւ հաստանայ»։ Եւ խմաստասէր Կաթողիկոսին այս վճիռը կ'ընդգրկէ ո՛չ միայն եկեղեցւոյն աճումը և զարգացումը հաւատացեալոց բազմութեամբ, այլ նաեւ եկեղեցւոյն

բարեկարգական զարգացումն ու կատարելագործումը։

Հայաստանեայց Եկեղեցին տարբե՛ր էր հայերէն գիրերու գիւտէն յառաջ և տարբե՛ր եղաւ հայերէն գիրերու գիւտէն ետքը։

Կիլիկիոյ մէջ, մանաւորապէս Ս. Ներսէս Շնորհալիի աշխատութեամբ, Հայաստանեայց Եկեղեցին առաւ գրեթէ իր այժմեան արտայայտութիւնը պաշտամունքի և ժամակարգութեան ձեւերուն մէջ. մինչ, օրինակի համար, Արեւելեան Հայաստանի մէջ պահուեցան հին ձեւեր և կերպեր, և ասիկա երկար բարակ վիճաբանութեան նիւթ եղաւ Ձորագետացիներու (Հաղբատի և Սանահնի վանականաց, որոնց գլուխն էր Տուտէորդի Գրիգոր Վարդապետ) և Տարսոնի Արքեպիսկոպոս Ներսէս Լամբրոնացիի միջեւ։

Եւ այժմ, այս մե՛ր օրերուն, պէտք է գիտնալ թէ չա՛տ մը խնդիրներ, որոնք կապ ունին բարեկարգութեան հետ, ինքնին լուծուած են Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ, տիրող պայմաններու ազդեցութեան տակ, առանց պաշտօնական հաստատութեան։

Առէք, զոր օրինակ, Ապաշխարութեան եւ Խոստովանութեան խնդիրները, Հայ Եկեղեցւոյ իրական կարգ ու կանոնին մէջ գրեթէ դադրած են։ Հին ժամանակներու ըմբռնումը և ըստ այնմ պահանջուած պաշտօնական խոստո-

թիւնը Սպաշխարանքի և Խոստովանանքի մասին՝ գոյութիւն չունին այլեւս։

Ս. Պատարագ ամէն օր կը մատուցէր հին ատեններ, վասն զի հարկեցուցիչ էր կարգադրականոնը, և մանաւանդ եկեղեցական պիտի չկենային առանց Ս. Պատարագի և հետեւաբար՝ առանց Հաղորդութեան։

Պատարագը վերջ ի վերջոյ Շաբաթ և Կիրակի օրերուն յատուկ Ծէս, — և տեղ տեղ կը պահուէր դեռ այդ կարգը, խակ այժմ կիրակիներու և տօնական օրերու յատուկ արարողութեան մը հանգամանքը առած է, որուհետեւ ժողովուրդը կը հաղորդուի առհասարակ Ծնունդի և Զատկի տօնախմբութեանց առթիւ։ Հնագոյն ժամանակներու կանոնական հարկն ու պարտքը դադրած է լինքնին։

Ամուսնական խնդիրներու մէջ, զոր օրինակ ճիւղահամարի խստութիւնը և պսակի համար սահմանեալ օրերու խիստը, յայտնապէս չափաւորուած են։

Պահք բռնելու կանոնը այլեւս այժ չունի։

Մանուկներու ուխտօրեայ մկրտութիւնը չատոնց ի վեր է որ դադրած է հարկեցուցիչ կանոն մը ըլլալէ։ Եւ այլն, և այլն։

Եւ այս բոլոր հին ըմբռնումներ և կանոններ, որոնք գոյականակը եղած են եկեղեցւոյ կարգապահութեան և կոչումի՛ ըրած են եկեղեցւոյն կենդանութիւնը, պէտք է երկիւղա-

ծանթեամբ գնահատուին իրենց այդ արժէքները համար։ Եւ եթէ ատոնք գտրած են արդի եկեղեցւոյն մէջ, պատճառը այն է որ ո՛չ թէ ատոնք աւելորդ և անկարեւոր կարգադրութիւններ են եղած, այլ որովհետեւ մենք մեր ժամանակին պէտքերուն և լայեւրուն համեմատ կ՛ուզենք ջրդեղել մեր եկեղեցւոյն կարգապահութեան և կենդանութեան զսպանակը։

Իսկ այսպիսի աշխատութիւն մը կը պահանջէ համոզութիւն ու գիտութիւն եկեղեցւոյ պատմութեան և կարգադրչին, քրիստոնէական կեանքի փորձառութիւն, ինչպէս նաեւ խոնարհութիւն և երկիւղածութիւն։

Մենք եթէ չգիտնանք ճանչնալ և գնահատել մեր նախնեաց հաւատքին և բարեպաշտութեան արժէքը, կարելի չէ՛ որ կարող ըլլանք բան մը ընել. բան մը, որ աւելի՛ եւս օգնէ և ծառայէ մեր եկեղեցւոյն պայծառ բարեկարգութեան և կենդանութեան։

Նուիրականութիւններու և նուիրագործումներու ամբողջութիւն մը կայ նախնեաց հոգեւոր աշխատութեանց և փորձառութեանց մէջ, որոնց հմայքին տակ՝ մենք հազար անգամ մտածելու ենք մեր նոր աշխատութեանց ձեռնարկելու առեն։ Իսկ մեր մտածումնքը պէտք է լուսաւորուին աղօթքի օծութեամբ։

Թերեւս մենք արժանաւորապէս և յար-

մարտական դործիչները չենք այդ նուիրական աշխատութեան, թերեւս պէտք եղածին պէս պատրաստուած չենք հասկնալու համար մեր աշխատութեան պատասխանատուութեան ծանրութիւնը, բայց ոյժ հետեւ կոչուած ենք ծառայելու, պարտաւո՛ր ենք երկիւղածութեամբ ծառայել և կատարել մեր ծառայութեան պարտքը հաւատքով և սիրով, ո՛րչափ ալ համեստ եղած ըլլան մեր ոյժերը:

Բարեկարգական աշխատութեան այս կողմին վրայ ուշադրութիւն կը դարձնեմ, որովհետեւ այս կողմը անտես ըրին և կ'ընեն թէ՛ անանք, որ պահպանողական են, և բարեկարգութեան պէտք չեն զգար, և թէ՛ անոնք որ բարեկարգութիւն կը պահանջեն, բայց կը կարծեն որ բարեկարգութիւնը կը կայանայ միայն ժամերգութեան կարճութեան կամ ամուրի եկեղեցականութեան ջնջման մէջ:

Եկեղեցին նոյն ինքն ժողովուրդն է. և բարեկարգութեան առաջին և կենսական նիւթը նոյն ինքն ժողովուրդն է: Իսկ մեր ժողովուրդը պէտք է վերաշինուի և վերակազմուի այնպիսի ոգիով և գործնական դաստիարակութեամբ մը, որ ունենայ կրօնական անուշ օծութիւն մը:

Սրտ՝ այս դաստիարակութեան գործին նըպաստելու նպատակո՛վ է որ պիտի կատարուի եկեղեցական բարեկարգութիւնը:

Դ.

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ԿԷՏԵՐՈՒՆ ԴԱՍԱՒՈՐՈՒՄԸ

1895էն ի վեր ես պարբերաբար առիթ ունեցած եմ գրելու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան վրայ, և երկու անգամ ալ պաշտօնապէս ներկայացուցած եմ իմ տեսութիւններս թէ՛ Էջմիածին, Իզմիրլեան Մատթէոս Կաթողիկոսի, և թէ՛ Կ. Պոլիս, Դուրեան Եղիշէ Պատրիարքի:

Իմ բարեկարգական ծրագրիս առաջին փուլը եղած է վերադարձ դէպի հինգերորդ դարու Հայաստանեայց Եկեղեցին: Եւ այդ դարու եկեղեցւոյն ուսումնասիրութեան նուիրուած իմ փոքրիկ մէկ աշխատութեան մէջ շեշտած եմ մեր նախկին եկեղեցւոյն պարզութիւնը, և ի վեր հանելով անոր ոգին ու նկարագիրը, ըսած եմ.

—«Այդ նկարագիրը չէ կորսուած. պէտք է մշակել և յարմարիլ լաւագոյնին, պարզին, և ա՛յս պարզութիւնը, որ նպատակն է քրիստոնէական եկեղեցիներու մեր ապրած լուսաւորեալ դարուն, մենք ունեցած ենք արդէն դարեր յառաջ: Ե.րդ Դարու Հայաստանեայց Եկեղեցին պէտք է ունենանք մենք. այսինքն՝ Անոր պարզութիւնն իր ամբողջ սկզբունքին մէջ: Բարեկարգութեան պէտքը, որ անժխտելի կերպով

կը չեշտուի ամէն կողմէ, վարդանանց և վահանեանց եկեղեցիով մեայն կարելի է լրացնել։ Մեր եկեղեցւոյ պատմութիւնը շատ լաւ և գիտնականօրէն ճանչցող ամէն Հայու մխիթարը՝ ցոլացուցիչը պէտք է ըլլայ Անոլ ոգին. ոգի մը ներողամիտ, լայն ու ընդարձակ, որ ամէն յառաջացումի կը թելադրէ բարձրացնելու համար ֆրխատանեաին, հայ-քրխատանեային»(*)։

Իակ 1910ին, նախ (Օգոստոս 25) կ. Պոլսի Պատրիարք Դուրեան Սրբազանին և ապա Ամենայն Հայոց Հայրապետ Իզմիրլեան Մատթէոս կաթողիկոսին, ներկայացուցած եմ հետեւեալ ծրագիրը.

— «Ինչո՞ւ համար կ'ուզենք բարեկարգել Հայ Եկեղեցին՝ իր եկեղեցածխական կողմերուն վրայ։ — Անշուշտ Հայուն հասկնալի և սիրելի ընելու համար իր մայրենի հաստատութիւնը։ Շա՛տ լաւ. բայց ես կը պնդեմ որ այս դարմանը տեւական պիտի չըլլայ։ Ազգ մը, ժողովուրդ մը, որպէս զի սիրէ իր եկեղեցին, պէտք է հասկնայ զայն։ Մատնանշուած բարեկարգութիւնը հնմնովին չ'ապահովեր այս հասկցողութիւնը։

(*) Տե՛ս իմ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒ ՄԷՋ, Տպագրութիւն Տէր-Ներսէսեան, կ. Պոլիս, 1912, էջ 52։

Ըստ իս առաջին բարեկարգութիւնը Հայու դպրոցէն պիտի սկսի: Պէտք է որ Հայու տղաքները քրիստոնէական պարզ, հնմնական կրթութիւն և դաստիարակութիւն տեսնեն, ճիշդ անգլիական ազգի տուած կրթութեան պէս: Ես չեմ կարծեր որ հիմա մեր դպրոցներու մէջ աւանդուած կրօնական որոշ դասերը, անհամ և անօգուտ, պատրաստեն զիտակից հայ-քրիստոնեայն: Ջրիստոնէական բարոյականը, ոգին՝ պէտք է առնէ Հայ տղան դպրոցէն: Ամբողջ դպրոցն ոգին՝ պէտք է ըլլայ այս:

Երկրորդ բարեկարգութիւնը՝ եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան պատրաստութիւնն է: Անպայման կերպով է՝ն քիչը երկրորդական (միջնակարգ) կրթութիւն տեսած և իրապէս քարեկարգրի տէր անձերը պէտք է հրաւիրել եկեղեցականութեան: Այսպիսի պաշտօնեաներով ոգեւորուած եկեղեցի մը՝ միշտ կենդանութիւն պիտի ճառագայթէ և եկեղեցին ալ նոր դպրոց մը պիտի ըլլայ ժողովուրդին համար:

Երրորդ բարեկարգութիւնը՝ եկեղեցւոյ ամբողջ ժամակարգութեան, պաշտամունքին, կարգուսարքին պարզութեան և ազդուութեան մէջ կը կայանայ:

Այս սկզբունքին համեմատ՝

ա) Պէտք է երկարութենէ և կրկնութիւններէ զգուշանալ բացարձակապէս։

բ) Պէտք է եկեղեցւոյ լեզուէն վերածել ժողովրդական լեզուին. զոր օրինակ գոնէ ընթերցուածներուն և խորհրդոց մէջ, բացի Պատարագէն և ընտրեալ Շարականներէն ու երգերէն։

գ) Եկեղեցական երգեցողութեան հիմնական բարեփոխումը, Կոմիտաս Վարդապետի հետազօտութեանց համեմատ, և գործիական երաժշտութեան, զոր օրինակ օռկի, ընդունելութիւնը եկեղեցւոյ մէջ։

դ) Մաշտոցին և Ծիսարանին՝ հնագոյն օրինակներուն համեմատ՝ սրբագրութիւնը, համառօտումը և արդի հոգեկան պէտքերու յարմարումն ու յօրինումը։ (Զոր օրինակ, Մկրտութեան, Պսակի և Թաղման կանոնները կոկել, ամփոփել. վերցնել եկեղեցականներու Վերջին Օծումը։ Ձեռնադրութեան կանոնը բարեփոխել բոլորովին, ևայլն)։

ե) Քահանայութեան առջեւ բաց թողուլ եկեղեցւոյ բարձրագոյն աստիճանները, և կուսակրօնութիւնը միայն կամաւոր վանականութեան վերածել, եթէ փափաքողներ ըլլան։

զ) Առաջնորդութիւնները ճշդել և եպիսկոպոսական թեմերը որոշել, աւելորդ պաշտօնեաներով եկեղեցին չխճողելու համար։

է) Ամուսնական կանոնները գիտնօրէն և

խղճմտօրէն պարզել և անոնց կեանքի երջանկութեան պայմաններուն նպաստել ամէնէն կարելի դիւրութիւններով։ (Զոր օրինակ. միայն ազգականութեան ճիւղահամարին խնդիր ըլլալ, խնամութեան և սանահայրութեան արգելքները վերցնել, ամուսնալուծման դը-րութիւնը վերահաստատել, և այլն. այս աշխատութեան մեծապէս պիտի օգնէ Կանոնագիրքին ուսումնասիրութիւնը և զատումը)։

Այս աշխատութեան համար եկեղեցականներէն և աշխարհականներէն, որոնք հմուտ, կարող անձեր պիտի ըլլան անշուշտ, յանձնաժողովներ պէտք է կազմել այլեւայլ ճիւղերու համար, և ասոնց աշխատութեան արդիւնքներուն վրայ հիմնել բարեկարգութիւնը։

Անշուշտ օգտակար պիտի ըլլայ Յանձնաժողով մըն ալ կազմել, որուն պաշտօնը պէտք է ըլլայ մինչեւ հիմա Հայ Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան նուիրուած գիրքեր, յօդուածներ, ուսումնասիրութիւններ, եւայլն, ինչ որ կայ հրատարակուած, այն բոլորը ձեռք բերել, ասոնց արդիւնքը դասաւորել և տեղեկագրել։

Արդէն սովորութիւնները անզգալապէս փոփոխութիւններ, եթէ կ՛ուզէք՝ տեղական պայմաններու համեմատ բարեփոխութիւններ ներմուծած են մեր եկեղեցւոյ մէջ. ասոնք ալ նկատի պիտի առնուին անշուշտ, և պիտի կազմուի այնպիսի ծրագիր մը բարեկարգու-

թեան, որուն արդիւնքը Հայ Եկեղեցւոյ համար պանծալի պիտի ըլլայ։ Այդ ծրագրին գործադրութեամբ կ'աւելնայ Հայ Եկեղեցւոյ հրապոյրը. բան մը պիտի չեղծուի անոր հայկական նկարագրէն և պիտի ըլլայ առողջ կենդանութիւն մը, որ շարունակ պիտի ճառագայթէ, պահելով իր պատմական մեծ և անժխտելի նշանակութիւնը մեր ազգային կեանքին մէջ և ոգեւորելով իր ժողովուրդը բարութեան, յառաջդիմութեան և ինքնապահպանութեան ճամբուն վրայ»։ (Անդ, էջ 93–95)։

1895էն և 1910էն ի վեր իմ անձնական ուղղակի ծանօթութիւնս Եւրոպայի և մա'նաւանդ Ամերիկայի Քրիստոնէական եկեղեցիներու վրայ, և շփումս Հայ գաղութներու հետ, յԵգիպտոս, յԵւրոպա և յԱմերիկա, նոր փորձառութիւններ տուին ինձ։ Ասոնց վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ այն փորձառութիւնները, զորս ձեռք բերինք ազգովին 1915էն ի վեր, երբ Թիւրքը անգամ մըն ալ պղծեց մեր հայրենեաց դարաւոր սրբութիւնները և ուզեց անճխտել Հայութիւնը, ջախջախեց մեր մտաւորականութիւնը և կործանեց մեր տուները, մեր ազգային սեփականութիւնները և մեր եկեղեցին...։ Դարձեալ նկատի առնելով այն նորաձայն ընկերվարական վարդապետութիւնները, որոնք արմատապէս հակառակ են կրօն-

քի և կրօնքի վերաբերեալ ամէն բանի, և ո-
րոնք որոշ չափով մը մուտ գտած են Հայ ե-
րիտասարդութեան դասկին մէջ, և այսպէս՝
մենք՝ մեր բոլոր դժբախտութեանց վրայ, այս
կողմէն ալ ներքին դժուարութիւններու առ-
ջեւ կը գտնուինք։ Հետեւաբար նկատի առ-
նելով այս բոլոր իրողութիւնները և երեւոյթ-
ները պէտք է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Բա-
րեկարգութեան կէտերը դասաւորել և գործա-
դրել գործնական կերպով մը, որպէս զի այս-
չափ սասանմունքէ և կործանումներէ ետքը
մեր եկեղեցին վերստանայ իր աւանդական
հրապոյրը և ի գործ դնէ իր չինչ ազդեցու-
թիւնը մեր ազգային կեանքին վերաշինու-
թեան մէջ։

Ըստ իս հետեւեալ կերպով պէտք է դա-
սաւորել Բարեկարգութեան կէտերը։

Ա.— ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԿԷՏԵՐ.

Հաւատքի կամ Հաւատամքի, ուրիշ խօսքով՝
դաւանանքի և վարդապետութեան վերաբեր-
եալ խնդիրներ։

Բ.— ԱՐՏԱՔԱՔՏՈՒԹԵԱՆ ԿԷՏԵՐ.

1) Ժամակարգութեան և պաշտամունքի
պատշաճեցումը արդի կեանքի պայմաններուն։

2) Երաժշտութեան, երգեցողութեան ար-
դիացումը։

3) Մաշտոցի կամ Շխտարանի վերաքննութիւնը։

4) Բեմի կարմակերպութիւնը։

Գ.— ԿԱՐԳՈՒԿԱՆՈՆի ԿԷՏԵՐ.

1) Պատրաստութիւն եկեղեցականներու։

2) Կատակրօնութեան և եկեղեցականաց կրկնամուսնութեան խնդիրները։

3) Վանական դրութեան բարեփոխումը։

4) Ծամ, Պահք, Ապաշխարանք, Խոստովանանք։

Դ.— ՏՈՄԱՐԱԿԱՆ ԿԷՏԵՐ.

1) Նոր Տոմարի ընդունելութիւն։

2) Տօնացոյցի նորոգութիւն։

Ե.— ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԷՏԵՐ.

1) Եկեղեցական պաշտօնէից դասակարգութեան ճշդում։

2) Եկեղեցական Բարձրագոյն պաշտօնէից պաշտօնավարութեան սահմանում։

3) Եկեղեցւոյ դրամական ոյժը։

Զ.— ԸՆԿԵՐԱՑԻՆ ԿԷՏԵՐ.

1) Ամուսնականք (ճիւղահատար, արձակում, եւայլն)։

2) Պսակի օրերու խորանքը։

3) Ժողովրդեան կրօնական դաստիարակութիւնը։

Է.— ՄԱՍՆԱԻՈՐ ԿԷՏԵՐ.

1) Ապգ և եկեղեցի։

2) Ո՞վ պիտի ընէ Բարեկարգութիւնը։

Ը.— ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ.

Բարեկարգութիւն Ամերիկայի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն։

Ե.

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ԿԷՏԵՐՈՒՆ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.— ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԿԷՏԵՐ

Հայաստանի եկեղեցին, իբրեւ մաս քրիստոնէական ընդհանուր և Առաքելական եկեղեցւոյ, ընդունած է Տիեզերական երեք ժողովներու Հաւատարմիը, որ կը բովանդակէ Քրիստոնէութեան հիմնական կէտերը կամ դաւանքները ճիշտ այնպէս ինչպէս որ հաստատուած և ընդունուած էին առանք Քրիստոնէութեան առաջին Չորս Դարերուն մէջ՝ ուղղափառ հաւատացեալներու կողմէն։

Ես կը հաւատամ որ պաշտօնական բանաձեւերու մէջ չ'ամփոփուիր Քրիստոնէութեան ոգին, անոր հոգեւոր և կրօնական անպարփակելի նշանակութիւնը։ Վասն զի Քրիստոնէութիւնը վերածնեալ կեանքի մը յայտնութիւնն է և փորձառութիւնը։ Բայց որովհետեւ կարգ մը սկզբունքներու համաձայն կը քարգաւաճի այդ կեանքը, կը հաւատամ որ պաշտօնական բանաձեւեր, իբրեւ արտայայտութիւններ հաւատացեալ և երկիւղած մարդոց հաւատքին և գիտութեան, անհրաժեշտ են ո՛չ միայն չիտակ հասկցողութիւնը, այլ ինքն՝ ուղղափառութիւնը պահպանելու, այլ

նաև ժողովրդեան առաջնորդելու համար։

Աւետարանի դաշտին յաջողութեան համար Քրիստոնէութեան ներքին կեանքին մէջ անհրաժեշտ պայման մըն է ներդաշնակութիւն և հետևաբար՝ խաղաղութիւն։ Եւ կրօնական սկզբունքներուն բանաձևումները կամ Հաւատամքները ազդակներ եղած են նաև ապահովելու համար այդ խաղաղութիւնը։

Հաւատքի և գաղափարի նոյնութիւնը քրիստոնէական աշխարհի այլացեղ և այլալեզու ժողովուրդներուն մէջ, կը զօրացնէ ներդաշնակութիւնն ու խաղաղութիւնը։

Ս. Սահակի վերագրուած ընտիր վերլուծութեան մը մէջ, եկեղեցին կը սահմանուի իբրև նոյնահաւատ մարդոց միութիւն, — «քանզի եկեղեցի մեզ ո՛չ ցուցանէ պատուիրանն Աստուծոյ որ ի քարանց և ի փայտից է շինեալ, այլ զհաւատովն շինեալ զազգս մարդկան ի վերայ վիմին հաստատութեան. ապա ուրեմն ճշմարիտ հաւատն է եկեղեցի, որ գումարէ եւ շինէ զմեզ ի մի միաբանութիւն գիտութեան Որդւոյ Աստուծոյ»։

Այս սուրբ և անբիծ հաւատքն է, նոյն ինքն Մայր Եկեղեցին, և ո՛չ թէ քարեղէն և փայտեղէն շինուածքը. այս ընդհանուր և մի հաւատքին հաւատացողներն են որ կը կազմեն Կաթողիկէ Առաքելական Եկեղեցին.— «Տեսանե՞ս զյարմարումն ու զբարձրութիւն եկեղեցւոյ. զսուրբ եւ

զանբիծ հաւատոցն աւանդ, որոյ Առաքեալք և Մարգարէք և Վարդապետք են նաւավարք, ունելով նաւապետ զմարմնացեալ բանն Աստուած. և զնա (զհաւատս) խնկապէս խոստովանիմք առել Մայր Եկեղեցի ի Քրիստոս հաւատացելոց... (արդ) աներկեւան պահեսցուք զհաւատս՝ որով շինեցաք բանաւոր և մտաւոր եկեղեցի ի վերայ հիման Առաքելոց և Մարգարէից։ ... Այս է խորհուրդն եկեղեցւոյ. զայս ուսաք առել Կաթողիկէ Առաքելական Եկեղեցի. զի ընդ ամենայն տեղերս հաւատացեալք ի Քրիստոս՝ առաքելական յորջորջին Եկեղեցի» (Սոփերք Հայկականք, Բ., Տպ. Վենետիկ, 1853, էջ 100-105)։

Հայաստանի եկեղեցին, հաւատարիմ այս սկզբունքներու և ա՛յս հասկցողութեան, կ՚աղօթէ Կաթողիկէ Առաքելական Եկեղեցւոյ հաստատութեան համար. Արեւելքէն Արեւմուտք և Հիւսիսէն Հարաւ, «ընդ ամենայն տեղիս քրիստոնէութեան, ո՛ւր և կարգան զանուն Տեառն սրբութեամբ» (Փամփէրք)։

Արդ՝ սկզբունքի կէտերուն մէջ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խնդիրը պիտի ըլլայ ա՛յնպէս որ չեղծուի անբիծ և սուրբ հաւատքը, այսինքն՝ Մայր Եկեղեցին, այդ բանաւոր և մտաւոր հաստատութիւնը, ինչպէս նաեւ չխանգարուի այդ եկեղեցւոյ ընդհանրական (Կաթողիկէ) և առաքելական նկա-

րապիլը, ուրիշ խօսքով՝ Հայաստանի Եկեղեցին չդադրի այդ տիեզերական հաւատքի եւ կեղեցւոյն հաղորդութենէն և անդամակցութենէն։

Հայաստանի եկեղեցւոյն համար մեծ և իրական պարծանք մըն է, որ քրիստոնէութեան այդ հասկցողութիւնը սկիզբէն ի վեր պահած է անբիծ և անարատ, հակառակ իր ապրած ծանր տագնապներուն։

Եւ սկզբունքի կէտերու բարեկարգութեան մասին ու այժմ իմ կարծիքս այս է, թէ առանց ամբարտաւանութեան և առանց յաւակնոտութիւններու, մենք պարտաւոր ենք խոնարհիլ հաւատքի սրբութեան առջեւ և խորհիլ, և քիչ մը ժամանակ տալ սորվելու, կրթուելու, գայն հերքելէ և ուրանալէ յառաջ։

Եթէ բոլոր ազատ խորհողներ մխաբանին եկեղեցւոյ հոգեւոր արժէքներուն իրականութեան վրայ, և նախնեաց պէս ընդունին որ մենք, իբր քրիստոնեայ ժողովուրդ, ծնունդն ենք հաւատքի մը, և բանաւոր ու մտաւոր եկեղեցի մըն ենք՝ չհնուած այդ հաւատքին վրայ, այն ատեն անհերկեւան պիտի աշխատինք պահել գայն, տալով ատոր արտայայտութեանց արդիական ձեւ և կաղապար, մեր դիտութեան, մեր հասկցողութեան և փորձառութեան տահմաններուն մէջ։

Այս մասին ա՛յսչափ։

Բ.— ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԹԵԱՆ ԿԷՏԵՐ

Արտայայտութեան առաջին կէտն է Հասարակաց Աղօթքը, այսինքն՝ հրապարակային պաշտամունքը Եկեղեցւոյ մէջ։

Այս պաշտամունքը կարգաւորուած է ե֊թը ժամերու վրայ, ըստ Սաղմոսի թէ «եօթն անգամ յաւուր օրհնեցից զքեզ, վասն իրաւանց և արդարութեան քոյ» (Սաղմ., ճԺԹ, 164), և հաստատուն ձեւ մը առած է ժառանգիրով։

Իսկ եօթը ժամերն են՝ Գիշերային, Առաւօտեան, Արեւագալ, Երրորդ կամ Ճաշու ժամ, Երեկոյեան, Խադաղական և Հանգստեան ժամք։

Պարզ ուշադրութեամբ մը չուտով կը հասկցուի թէ օրուան քանի չորս ժամերուն մեծագոյն մասը յատկացուած է Հասարակաց Աղօթքին, և եթէ ժամերուն բաժանմունքը պահուի խիստ ճշտութեամբ մը, հարկ է որ մարդիկ օրն ի բուն ժամ երթային աղօթելու քանի թէ պբաղէին իրենց գործերով։ Բայց ասիկա չափով մը հնարաւոր էր միայն վանական դըրութեան մէջ. վասն զի վանքի կեանքն ու կենցաղը ուղղակի հիմնուած է, ի մէջ այլոց, կանոնաւոր աղօթքի և վանքի յատուկ աշխատութեանց վրայ։

Աշխարհի և գործի կեանքին մէջ բոլորովին անհնար էր պահել օրը եօթն անգամ աղօթելու դրութիւնը, ո՛չ միայն ժողովրդեան

համար, այլ նոյն իսկ առանձնական աղօթքի տեսակէտէն։ Եւ անշուշտ այս է պատճառը, որ եօթն անգամը՝ քաղաքներու մէջ վերածուած է երկուքի, իսկ քանի մը վանքերու մէջ երեքի, առանց խախտելու եօթը ժամերու կարգաւորութիւնը։ Այսպէս՝ հիմա Առաւօտեան պահուն, իրարու կից և մէկ անգամէն կը կատարուին Գիշերային, Առաւօտեան, Արեւագալի և Ճաշու ժամերգութիւնները, իսկ Երեկոյեան պահուն՝ Երեկոյեան, Խաղաղական և Հանգստեան ժամերգութիւնները։ Քանի մը վանքերու մէջ, Ճաշու ժամը առանձին կը կատարուի կէսօրէն յառաջ։ Մեծ Պահոց ընթացքին՝ քաղաքներու մէջ ալ Ճաշու ժամերգութիւնը կը զատուի Առաւօտեանէն և կը կատարուի առանձինն իր աւանդական տեղը։

Հասարակաց Աղօթքին այս կարգաւորութիւնը երկար և հետեւաբար ձանձրալի պիտի թուի, եթէ ուշադրութիւն չընենք՝ սա՛ իրողութեան որ իւրաքանչիւր ժամուն պաշտամունքը զատ զատ առնուած ատեն շատ չափաւոր է։ Բայց երկար և ձանձրանալի կը թուին անոնք, որովհետեւ կարդալու և երգելու կերպերը գոհացուցիչ չեն։

Պէտք է գիտել նաեւ, որ միայն Ժամագիրքի սահմանին մէջ չեն պարփակուիր պաշտամունքին մասերը։ Շարականներ կան, պարզ Սաղմոսերգութիւններէ զատ, Ս. Գրոց ընթեր-

ցուածներ կան, Պատարագ կայ, Քարոզ կայ, Թե՛ Տօնական և հանդիսաւոր օրերու յատուկ յաւելուածներն ու ճոխութիւնները, որոնք առանձին քոմէ քոմ գալով ժամագիրքի կարգաւորութեանց հետ, չափէն աւելի յոգնեցուցիչ և ձանձրանալի կ'ընեն ժամերգութիւնը։

Լեզուի խնդիրն ալ դեր ունի այս ձանձրոյթին մէջ, և ասիկա դարմանելու համար քարոզութեան լեզուն հզած է ժողովրդականի, այնպէս որ հայախօս տեղեր հայերէն, նաև թրքախօս տեղեր թիւրքերէն քարոզ կը տրուի։ Ասոր վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ՝ տեղ տեղ Ս. Գրոց Ընթերցուածներուն և մեծ տօներու և օրերու յատուկ Աղօթքներու և Քարոզներու ընթերցումը ուղղակի ժողովրդեան լեզուով։

Որպէս զի պաշտամունքը հաճելի ըլլայ, պէտք է որ համապատասխանէ ժողովրդեան հոգեւոր պահանջներուն, այսինքն՝ պէտք է ըլլայ արտաքուստ և գիտակցական։

Եւ ասոր համար չատ կարեւոր են հետեւեալ կէտեր.

1.— Պաշտամունքը պէտք է հասարօսուն, և ասիկա չատ դիւրութեամբ կարելի է ընել, գործանալով երկարութիւններէ և վերցնելով կրկնութիւնները։

2.— Ժողովուրդը ո՛չ միայն ունկնդիր և ականատես պիտի ըլլայ պաշտամունքին, այլ

նաեւ պէտք է որ նմանակցի պաշտամունքին։ Ասիկա նորութիւն չէ․ այլ նոյն ինքն Եկեղեցւոյն վաղեմի կանոնը։ Եկեղեցւոյն կենդանութեան և զարգացման համար ասիկա այնպիսի կենսական պայման մըն է որ բոլոր նոր եկեղեցիներ և կրօնական կազմակերպութիւններ կը գործադրեն զայն շատ լայն չափերով։ Զոր օրինակ, կարգ մը Սաղմոսներ, Շարականներ և երգեր պէտք է երգուին ուղղակի ժողովուրդեան կողմէն և ժողովրդեան մասնակցութեամբ։

Ասոր համար բարեփոխեալ ժամագիրքը պէտք է այնպիսի մեթոտով մը կարգաւորուի որ իր մէջ բովանդակէ պաշտամունքին բոլոր այն մասերը, որուն պիտի մասնակցի նոյն ինքըն ժողովուրդը և այդ ժամագիրքը հաւատացեալներուն ձեռքն ըլլայ եկեղեցւոյ մէջ պաշտամունքի ընթացքին։

3.— Ժողովրդական մաքուր լեզուի ներմուծումը եկեղեցւոյ մէջ։ Ինչպէս քարոզութեան լեզուն եղած է ժողովրդական, պէտք է որ Ընթերցուածներու լեզուն ալ ժողովրդականանայ։

Աղօթքներու լեզուն թէեւ «գրաբար», բայց պարզ է և դիւրահասկնալի։ Ի հարկին կ՚արժէ որ աւելի եւս պարզուի հարկ եղած սրբագրութեամբ։

Պատարագի երգերը բոլորովին պարզ են և դիւրահասկնալի․ ատոնք պէտք է միշտ անփոփոխ։

Երգերու և Շարականներու խզճամիտ ընտրութիւն մը բոլորովին պիտի ժողովրդականացնէ զանոնք, մա՛նաւանդ երբ այդ ընտրուածներ առանձին հատորով մը տպագրուին, և գժուար կտրուածքներուն դիմաց դրուին «աշխարհաբար» թարգմանութիւններ կամ բացատրութիւններ:

4.— Երաժշտութեան և երգեցողութեան արդիացումը՝ պէտք է ըլլայ բարեկարգութեան ամենէն կարեւոր կէտերէն մէկը: Եւ արդիացում հոս կը նշանակէ թէ՛ գեղարուեստին գիտական կիրարկումը մեր Եկեղեցւոյ մէջ և թէ՛ ժողովրդականացումը: Հետեւաբար ո՛չ միայն եւրոպական մեթոտ երգեցողութեան, այլ նաեւ գործնական երաժշտութեան պաշտօնական ընդունելութիւնը, Մայր Աթոռէն մինչեւ ամենէն համեստ Եկեղեցի:

Երաժշտութեան մէջ ամենէն աւելի կարեւորութիւն տրուած է Պատարագի, այն ալ թերի կերպով. վասն զի մանաւանդ Սարկաւագաց բաժինը անխնամ թողուած է:

Նոյն իսկ բազմաձայն պատարագ մը՝ երբ խնամքով երգուի, մէկուկէս ժամէն աւելի չի տեւեր: Երգեցողներուն քաշքշուքները և քմահաճոյքները կ'եղծեն երգեցողութեան վեհութիւնը և ձանձրալի կերպով կ'երկնցնեն զայն:

Մինչեւ հիմա ձայնագրուած Պատարագները պէտք է վերաքննուին և պատշաճեցուին

Պատարագի Աղօթից — որ յատուկ է Պատարագչի — կարճութեան և երկարութեան:

Սարկաւագաց բաժնին մէջ կան ա՛յնպիսի խմաստալից կտորներ, որոնք կ՛ընդհատուին, և այսպէս՝ Հայոց իրապէս հոյակապ և գեղեցիկ Պատարագը չատ բան կը կորսնցնէ իր ամբողջական մեծութենէն:

Պատարագի մէջ քանի մը տեղեր ալ կան, որոնք պէտք է որ յարմարցուին եկեղեցւոյ արդի վիճակին: Զօր օրինակ, արդի եկեղեցւոյ մէջ չկան նախկին եկեղեցւոյ յատուկ ձեռնասներ (հասակաւոր, անկնունք նորահաւատ քրիստոնեաններ), թերահաւատներ, ապաշխարողներ, անմասնաւորներ, որոնք «առ դրունս» կ՛ելլէին, Սարկաւագաց ազդարարութեամբ, սրբագործութենէն առաջ: Ո՛չ միայն անոնք չկան հիմա, այլ նաեւ եկեղեցւոյ չէնքերն ալ չատո՛նց դադրած են այդ պէտքին համաձայն շինուելէ: Հին եկեղեցին իրապէս երկու բաժանում ունէր. միջնորմով կը զատուէին ատոնք, և դուռ մը միջնորմին մէջտեղ: Ս. Պատարագը կը մատուցուէր ներքին բաժանման մէջ. իսկ առաջին կամ արտաքին բաժանումը յատկացուած էր Աղօթաւորներու, երբ Պատարագ չկար: Հայաստանի հնագոյն եկեղեցիներուն մէջ պահուած էր այդ բաժանումը: Մշոյ Ս. Առաքելոց վանքին տաճարը ընտիր նմոյշ մըն էր այս ճարտարապետութեան

Արդ՝ սրբագործութենէ յառաջ երբ Սարկաւագը կ'ազդարարէր. «Մի՛ ոք յերախայից, մի՛ ոք ի բերահաւատից, եւ մի՛ ոք յապաշխարողաց եւ յանմաքրից մերձեսցի յաստուածային խորհուրդս» և յետոյ՝ երբ կը ձայնէր, «եւ որք ոչ էք կարողք հաղորդիլ աստուածային խորհրդոյս՝ առ դրունս ելէք եւ աղօթեցէք», բոլոր անոնք Եկեղեցւոյ ներքին մասէն դուրս կ'ելնէին, և միջնորմի դրան քով կամ ետեւ կը կենային, և այնքան խիստ էր այս կարգադրութիւնը որ Սարկաւագը, խնամքով կ'ազդարարէր Դռնապաններուն, թէ լա՛ւ նայեցէք դռներուն, զգուշութիւն ըրէք որ այդ անպատրաստներէն կամ անարժաններէն մէկը ներս չսպրդի.—«Զդրունս, զդրունս ամենայն իմաստութեամբ եւ զգուշութեամբ»:

Ասոնք այլ եւս պարզ յիշատակներ են, և հետեւաբար՝ անհամաձայն տիրող իրականութեան։

Բարեփոխութեան արժանի՛ են նաեւ Պատարագի մէջ կատարուած յիշատակութեանց մասերը, որոնք մեր Պատարագին ամենէն խորհրդաւոր և աղուոր մասերն են։

Պատարագը աւելի եւս կոկիկ ընելու համար ժամանակի տեսակէտէն, կարելի է նաեւ նկատի առնել Աւագ Հինգշաբթիի և Ծրագալոյցի երեկոներուն՝ Պատարագի սկսուածները։ Այս կերպին մէջ կէս ժամու չափ շահ մը կայ

ժամանակի, որ կրնայ յատկացուիլ Քարոզին։

Կենդանի խօսքին ազդեցութիւնը հրաշալի է։ Հայաստանեայց Եկեղեցին իր պաշտամունքին մէջ կարեւոր տեղ մը տուած է կենդանի խօսքին քարոզութեան։ Ուրախալի է որ շատոնց դարձած է մեր եկեղեցւոյ մէջ քարոզիչ հին՝ միջնադարեան մեթոտը թէ՛ գաղափարով եւ թէ՛ լեզուով։

Մեր եկեղեցւոյ բեմը պէտք է կազմակերպուի այնպէս որ կենդանի խօսքը էական մասը ըլլայ պաշտամունքին։ Բեմի կազմակերպութիւն ըսելով կը հասկնամ՝ խօսողներու պատրաստութիւն, խօսքի պատրաստութիւն, եւ կանոնաւոր քարոզութիւն։

Եկեղեցւոյ պաշտամունքի արտայայտութեան հետ սերտ կապ ունին կարգ մը ծիսական արարողութիւններ, որոնք ամէն տեղ կը կատարուին ժողովրդեան կեանքին ու կեցցաղին մէջ։ Սոնք են Ջեռնադրութիւնը, Մկրտութիւն, Պսակ, Թաղում, եւ այլն, որոնց կատարման կանոնները կարգաւորուած են Մաշտոցի կամ Ծիսարանի մէջ։

Պէտք է խոստովանիլ որ այս կանոնները չափազանց երկար են եւ խճողուած կրկնութիւններով։

Արտայայտութեան ձեւերը չեն համապատասխաներ իրականութեան, հետեւաբար դարձած են ըլլալէ չինչ ազդակներ։

Արդի եկեղեցւոյ մէջ իրապէս ձեռնադրեալ պաշտօնեաներ են Քահանայք, Վարդապետք, Եպիսկոպոսք և Կաթողիկոսք:

Սարկաւագութիւնը, դժբախտաբար դադրած է իրականութեան մէջ: Ամուսնացեալ Սարկաւագութիւնը իսպառ վերջացած է: Իսկ ամուրի Սարկաւագութիւնը վանքերու մէջ կայ, այն ալ իբրեւ պատրաստութեան շրջան մը վարդապետութեան համար:

Քահանայք և աշխարհականք (դպիր եղած ըլլան կամ ոչ) կը կատարեն Սարկաւագի պաշտօնը եկեղեցւոյ մէջ:

Դպրութեան չորս աստիճանները անուանական են իրականութեան մէջ:

Արդ՝ պէտք է գտնել Ձեռնադրութեան կանոնները իրական պէտքի համաձայն:

Մկրտութեան կանոնը պէտք է փոխուի նոյն իսկ նորադարձներու յարմարութեամբ: Փոքրիկ տղոց մկրտութեան յատուկ կանոն մը պէտք է խմբագրել: Արդի կանոնը ո՛չ միայն նորադարձներու կամ երախաներու համար է, այլ նաեւ Դրաշմի կամ կնունքի իւղին օրհնութեան հետքերը կան հոն, որ աւելորդ են այժմ, քանի որ հիմայ օծման իւղը միայն մէկ տեսակ է Հայց. Եկեղեցւոյ մէջ, և այն ալ արդէն օրհնուած և պատրաստուած է Կաթողիկոսական օրհնութեամբ:

Պսակի կանոնը չափազանց երկար է, նախ

անոր համար որ կցուրդուած է ճաշու ժամու ժամերգութեան և պատարագի: Այս կը նշանակէ որ պսակները անպատճառ օրհնուելու են եկեղեցւոյ մէջ, այն ալ առտուները: Եւ ի՛րօք, Հայ բարքերու մէջ՝ պսակներ երբեմն կը կատարուէին ԲՇ. առտուները եկեղեցւոյ մէջ, պատարագի սկիզբը:

Բայց յայտնի է որ պսակներ առ հասարակ կ'օրհնուէին տուներու մէջ, և տունը նուիրական'ն է սրբավայրի մը պէս. թող որ այժմ պըսակ և հարանիք կ'ըլլան տուներէն դուրս ալ, պատշաճ վայրերու մէջ:

Երկրորդ անոր համար որ, երկրորդ Պսակը և Թագվերացի կանոնները արդի բարքերու մէջ աւելորդ են այլ եւս. որովհետեւ երկրորդ Պսակի մէջ՝ միշտ այրի ընդ այրւոյ չի պատահիր, ասկէ զատ՝ քանի որ երրորդ անգամ պսակուողները ալ կ'ըլլան, հարկ պիտի ըլլար Երրորդ Պսակի կանոն մըն ալ ունենալ, թող չորրորդ պսակները, որոնք թէեւ ցանցառ, բայց կը պատահին:

Իսկ Թագվերացը հին բարքերու մէջ իրական նշանակութիւն մը ունէր, քանի որ պըսակը օրհնուելէն ետքը, ամենէն քիչը երեք օր, փեսան՝ իբրեւ թագաւոր և հարսն՝ իբրեւ թագուհի պսակեալները հարսանեկան խնճոյքներու խրախճանքի մէջ չնորհաւորութիւններ կ'ընդունէին, և յետոյ՝ իրենց թագերը կ'առ-

նուէլին քահանայական օրհնութեամբ։ Այդ հին բարքեր փոխուած են այժմ և հին սովորութիւնք վերցած։ Եւ ինչպէս որ նոյն իսկ պըսակի արարողութիւններէն բաւական կէտեր չեն գործադրուիր այլեւս, — զոր օրինակ, հարս ու փեսային ձեռնատուութիւնը նախ տան ու ապա եկեղեցւոյ մէջ, Թագվերացի ատեն պսակեալներու գլխուն վրայ սուր դնելը, եւ այլն, հակառակ որ Մաշտոցի խորաններուն մէջ գրուած են ատոնք — այնպէս ալ թագվերացը այլ եւս էական մասը չի կազմեր Պսակի կանոնին։

Թաղման կանոնը ծէսի և աղօթքներու կողմէն կը պահանջէ մե՛ծ բարեփոխութիւն որովհետեւ Թաղումը և ատոր յաջորդող բոլոր կարգեր, երկրորդ օրուան հոգեհանգիստէն, մինչեւ տարելից, ինքնին բարեփոխուած են։

Շատ տեղ և չա՛տ հեղ տան կարգ չի կատարուիր, և ՚եկեղեցւոյ մէջ երկու կանոնները (տան և եկեղեցւոյ) իրարու կցել և կատարել աւելորդ երկարութիւն մըն է։

Կեանքի և կենցաղի արդի պայմաններուն մէջ, երբ ննջեցեալք Քաղաքապետութեան հսկողութեան ենթակայ են, ինչպէս Ամերիկայի մէջ, և մեռելաթաղութիւնը՝ քաղաքին առողջապահիկ պայմաններուն համեմատ արհեստ մը եղած է, պէտք է որ Հայց. Եկեղեցւոյ Թաղման կարգը բարեփոխուի և պատշա-

ձեցուի տիրող պայմաններուն։

Միեւնոյն Բարեփոխութեան պէտք ունին եկեղեցականաց յատուկ Թաղման կարգեր։

Զափազանց երկար արարողութիւններ, ընթերցուածներ և Աղօթքներ բոլորովին կ'եղծեն յուղարկաւորութեան պատկառանքը։

Իսկ վերջին օծումը դիակնացած մարմնի վրայ, զո՛ւրկ է ոեւէ հոգեւոր ազդեցութենէ և չինութենէ թէ՛ վախճանեալին համար և թէ՛ կենդանի մնացողներուն համար։ Պէտք է բոլորովին վերցուի այս աւելորդ մենաշնորհը վախճանեալ եկեղեցականներու թաղման կարգէն։

Թաղման հետ Դիակիզումը (Cremation) հետզհետէ ընդունելութիւն գտնելու վրայ է այժմ, զոր օրինակ, հոս՝ Ամերիկայի մէջ։ Արդ՝ Մաշտոցի թաղման կարգը, իր ընթերցուածներով, աղօթքներով և արարողական ձեւերով բոլորովին օտար է դիակիզման կարգին, որ քաղաքային առողջապահիկ պայմաններով ճշգրտուած է։

Ես անգամ մը յանկարծակիի եկայ Ամերիկայի մէջ, երբ հրաւիրուեցայ թաղման կարգ կատարելու Հայ տուն մը.— բարեպաշտ հայքրիստոնէի մը տուն էր այդ· վախճանած էր տան մեծ մայրիկը· տան կարգը կատարեցինք, դագաղը և յուղարկաւորք ինքնաշարժներով ուղղուեցան գերեզմանատուն, և երբ հասանք

հոն, դպրոցը փոխանակ տանելու գերեզմանի վրա, առաջնորդեցին դիակիզարան, որ կառուցուած է Գերեզմանատան մէջ, տափի մը վրայ. յանկարծակի նկայ, որովհետեւ նախապէս բան չէին ըսած ինձ։ Ես, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Եպիսկոպոս մը, ի՞նչ պիտի ընէի ինձ համար բոլորովին նոր և յանկարծական դէպքի մը հանդէպ..., — բնական է, Մաշտոցի գերեզմանակարգէն դուրս չելայ, բայց այդ կարգը յարմարցուցի պարագային։

Թաղման (?) կարգը կատարեցի, դպրաղը իջեցուցին դիակիզարանին վարի յարկը մեքենական վեհութեամբ, ներմուծեցին զայն փուռը, մենք, յուղարկաւորք և ես ետեւինք վեր։ Ճիշտ ժամ մը պէտք էր որ մեռելը այրէր և և աճիւնանար։ Մեր գործը լմնցած էր. ետեւցածը դիակիզարանի պաշտօնէից գործն էր. անոնք աճիւնը պիտի ամփոփէին սափորի մը մէջ և պիտի դնէին վարձուած պահարանիկը նեղ մէկուն մէջ. որովհետեւ մեծ մայրիկը սիրելի էր և իր զաւակունք անոր աճիւնը պիտի տանէին հայրենիք և պիտի թաղէին իր բնաշխարհի մայր հողին մէջ...։

Ո՛չ հող օրհնեցի, ո՛չ ալ գերեզման կընքեցի։ Վասն զի մեռելը չթաղեցինք, այլ մեռելը այրեցին, աճիւնացուցին։

Ըրչափ ծիծաղելի պիտի ըլլար եթէ կատարուէր Մաշտոցի կանոնը տառական ձըշ-

դուխեամբ։

Ի՞նչ պիտի ընէ Հայոց եկեղեցին։ Պիտի արդիւէ՞ դիակիզումը։— Բնական է՝ ո՛չ։

Ամերիկայի մէջ կրօնական տեսակէտով մեծ խնդիր մը եղած է դիակիզումը։ Ոմանք ոչ քրիստոնէական կը գտնեն դիակիզումը, ոմանք նպաստաւոր կարծիք յայտնած են։

Դիակիզարանի մը կողմէ հրատարակուած տետրակի մը մէջ՝ հեղինակաւոր եկեղեցականներ շատ նպաստաւոր գատաստաններ ըրած են, և դիակիզման մէջ քրիստոնէութեան հակառակ բան մը չեն գտած, և յանձնարարած են աճիւնացման այս մեթոտը իբրեւ առողջապահիկ և դիւրին մեթոտ մը։

Այս տեսակէտին վրայ քիչ մը ծանրանայ, որովհետեւ բոլորովին նորութիւն մըն է, որ հարկ կը գնէ մեր վրայ խորհելու եւ բան մը ընելու։

Օրէնգիտական ասացուած մը կայ, որ կ'ըսէ, «Հարկ լուծանէ զօրէնս». հարկը օրէնքը կը լուծէ. եւ ատոր ո՛չ միայն կը լուծէ, այլ նաեւ նոր օրէնք կը ստեղծէ։

Այսպէս է կեանքը, կենցաղը. միշտ հոլովմանի մէջ, շարժման մէջ, բարեփոխութեան մէջ։

Չեմ ուզեր մատնանշել Մաշտոցի ուրիշ կարգերն ու կանոնները, որոնք նոյնպէս պէտք է բարեփոխուին եւ պատշաճեցուին արդի կեանքի եւ կենցաղի պայմաններուն։

Գ.— ԿԱՐԳՈՒԿԱՆՈՆԻ ԿԷՏԵՐ

Եկեղեցական Բարեկարգութեան խնդրին մէջ ամէնէն աւելի աչքի զարնող կէտեր անոնք են, որ չօշափելի են։ Եւ այս է պատճառը որ երբ ժողովուրդը Բարեկարգութիւն կ'ըսէ, կը հասկնայ այդ չօշափելի կէտերը։

Ժողովուրդը իր մեծամասնութեան մէջ շատ բան չի հասկնար դաւանաբանական նուրբին խնդիրներէ, և հետեւաբար անոնք շատ չեն հետաքրքրեր զինքը։ Բայց, զոր օրինակ, եկեղեցականներուն ագէտ կամ գիտուն ըլլալը, անոնց բարքն ու վարքը, պաշտամունքի, արարողութեանց երկարութիւնը կամ կարճութիւնը, եւայլն, այսպիսի չօշափելի, թանձրացեալ խնդիրներ, որոնք եկեղեցական կարգուկանոնի վերաբերեալ խնդիրներ են, չափազանց կը հետաքրքրեն զինքը։

Իսկ այս խնդիրներուն առաջինն է եկեղեցականաց պատրաստութիւնը իրենց կոչման։

Կ'արժէ որ այս կէտը լա՛ւ ճշդուի և լա՛ւ հասկցուի։

Շատեր եկեղեցական կ'ըլլան մեր մէջ, որովհետեւ կամ պատրաստ հաց գտնելու միջոց մըն է այդ իրենց համար և կամ իրենց սին փառասիրութեան գոհացում տալու ասպարէզ մը։

Ծանօթ ասացուած մը կայ մեր ժողովուր-

դեան մէջ, որ շատ իմաստալից է.— «Մարդ չեղաւ, տէրտէր եղաւ»։ Վասն զի շատեր, որ կամ միջակ և միջակէն ալ վար ուսուցիչ եղած են, կամ Շարական երգելու յարմար ձայն մը ունեցած են, կամ աղուոր տեսք մը ունեցած են, կամ ազդեցիկ անձերու և կողմնակցութիւններու մարդ եղած են, այդպիսիներու համար ապրելու, հացի ապահով և անաշխատ միջոց մը կը համարուի Քահանայական ասպարէզը։

Եւ որովհետեւ Քահանայութիւնը շատ խոնարհ ասպարէզ մը նկատուած է, կա՛ն այնպիսիներ ալ, որ քիչ շատ ուսում առած են, և կամ խօսելու և գործելու մէջ մասնաւոր առաւելութիւններ ունին, և կամ ինչպէս կ՚ըսուի «կլլած են աշխարհի քերականութիւնը», անոնք ալ կը նետուին եկեղեցական ասպարէզ, կամ մեծ և հարուստ վիճակի մը Առաջնորդ ըլլալու դիտումով, և կամ Պատրիարք և Կաթողիկոս ըլլալու առաջադրութեամբ։ Ուրիշ բաղձանք, ուրիշ ձգտում չկայ անոնց համար։

Եւ այս իրականութեան մէջ կարծես կը կորսուին արժանաւորներ, որոնք բացառութիւն կազմելու չափ սակաւաթիւ են։

Գիտեմ որ այս ողբալի վիճակին մեծ պատճառներուն առաջինն էր մեր ազգին հարստահարեալ վիճակը «Թիւրքիոյ» մէջ։ Եւ ասոր հետեւանքով չքաւորութիւնը, որու

ճնշման տակ հայ ժողովուրդը ստիպուած է պահանջել եղածով։ Հերիք է որ եկեղեցին չը փակուի, այս է կարեւորը. մնացածը օր մը կրնայ նկատի առնուիլ և կարգադրուիլ...։

Որպէս զի եկեղեցին ոգեւորուի, կենդանանայ և ըլլայ գրաւիչ ու չինիչ, պէտք է ծառայութեան կոչուին ոգեւորեալ անձեր. ոգեւորեալ՝ ո՛չ միայն կրօնական գիտակցութեամբ, այլ նաեւ ծառայութեան սիրով։ Այս ոգեւորութիւնը մարդ այն ատեն կ՚ունենայ, երբ կոչում (vocation) զգայ իր ներսը։ Իսկ անոնք, որ կոչում չունին եկեղեցական ծառայութեան և միայն ապարահ մը կը տեսնեն Եկեղեցւոյ մէջ, այս կամ այն նպատակը մը հասնելու համար, չե՛ն կրնար ոգեւորուիլ և հետեւաբար չեն կրնար ծառայել։

Սուտքելական բացատրութեամբ այս ծառայութեան անոնք միայն յարմար և արժանի են, որոնք Աստուծմէ կ՚ընտրուին, և ոչ թէ անոնք, որ իրենք զիրենք կ՚ընծայեն (Բ. Կոր. Ժ. 18)։

Սուտքելական այս լմացումը Ջեռնադրութեան բանաձեւին մէջ կ՚արտայայտուի շատ պարզ կերպով.— Եկեղեցւոյ պէտքերն ու կարիքները կը լեցուին աստուածային և երկնաւոր Շնորհով, և այդ ՇՆՈՐՀՆ է որ ապաստուորութեան, այսինքն ծառայութեան կը կոչէ ընծայեալը։

Սրդ, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան մէջ, եկեղեցականաց պատրաստութիւնը պէտք է հիմնուի կոչնական և ծառայութեան սկզբունքին վրայ: Հնար եղած չափով պէտք է խնամ ըլլալ այս սկզբունքին գործադրութեան:

Իսկ պաշտօնատարութեան համար պէտք է ընդունիլ այնպիսի չափանիշ (standard) մը, որ կարող ըլլայ հոգեկան և մտաւոր զարգացման մակարդակը բարձր բռնել և ուսուցանելու և առաջնորդելու կարող և ընդունակ ընել եկեղեցական մարդը:

Եկեղեցականը —, մա'նաւանդ անոնք որ կոչուած են բարձր ծառայութեան և պատասխանատուութեան, ոչ միայն պէտք է անցած ըլլան մինչնակարգ դպրոցէ մը, այլ նաեւ կըրթուած ըլլան մանաւանդ աստուածաբանական բարձրագոյն հաստատութիւններու մէջ:

Փորձը ցոյց տուաւ թէ նոյն իսկ Թիֆլիսի Ներսէսեան վարժարանը, Էջմիածնի Գէորգեան Ճեմարանը և Սրմաչու Դպրեվանքը կրցան բաւական մարդ պատրաստել, բայց այդ պատրաստութիւնը յարմար և բաւական չեղաւ մեր եկեղեցւոյ անապին պէտքերուն, և այդպիսի պատրաստութիւն մը մա'նաւանդ այսուհետեւ ամենեւին պիտի չհամապատասխանէ մեր եկեղեցւոյ նորագոյն պէտքերուն:

Եկեղեցական պաշտօնը հրապոյր չունի,

եկեղեցականութիւնը ինկած է, եւայլն, ա՛յս
է գլխաւոր գանգատը եւ իրականութիւնը, եւ
այնպէս կը կարծուի որ ասոր պատճառն է նախ
կուսակրօնութիւնը եւ յետոյ՝ եկեղեցականաց
ապրուստի խնդիրը։ Որովհետեւ, կ'ըսեն, եթէ
ջնջուի ամուրի եկեղեցականութիւնը եւ եկե-
ղեցականաց ապրուստին համար ալ հաստատ-
ուի կանոնաւոր թոշակի դրութիւնը, այն ա-
տեն կարող եւ պատրաստուած մարդիկ սիրա-
յօժար պիտի նուիրուին եկեղեցական ծառա-
յութեան, եւ հետեւաբար եկեղեցականութիւ-
նը պիտի բարձրանայ։

Այս համոզումներու մէջ պէտք է խոս-
տովանիլ որ կա՛յ ճշմարտութեան մաս մը,
բայց ո՛չ ամբողջ ճշմարտութիւնը։

Իսկ ամբողջ ճշմարտութիւնը բացատրե-
լու համար, իմ խոնարհ կարծիքով, պէտք է
ուշադրութիւն ընել նաեւ սա՛ կէտերու.

1.— Եկեղեցին կամ աւելի ճիշդը՝ կրօն-
քը տագնապի շրջանէ մը կ'անցնի բոլոր աշ-
խարհի մէջ, քանի որ մարդիկ չեն ուզեր մը-
շակել իրենց հաւատքի կարողութիւնը, եւ
բանաւորութեան սահմանները կը փակեն դը-
րական եւ նիւթական պատուարներով։

Սանկ վերջին յիսուն տարիներու ընթաց-
քին, եւ մասնաւորապէս 1908է ի վեր նոյն իսկ
մեր ժողովրդեան մէջ եւ մեր ժողովրդեան
զաւակներու միջոցաւ, հակակրօն եւ հակաեկե-

ղեցական կարծիքներ և գաղափարներ տրուեցան մեր ժողովուրդին և մեր ուսանող սերունդին։

Իսկ Մեծ Պատերազմը, իր սարսափներով և ապականութիւններով սասանեցուց բարոյական աշխարհը և թեթեւ վճիռներ արձակել տուաւ կրօնքի և եկեղեցւոյ մասին։ Թէեւ Եկեղեցին անհոգ և անտարբեր կերպով չդիտեց մտքերու այս ցաւագար փոփոխութիւնը, և օրինակի համար Ամերիկայի մէջ եկեղեցին ստեղծեց հակազդեցութիւն մը, որուն շնորհիւ կրօնքին նշանակութիւնը այժմ աւելի եւս կը շեշտուի գործնական կեանքի մէջ։

2.— Կա՛ն մարդիկ, որոնք դպրոց տեսած են և շօշափելի յարմարութիւններ ունին եկեղեցական ծառայութեան, բայց կը խորշին և կը խրտչին այդ ծառայութենէն. որովհետեւ, կ՚ըսեն պարկեշտօրէն թէ իրենք այսինչ և այնինչ բաներու չեն հաւատար եկեղեցւոյ պաշտօնական դաւանանքին մէջ. թէ համամիտ չեն կարգապահական սեղմումներու, զոր օրինակ, կուսակրօնութեան, ապրուստի հայթայթման անորոշ դրութեան, եւայլն, հետեւաբար չեն ուզեր եկեղեցական ըլլալ։

Պէտք է գիտնալ որ Հայց. Եկեղեցւոյ մէջ պապական խստութիւն չկայ, բառին բոլոր իմաստներով. բայց մեր Եկեղեցին չի հանդուրժեր նաեւ Հաւատքի եւ Կարգուկանոնի անիշխանութեան։

Եւ եկեղեցական ծառայութեան համար չօչափելի յարմարութիւններ ունեցող անձինք իսկ, որք կը յուսակնին այնքան ազատամիտ երեւիլ, բայց ազատամիտ չեն այս իրողութիւնները տեսնելու և յարգելու չափ։

3.— Կա՛ն մարդիկ ալ, որ ամէն կերպով կրնան գոհացնել եկեղեցին իրենց յարմարութիւններով, բայց շատ անգամ կը ձգեն եկեղեցական ասպարէզը իրենց համար, և կը ձգտին ուրիշ ասպարէզներու, ուր գոհացում կրնայ գտնել իրենց կարողութիւնը և փառասիրութիւնը։

Ինչպէս որ կը տեսնուի այս վերլուծումներէն, գժբախտ չփոթութիւն մը կայ եկեղեցական կոչման և եկեղեցական ասպարէզի մէջ։ Անոնք որ ծառայելու կոչումը կ'զգան և կը պատրաստուին այդ գիտակցութեամբ, այլեւս չե՛ն խորհիր և չեն կրնար խորհիլ ուրիշ կէտերու վրայ. որովհետեւ իրենք կոչուած են ծառայելու։ Յառաջացումը և փառքը այսպիսի ծառայողներուն ետեւէն կը վազեն, և ոչ թէ իրենք կը հետապնդեն։ Իսկ անոնք որ ասպարէզ միայն կը տեսնեն եկեղեցականութեան մէջ, չեն կրնար հասկնալ թէ ի՞նչ է կոչումը և ծառայութիւնը. որովհետեւ իրենց միտքը բոլորովին սեւեռուած է այդ ասպարէզին մէջ այսինչ կամ այնինչ գիրքին ու պաշտօնին վըրայ։ Այսպիսիք են որ փառք կը հետապնդեն։

Գալով կուսակրօնութեան, երկու կողմ ունի այն.

ա) Իբրեւ անբնական կեանք, որ շրջապատուած է սայթաքումներով և գայթակղութիւններով։

բ) Իբրեւ արգելք ամուսնացեալ եկեղեցականներու յառաջդիմութեան։

Եւ այնպէս կը կարծուի որ երբ կուսակրօնութիւնը ջնջուի բացարձակապէս, սայթաքումներ և գայթակղութիւններ տեղի պիտի չունենան. իսկ ամուսնացեալ եկեղեցականներ (քահանաներ) պիտի յառաջդիմեն նուիրապետութեան բարձրագոյն աստիճաններուն մէջ, և քանի որ շատ մը կարող ամուսնացեալ և ամուրի անձեր, որ արժանիք ունին և խրտչելով չեն ուզեր մտնել եկեղեցական ասպարեզ, այնպիսիներ եկեղեցական պիտի ըլլան, և անոնց շնորհիւ եկեղեցին պիտի բարեկարգուի և պիտի ոգեւորուի։

Բայց պէտք է լաւ ուշադրութիւն ընել որ կուսակրօնութեան բացարձակապէս ջնջումէն ամենեւին պիտի չծնին այդպիսի երեւակայական բարիքներ։

Որպէսզի սխալ չհասկցուիմ, կը փութամ գիտել տալ թէ ես բոլորովին համամիտ եմ՝ որ կուսակրօնութիւն պարտաւորիչ չըլլայ մեր եկեղեցւոյ մէջ:

Կուսակրօնութիւնը կամ ամուրիութիւնը

կենցաղավարութեան կերպ մըն է, և պէտք է որ մարդոց ազատ կամքը չբռնադատուի կենցաղի ընտրութեան մէջ։

Դարձեալ՝ պէտք է որ նուիրապետութեան բոլոր ատեանները հաւասարապէս բա՛ց ըլլան ամուրի և ամուսնացեալ եկեղեցականներու առջեւ։

Եւ այն ատեն՝ եկեղեցական ատեաններու մէջ յառաջացումը պէտք է հիմնուի ո՛չ թէ եկեղեցականին ամուրի կամ կանամբի ըլլալուն վրայ, այլ անոր ծառայութեան արդիւնքին վրայ, անոր իրական և ապացուցեալ արժանիքին վրայ։

Ես շիտակ չեմ գտներ կուսակրօնութեան բացարձակ ջնջումը եկեղեցւոյ մէջ. որովհետեւ կուսակրօն եկեղեցականութիւնը շրջապատող սայթաքումներ և գայթակղութիւններ միայն և ուղղակի կուսակրօն կամ միանձնական կենցաղի արդիւնք չեն։ Եթէ այդպէս ըլլար, ամուսնական աշխարհի մէջ տեղի պիտի չունենային այնքան յայտնի և հասարակ սայթաքմունք և գայթակղութիւնք։ Սեռային զեղծումներ և ապօրինութիւններ արդիւնք չեն մարդոց ամուրի կամ ամուսնացեալ կենցաղին, այլ անոնց կրթութեան և դաստիարակութեան։

Վասն զի կա՛ն մարդիկ, այր թէ կին, որ իրապէս կը սիրեն կուսակրօն կենցաղը, և ա-

միայն պարկեշտութեամբ հաւատարիմ են իրենց կուսակրօնութեան։

Ասոր հակառակ նաեւ, կա՛ն մարդիկ, այր թէ կին, որ թէեւ ամուսնացած են, բայց ամուսնութիւնը չէ՛ կրցած զսպել եւ չափաւորել անոնց ապօրէն միտումները, անհաւատարմութիւնները։

Ամուսնական բազմակնճիռ խնդիրներ ամէն օր կ'ապացուցանեն եւ կը հաստատեն այս իրողութիւնը։

Այս է պատճառը՝ որ ես Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան տեսակէտէն, իրական բարիք մը կամ զարման մը չեմ տեսներ կուսակրօնութեան բացարձակապէս ջնջման մէջ. որովհետեւ ասիկա, ինչպէս որ ջանացի բացատրել, ո՛չ միայն ազատ կամքի եւ կենցաղի ընտրութեան դէմ է, այլ նաեւ ամուսնական կեանքի գայթակղութիւններ նոյնքան իրական են բոլոր աշխարհի, հետեւաբար եւ մեր ազգի եւ եկեղեցւոյ մէջ։

Ընդհակառակը երբ մարդիկ ազատ թողուին իրենց կենցաղի ընտրութեան մէջ, հերիք է որ եկեղեցական եղած ըլլան ծառայելու կոչումով եւ պատրաստուած այսպիսի ծառայութեան մը համար, այն ատեն եկեղեցականին արժանիքն է որ պիտի բարձրացնէ զինքն. վասն զի հաւատարիմ կուսակրօն կենցաղ մը այնչափ

յարգի է, ո՛րչափ հաւատարիմ ամուսնական կենցաղ մը։

Այս սկզբունքով պէտք է որ այրիացեալ եկեղեցականք ազատ ըլլան նորէն ամուսնանալու կամ ամուրի մնալու։ Բայց այս ազատութիւնը պէտք չէ որ անսահման ըլլայ. այսինքն՝ եկեղեցական մը երբ այրիանայ, և ամուսնանայ երկրորդ անգամ, և դարձեալ այրիանայ, այլ ևս պէտք չէ ամուսնանայ։ Ասիկա բոլորովին համաձայն է եկեղեցւոյ կարգուկանոնի ոգւոյն և աւանդական ըմբռնումներուն։

Քիչ մը յառաջ դիտել տուի թէ սեռային զեղծումներ արդիւնք են մարդոց կրթութեան և դաստիարակութեան։

Եկեղեցական Բարեկարգութեան մէջ, սեռային խնդիրներու և ամուսնական կեանքի տեսակէտէն, պէտք է որ մեր ամբողջ ժողովուրդը կրթուի և դաստիարակուի։

Սոսկալի տգիտութիւններ կը տիրեն ամուրի և ամուսնական կենցաղի պահպանութեան մէջ։ Մեր ժողովուրդը իր ամբողջութեան մէջ պէտք է այնչափ կրթուի և դաստիարակուի ներքին կեանքի մասին, որ բնականէն աւելի կարեւորութիւն չընծայէ սեռային խնդիրներուն, եւ զեղծումներով չապականէ տոհմային ոյժը եւ բարոյականը։ Լուսաւոր և զօրաւոր գիտակցութիւն մը կը խափանէ ամէն

չարիք: Եւ այս գիտակցութեան պէտք ունին ամուրիներն ալ ամուսնացեալներն ալ, եկեղեցական ըլլան թէ աշխարհական:

Մեր եկեղեցական կանոնագիրքը չատ հետաքրքրական տրամադրութիւններ ունի այսպիսի խնդիրներու մասին: Եւ ասիկա կը նշանակէ թէ խնդիրը նոր չէ, և թէ նախնիք հնար եղածին չափ խղճմտօրէն կը հակէին իրենց ներքին կենցաղին վրայ:

Այժմ որ ըմբռնումներ փոխուեր են սեռային յարաբերութեանց մասին, և ամուսնական կեանքի պայմանները չեն պահուիր մեր ժողովուրդին յատուկ աւանդական եկեղեցականութեամբ, և մարդիկ կարծես կը մոռնան ամուսնութիւնը նկատելու աւելի իրրեւ հաճոյքի կերպ մը, քան թէ լուրջ պատասխանատուութիւններով շրջապատուած պարտաւորութիւն մը, գիտեմ որ եթէ ո՛չ բոլորովին անհնար, բայց դոնէ դժուար է խօսք հասկըցընել մեր ժամանակակիցներուն՝ այս փափուկ խնդիրներու մասին:

Սակայն վստահ եմ որ երբ Մեծ Պատերազմի հետեւանքով ստեղծուած քաղաքական և տնտեսագիտական կացութիւնը փոխուի, և վերսկսի կանոնաւոր (normal) կեանքը, և ազգերու շարքին մէջ հայ ժողովուրդն սկսի իր ամբողջական վերաշինութեան, այն ատեն խօսք պիտի հասկնանք մեր ազգին զաւակները,

և մեր նոր կրթութեան և դաստիարակութեան մէջ իրենց արժանի տեղը պիտի բռնեն ներքին կեանքի և կենցաղի խնդիրները։

Առ այժմ կարող եմ սա չափը հաւաստել թէ կուսակրօնութիւնը, որ իր արժէքը կորսնցուցած է այժմ, այնպիսի վիճակ մըն է, մա՛նաւանդ որբասուն կուսակրօնութիւնը, որ հիանալի ընդունակութիւններ կը ստեղծէ մտաւոր և հոգեկան մեծ և մնայուն զարգացումներու։ Անշուշտ ըսել չեմ ուզեր թէ ամուսնական վիճակը արգելք է այսպիսի մեծութիւններու։ Բայց ես վստահ եմ որ նախկին և արդի միանձնութեան հոյակապ դէմքերը, որոնք փայլեցան Հայաստանէն մինչև Կիլիկիա, Վանքերու մէջ, կաթողիկոսարաններու մէջ, և արդիւնաւորեցին իրենց բոլորանուէր ծառայութիւնները անթաքչելի և անկորնչելի արժէքներով, դժուա՛ր է որ բոլորանուէր ծառայութեան մը նոյնքան արդիւնքներով փայլէին եթէ ծանրաբեռնուած ըլլային ամուսնական կենցաղի հարկերով և պարտաւորութիւններով։

Եկեղեցական կուսակրօնութիւնը, որ Վանքերու յատուկ կենցաղ մըն էր, և ինչպէս որ ըսի՝ այժմ կորսնցուցած է իր արժէքը, անըսպառ և թանկագին ծառայութիւններ ըրած է քրիստոնէական եկեղեցւոյն։ Իսկ մեր ազգային կեանքին պատմութեան մէջ իրակա՛ն ե-

ված է մաքրակենցաղ, ուսեալ և գործունեայ վարդապետներու ծառայութիւնը:

Մեր բազմաթիւ վանքերը, որոնք հետզհետէ քարուքանդ եղան, պատիւ կը բերեն Հայութեան, իբրեւ հաստատութիւններ որոնք նաեւրուած էին մտքի և արուեստի մշակութեան մխանձնական կեանքի յարմարութիւններու մէջ, և եղած էին ամրոցներ մտաւոր և հոգեւոր բարձրագոյն արժէքներու:

Այդ վանքեր քարուքանդ եղան ո՛չ միայն երկրաշարժներէն, այլ մանաւանդ մեր քնաչխարհին դարաւոր թշնամիներէն: Թշնամին գիտցաւ իր աւերիչ և արիւնոտ ձեռքը դնել Հայոց Աշխարհին հոգւոյն վրայ, և հարուածը այնքան սարսափելի եղաւ որ վանքեր այլ եւս չկրցան վերականգնիլ: Չեմ ուզեր վերանալ աւելի հին ժամանակներու: 17-րդ դարէն ասդին եղած աւերմունք չա՛տ պերճախօս են:

Եւ իրողութիւնը սա՛ է այժմ, թէ վանականութիւնը մեր ազգին մէջ պատմական յիշատակ մըն է այլ եւս, մա՛նաւանդ Մեծ Պատերազմէ առթիւ Հայաստանի, կիլիկիոյ աւերուածներէն և պարպուածներէն յետոյ:

Էջմիածին, իբրեւ Մայր Աթոռ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան, տարբեր նկարագիր մը ունէր, բոլորովին հեռի վանական նախկին դրութենէն:

Երուսաղէմ, գո՛ըս հայ բնաշխարհէն, իբրեւ մեծ ուխտավայր, չինած էր իրեն համար վանական բացառիկ նկարագիր մը, և եղած էր կազմակերպութիւն մը՝ ազգային թաւուն քները պահելու և պաշտպանելու համար Պաղեստինի մէջ:

Մեր Արմաշու Դպրեվանքը, իր դիրքին բերմանդով, դրեթէ Կ. Պոլսի Պատրիարքութեան աչքին առջեւ, իր հաստատութիւններ, երկ դար, կրթական հաստատութիւն մը եղած է իրականութեան մէջ, բոլորովին տարբեր վանական նախկին դրութեան մեքենականութենէն:

Չեմ խօսիր Սիսի Մայրավանքին, Աղթամարի Կաթողիկոսարանին, Մշոյ և Կեսարիոյ Ս. Կարապետաններուն, և այլ մեծ ու փոքր վանքերու վրայ, որոնք առաւել կամ նուազ կենդանութեան նշոյլ և նշան մը կուտային կա՛մ իրենց նիւթական չէնքերն ու կալուածները պահպանելու համար, իբրեւ ազգային սեփականութիւն, և կամ իբրեւ դպրոց, նոյն իսկ Սուլթան Համիտի բռնապետութեան շրջանին: Այժմ այդ բոլորն ալ աւերակի կոյտեր են միայն...:

Իսկ ինչ որ մնաց այդ վանքերէն և ինչ որ վաղը կրնայ վերաշինուիլ և վերահաստատուիլ իբրեւ վանք, չէն մնացած էջմիածնի և Երուսաղէմի հետ, պէտք է որ ենթարկուին

նորագոյն բարեփոխութեան մը, համաձայն մեր ազգային և եկեղեցական պէտքերուն։

Երբ Հայց. Եկեղեցւոյ մէջ կուսակրօնութիւնը կ'ըլլայ կամաւոր ընտրութիւն մը կենցաղի, և նուիրապետութեան աստիճաններ հաւասարապէս բաց կը թողուին ամուրի և ամուսնացեալ եկեղեցականաց առջեւ, վերագոյն բացատրուած պայմաններով, վանական դրութիւնը ինքնին կը բարեփոխուի, և մեր կանգուն և չէն վանքեր, դարձեալ կրնան նուիրուիլ հոգեւոր և ազգային ծառայութեան մեր ժողովուրդին նոր կեանքի պայմաններուն համաձայն։ Եւ արդէն ա՛յս պիտի ըլլայ վանական դրութեան իրական և օգտակար բարեփոխութիւնը։

Կարգուկանոնի կէտերուն մէջ աչքի կը զարնեն այն փոփոխութիւնները, եթէ կ'ուզէք՝ բարեփոխութիւնները, որոնք տեղի ունեցած են արդէն պահքի, ծոմի, ապաշխարանքի և խոստովանանքի կարգադրութեանց մէջ։

Ես անձնապէս գիտեմ և կը հաւատամ որ այս կարգադրութիւնք, երբ կ'ըմբռնուին, կը հասկցուին և կը գործադրուին պարզութեամբ և հաւատարմութեամբ, մեծապէս և իրապէս բարերար ազդեցութիւն մը կ'ընեն մարդոց վրայ։

Կերակուրին քանակը և որակը առողջապահական մեծ նշանակութիւն ունին մեր

մարմնի գործարանաւորութեան համար։ Մարդիկ առ հասարակ սոսկալի տգիտութեամբ կը վարուին իրենց առաքինին հետ։ Շատ մը հիւանդութեանց, անկարողութեանց, անընդունակութեանց, սեռային զրգռմանց և զեղծումներու և անյաջողութեանց պատճառքը պէտք է փնտռել որկրամոլութեան և չատակերութեան, ինչպէս նաեւ անուղղի ընտրութեան մէջ։

Եթէ կրօնքներ հոգեւոր արժէք մը տուած են անուղղի չափաւորութեան և մաքրութեան, ասիկա պէտք է երկրւղածութեամբ գնահատուի։ Մարդիկ այսօր չա՞տ աւելի պէտք ունին առողջ մարմնի, որ — ինչպէս կ'ըսուի — առողջ մարմնի մէջ միայն կը գտնուի։ Ինչո՞ւ համար Պահքի և Ծոմի գրութիւնը պիտի կործանի եղեր։ Երբ բժիշկ մը ստիպէ իր հիւանդը այսչափ ծոմապահութեան, այսինչ և այնինչ կերակուրները միայն ուտելու, որոշեալ ժամերու և պահերու մէջ, մարդոց խելքը տար կը հասնի, և ուզեն չուզեն կը հպատակին իրենց բժշկի կամքին և պատուէրին, և տար համար դրամ ալ կուտան բժշկին։ Բայց որպէս զի մարդիկ հիւանդ չըլլան — եթէ հնար է անշուշտ — նկեղեցին մեծ խնամտութեամբ և հեռատեսութեամբ կարգադրութիւններ ըրած ըլլայ նոյն ինքն Ժողովրդեան մարմնաւոր և հետեւաբար հոգեւոր առողջապահութեան հա-

մար, որովհետեւ ատոր կրօնական օծութիւնն մը տրուած է, արհամարհելի է, նախապաշարում է, աւելորդ է, եւայլն։

Ես չեմ հասկնար և չեմ կրնար հասկնալ այսչափ խմաստակութիւն մեր ազգին մէջ։

Եկեղեցին, արդէն յաճախ դիտել տուի և չեչտեցի, նոյն ինքն ժողովուրդն է։ Եւ եկեղեցւոյ բոլոր գործարանաւորութիւնը, իր կրօնական, իր կանոնագիտական, իր աստուածաբանական փուլերով և առումներով, կարգադրուած և նուիրուած է նոյն ինքն ժողովուրդին (եկեղեցւոյն) հոգեկան և ֆիզիքական աճման և բարձրացման։ Կրօնքը եթէ կորսնցընէր իր այս նշանակութիւնը և դադրէր ըլլալէ անհատական և ընկերային կեանքի մէջ պատխարակից ազդակ մը, ոեւէ արժէք պիտի չունենար։

Պահեցողութեան խնդիրը կեանքի՛ խնդիր մըն է, հետեւաբար իրակա՛ն խնդիր մը։ Եւ կեանքէն աւելի բանաստեղծական, կեանքէն աւելի հրաշալի, կեանքէն աւելի աստուածային իրականութիւն մը կա՞յ այս աշխարհի մէջ։ Եւ մարդիկ, ոմանք լրենց տգիտութեամբ, ոմանք լրենց խմաստակութեամբ, ոմանք ալ լրենց չափազանց գիտութեամբ, կ'արհամարհեն այս կեանքին օրէնքները, կ'եղծեն անոր բանաստեղծական, կրօնական, աստուածայինը գիծերուն գեղեցկութիւնը, և կ'ըսեն. «կեր,

արբ և ուրախ լեր»։

Եթէ մարդիկ գիտնային թէ ինչ է իրենց կերածն ու խմածը, թէ ինչո՞ւ համար կ'ուտեն և կը խմեն, և կամ թէ ինչպէս պէտք է ուտել և խմել, արդէն ինքնին յարգած և գործադրած կ'ըլլային պահեցողութեան և չափաւորութեան պայմանները։ Ծանօթ ասացուած մը կայ, — «Ըսէ՛ դուն ինձ թէ ինչ կ'ուտես. եւ ես ըսեմ քեզ թէ ինչ ես»։

«Tell me what you eat, and I'll tell you what you are».

Ես, իմ բովանդակ ազատամտութեամբ, կ'զմայլիմ եկեղեցւոյ խմաստութեան վրայ, որ կրօնական կնիք մը դրած է պահեցողութեան նշանակութեան և արժէքին վրայ և շատ բարձրէն ուղղութիւն տուած է մարդոց կենցաղին։

Լաւ պահուած մարմին մը, որ ազա՛տ է ուտելիքի և խմելիքի խճողուածներէն, անկանոնութիւններէն և չափազանցութիւններէն, ընդունակ կ'ըլլայ ո՛չ միայն ֆիզիքական առողջ և երջանիկ զարգացման, այլ նաեւ մըտաւոր եւ հոգեկան աճումներու և բարձրագոյն զարգացումներու։ Այս է արդէն կրօնական վճռակ ըսուածը մեր ներքին կեանքին զարգացման մէջ։

Մարմինը պէտք է այնպէս մը անուցանել, որ չարգիլէ մեր կարողութեանց ներդաշնակ

աճումը և զարգացումը։ Այս տեսակէտէն անդրադառնալով՝ սեռային զեղծումներու խնդրին, զորս նկատի առնինք վերեւ, պէտք է դիտել որ անհերքելի առնչութիւն մը կայ այդ զեղծումներու և կերուխումի պայմաններուն մէջ։ Կերակուրի անժուժկալութեանց ուղիղ արդիւնքն է զեղխութիւն։

Արդ, իմ ջերմագին բաղձանքս է որ հայ ժողովուրդը նորէն տրվի և գիտնայ իր ֆիզիքական կեանքին մեքենականութեան օրէնքները, և վազը ոգեւորութեամբ և իմաստակութեամբ չարհամարհէ զանոնք իր վերաշինեալ Հայրենիքին և իր բարեկարգեալ եկեղեցւոյն մէջ։

Այս պատճառաւ՝ պէտք է որ եկեղեցին ալ նոր գիտակցութիւն մը արթնցնէ հայ ժողովուրդին մէջ առողջ և մաքուր կեանքի մը պէտքին և պայմաններուն մասին՝ փարատելով «կրօնական» թիւրիմացութիւններն ու մոլեռանդութիւնները։

Պահեցողութեան սկզբունքը չի կրնար վէճի ենթարկուիլ ոեւէ աստեն, ոեւէ տեղ և ոեւէ կերպով։ Ընդհակառակը՝ այս սկզբունքին մասին պէտք է որ ամենէն առաջ մեր գլուխները բարեկարգուին։

Ապաշխարութիւն եւ Խոստովանութիւն, դժբախտաբար չատո՞նց կորանցուցած են իրենց կանոնական և բարոյախոտական զօրձնա-

կան նշանակութիւնները մեր եկեղեցւոյ մէջ, և այժմ ձեւական հետք մը միայն մնացած է անոնցմէ։

Ապաշխարութիւնը նախկին եկեղեցւոյ մէջ Մկրտութեան պէս վերածննդեան խորհուրդ մը ունէր. և այս պատճառաւ ալ իբրեւ հաւատոյ կանոն չեշտուած է Նիկիոյ հանգանակին մէջ. (Հաւատամք) «ի մի մկրտութիւն, յԱպաշխարութիւն, ի քաւութիւն և ի թողութիւն մեղաց»։

Ինչպէս որ չմկրտուած, անկնունք անձ մը չի կրնար քրիստոնեայ ըսուիլ, այսպէս ալ մեղաւոր անձ մը, թէեւ մկրտուած, չի կրնար պահել իր մկրտութեան կամ վերածնութեան մաքրութիւնը, եթէ չզղջայ, չխոստովանի և չապաշխարէ։

Մկրտութիւնը մի է. այսինքն անձ մը միայն մէկ անգամ կը մկրտուի՝ ի՛նչ ձեւով ալ կատարուած ըլլայ մկրտութեան արարողութիւնը։ Կրկնամկրտութիւն չկայ։ Բայց որովհետեւ մարդիկ մեղանչական են, ո՛չ միայն մէկ անգամ, այլ պարտաւոր են միշտ զղջալ, խոստովանիլ և հրաժարիլ մեղանչումներէ։ Ըստ Աւետարանի՝ մեղքի ճանաչումը և անկէ հրաժարումը չափ և սահման չունին։ Դարձեալ՝ աւետարանական ըմբռնումով, քրիստոնեայք ո՛չ միայն ներելու են իրարու, այլ նաեւ երբ մեղանչողը յամառի՝ պէտք է ենթարկուի ե-

Կեղեցւոյ (ժողովրդեան) դատաստանին (Մատթ. ԺԸ. 15–35)։

Ապաշխարութիւն ուղիղ հետեւանքն է Զղջումի և խոստովանութեան։ Հետեւաբար՝ երբ կ'ըսուի ապաշխարել, այդ կը նշանակէ թէ մեղաւորը ճանչցած է իր մեղքը, և զղջացած է իր ըրած մեղքին համար, այնինքն՝ կը խոստովանի իր ըրած մեղքը, և այս հոգեբանական վիճակին արտայայտութիւնն է ապաշխարանքը։

Ապաշխարանքն հին եկեղեցւոյ մէջ հետզհետէ դատական հանգամանք և կերպարանք առաւ, և այսօր մենք կանոնագիրքին մէջ ունինք կանոնական կամ օրինական յօդուածներ մեղքերու աստիճաններուն և հատուցմանց մասին։

Որպէսզի մարքերու մէջ չփոթութիւն չը ծագի, պէտք է դիտել տամ ընթերցողներուս, թէ աստուածպետական կառավարութեանց մէջ, հոգեւոր և մարմնաւոր յանցանքներ, մեղքեր, ոճիրներ, ենթակայ էին հոգեւոր իշխանութեան դատաստանին։

Այսպէս էր իրողութիւնը Հրէութեան մէջ, և ասոր ապացոյցն է Սուրբ Գիրքը, որ միանգամայն կանոնագիրքն է Հրեայ ժողովուրդին։ Այդ կանոնները կամ օրէնքները մեծ չափով ազդած են նաեւ քրիստոնէական եկեղեցւոյ կանոնադրութեանց վրայ։

Եւ ինչպէս որ Հրէից մէջ Սինակոկն էր

դատական իշխանութեան կեդրոնը, Բրխատունէից համար ալ եկեղեցին եղաւ այդ կեդրոնը։

Եպիսկոպոսն էր դատաւորը եկեղեցւոյ մէջ։ Դատական այս իշխանութեան հետքերը մինչեւ ցայսօր մնացած էին, զոր օրինակ, Հայոց Սահմանադրութեան մէջ։

Երբ ժողովուրդներ զարգացան և ընկերային կեանքը կազմակերպուեցաւ, և աշխարհիկ դատարաններ հաստատուեցան՝ այլ եւս ոչ-կրօնական նկարագիր ունեցող բոլոր դատական գործեր ենթարկուեցան քաղաքական դատարաններու. իսկ հոգեւոր իշխանութեան մնացին միայն կրօնական նկարագիր ունեցող դատական խնդիրները։

Եւ հոգեւոր նկարագիր ունեցող մեղքերու ներման և քաւութեան համար եկեղեցին կերպեր ունի, որոնք թէեւ նախկին դատական դրութեան ձեւականութիւններէ հեռի են, բայց սոսկ դատական է դարձեալ։

Սահման մտնելու մանրամասնութեանց և մասնաւորութեանց, պէտք է ըսել որ Խոստովանանքի և Սպաշխարանքի մէջ արդարութեան գործ մը կայ։ Իսկ ընկերային կեանքին ապնուացման գործառոյթ և չինարար ազդակները մէկն է արդարութեան գաղափարին զարգացումը անհատներուն ներսը։

Արդ՝ աւետարանական սկզբունքներու վրայ հիմնուած հաստատութիւն մը, ինչպէս որ

քրիստոնէական եկեղեցին, չէր կրնար և չի կրնար թոյլատրել որ քրիստոնէական կեանք ու կենցաղ խաթարուի արդարութեան գաղափարին տկարացումով։ Ամէնէն փոքրիկ անձնական անհատատարմութիւն մը ընդդէմ արդարութեան, կրնայ մեծ ու աղիտաւոր հետեւանքներ ունենալ ո՛չ միայն անհատատարմ անձին ամբողջ կեանքին համար, այլ նաեւ եկեղեցւոյն (ժողովրդեան) համար, որուն անդամ է ինքն։ Քրիստոսի մէջ հաւատարի՛մը, հաւատարիմ է նաեւ չատին մէջ։ Եւ ասոր հակառակը՝ քրիստոսի մէջ անհաւատարիմը, անհաւատարի՛մ է նաեւ չատին մէջ։ Ա՛յս է աւետարանական սկզբունքը։

Հետեւաբար, Աստուածանութեան և Ապաշխարութեան հոգեբանական և ընկերային արժէքները նոյն են ի՛նչպէս նախկին եկեղեցւոյ համար, նոյնպէս մեր այս ժամանակի եկեղեցւոյն համար։

Բարեկարգեալ հասկցողութիւն մը անհրաժեշտ պայման է այս խնդրին մէջ։

Եւ ես վստահ եմ որ եթէ մենք չըլլայինք հալածուած Սպգ մը, այսօր մենք չատ աւելի պայծառ և չատ աւելի դրական հասկցողութիւն մը ունեցած պիտի ըլլայինք Աստուածանքի և Ապաշխարութեան չինարար ազդեցութեան մասին՝ ժողովրդեան հոգեւոր բարձրը կրթութեան տեսակէտէն։

Մեր ժողովրդեան հալածեալ և չարուն ակ հարստահարեալ վիճակին հետեւանքով է որ ազգովին տկարացած ենք շատ մը բաներու մէջ։ Այդ վիճակին ուղիղ հետեւանքն է մեր հոգեւոր իշխանութեան անբաւականութիւնը, մեր եկեղեցականներուն անպատրաստութիւնը իրենց կոչման և ծառայութեան համար։

Իմաստուն, փորձառու և բարեկրօն խոստովանահայր մը, կամ արդեակն բառով, խարհրդական մը՝ ինքնին օրհնութիւն մըն է իր ժողովուրդին համար։

Ըստ իս, բարեկարգեալ եկեղեցւոյ մէջ պէտք է գտնել բանաւոր և չինարար կերպը խոստովանութեան և ապաշխարութեան։

Հրեայք Քաւութեան օր մը ունէին (Ղեւտ. ԺԶ. 26–32), յորում պարտաւոր էին հոգեպատակային խոստովանութեամբ և ողջակէզներով քաւել իրենց մեղքերը։ Այսկա ապաշխարութեան ամէնէն չինուչ կերպն է անշուշտ։ Եւ մեր եկեղեցւոյ մէջ, պատարագիչէն հոգեպատակային խոստովանութիւնը, կամ Մեծ Պահոց ընթացքին, ամէն շաբթու մէջ օր մը հոգեպատակաւ կատարուած ժողովրդային խոստովանանքներ, մեղքերու բանաձեւեալ մէկ համարատութեամբ մը, և պահքի և աղօթքի տրուած մանաւոր ուշադրութիւնը, և այլն, այնպիսի աւանդութիւններ են, որոնք պէտք է բարեկարգուին պայծառ հասկցողու-

թեամբ և գործնական արժէքներով։ Վասն զի Քրիստոնեայ մարդուն նկարագիրը տարբե՛ր պիտի լլայ ուրիշներու նկարագրէն։ Այլ և Հոյակ գերը պիտի կատարէ բո՛ւն քրիստոնեայ մարդը ընկերային կեանքի մէջ։ Անոր ըմբռնումը կեանքի բարձրագոյն պայմաններուն վրայ ուսուելութիւն մը պիտի ունենայ (Մատթ. Ե. 13–18, և 20)։

Մարդիկ անդրադառնալով իրենց թերութիւններուն վրայ՝ կը վարժուին արդարութեամբ դատելու իրենց անձը։ Այս է քանկագին արժէքը Խոստովանութեան և Ապաշխարութեան։

Եկեղեցին մեծ պարտականութիւն ունի քրիստոնէական նկարագրի շինութեան մէջ, և այս աշխատութիւնը ընդարձակ և խորունկ նշանակութիւն ունի ընկերային կեանքի ապահովացման տեսակէտէն։

Դ.— ՏՕՄԱՐԱԿԱՆ ԿԷՏԵՐ

Ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհն Տամարն է ՆՈՐԸ, Գրիգորեան Տոմար ըսուածը և ո՛չ թէ Հինը, որ 13 օր ետ է ՆՈՐԷՆ։

Տոմարներու ճշդութիւնը գիտական խընդիր մըն է, և հարկ է որ յարգուի գիտութեան վճիռը։

Ամբողջ Եւրոպա, Ամերիկա՝ կը գործածեն Նոր Տոմարը։ Մեծ Պատերազմէն յառաջ Արեւելքի մէջ կը գործածուէր Հին Տոմար։ Մա՛նաւանդ եկեղեցական տեսակէտով՝ Հայ, Յոյն, Ռուս եկեղեցիներ կը վարէին Հին Տոմարով։ Ռուսիոյ քաղաքական Տոմարն ալ Հին էր։ «Թիւրքիա» կը գործածէր երկու տարբեր Տոմարներ, և Մեծ Պատերազմի ընթացքին ընդունեցաւ Նոր Տոմարը։ Ռուսիոյ մէջ ամէն կարգուկանոն վերիվայր շրջեցաւ Ցարերու կառավարութեան քայքայման հետեւանքով։ Հոն ալ Նոր Տոմարն է որ կը գործածուի այժմ։

Մեծ Պատերազմէն յառաջ Հայ, Յոյն և Ռուս եկեղեցիներու Տոմարը փոխել բաւական փափուկ խնդիր մըն էր. որովհետեւ այս երեք Եկեղեցիներուն քաղաքական պայմանները արգելք էին այդպիսի բարեփոխութեան մը։ Յոյն եկեղեցին չէ՛ր կրնար ընդունիլ Նոր Տոմարը, քանի որ ամբողջ Ռուսիա Հին Տոմար կը գործածէր, երկու օրթօտօքս եկեղեցիներու մերձաւորութեան պահանջն էր այս։ Մեր եկեղեցին «Թիւրքիոյ» մէջ չէ՛ր կրնար Նոր Տոմարն ընդունիլ, քանի որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան կեդրոնը, Էջմիածին, Ռուսաստանի սահմաններուն մէջ էր մեր Ազգին մեծագոյն հատուածին հետ, և հետեւաբար եթէ ոչ անհնար, գոնէ դժուար էր Ռուսիոյ մէջ գործածել Նոր Տոմարը։

Բոլոր այս դժուարութիւնք հարթուած են այժմ, և քաղաքական, տնտեսական և եկեղեցական տեսէ նկատումի կամ պատճառ չկայ այլեւս, որ մեր Եկեղեցին չընդունի Նոր Տոմարը, քանի որ մեր ժողովուրդը արդէն ընդունած է զայն տիրող քաղաքական և տնտեսական պայմաններու տակ։

Այսկա անհրաժեշտ է որպէս զի ներդաշնակութիւն հաստատուի մեր քաղաքական և ազգային եկեղեցական կեանքի ժամանակի հաշիւներուն մէջ։

Պահելով հանդերձ մեր եկեղեցւոյ գլխաւոր Տօներուն աւանդական կամ պատմական հաշիւները, Նոր Տոմարի գործածութեամբ մենք պիտի մօտենանք Քրիստոնէական աշխարհի մեծ տօներու օրերուն։ Ձոր օրինակ, մեր եկեղեցին, հետեւելով նախկին եկեղեցւոյ հաշուին, Փրկչին Ծննդեան Տօնը կը կատարէ Յունվարի 6-ին՝ Հին Տոմարով։ Իսկ Քրիստոնեայ աշխարհ Ծնունդը կը կատարէ Դեկտեմբերի 25-ին՝ Նոր Տոմարով։ Դարձեալ՝ Յոյն եկեղեցին՝ Փրկչին Ծնունդը կը կատարէ Դեկտեմբեր 25-ին՝ Հին Տոմարով, իսկ Փրկչին Մկրտութեան յիշատակը՝ Յունվար 6-ին՝ Հին Տոմարով, մեր Ծնունդի տօնին. մինչդեռ մեր Եկեղեցին Ծնունդ և Մկրտութիւն կը կատարէ Միանգամայն Յունվարի 6-ին։

Արդ՝ Հին Տոմարի Յունվարի 6-ով մենք

12 օր հեռու կը մնանք Դեկտեմբեր 25-էն. իսկ 25 օր հեռու կը մնանք Նոր Տոմարի Դեկտեմբեր 25-էն։

Նոր Տոմարի ընդունելութեամբ այս մեջտեղները կը կարճնան, և մեր Եկեղեցին իր հինգ մեծապոյն Տօներուն կամ Տաղաւարները առաջինը հռչակած կ'ըլլայ Քրիստոնեայ աշխարհի տօնական օրերու շրջանին մէջ։

Աչքի զարնող անպատեհութիւններէն մէկն ալ, մա'նաւանդ Ամերիկայի և Եւրոպայի պէս քրիստոնեայ երկիրներու մէջ, Զատիկի հաշուին տարբերութիւնն է։

Պէտք է գոնել կերպ մը այս տոմարական հաշիւները ներդաշնակելու թէ' քրիստոնեայ երկիրներու հաշուին և թէ' մեր ժողովրդեան կեանքին այլ պայմաններուն հետ։

Նոր Տոմարի ընդունելութեան խնդրին հետ կապուած է նաեւ մեր Եկեղեցւոյ ՏՕՆԱՑՈՑՑԻՆ նորոգութիւնը։

Հայաստանի Եկեղեցւոյն ազգային և ժողովրդական նկարագիրը, որ իրաւամբ կը շեշտուի յաճախ, հարկ է որ Տօներու կարգաւորութեան մէջ արտայայտուի շատ ընդարձակ և գրաւիչ հանդամանքով։

Մեր Եկեղեցւոյ Տօնացոյցին նորոգութեան նպատակը պէտք է ըլլայ ազգային կամ հայկական տօներուն վերահաստատութիւնը և տօնախմբութիւնը այնպիսի օրերու մէջ, որ

ժողովուրդը կարող ըլլայ հնար եղածին չափ բազմաթեամբ ներկայ գտնուիլ Եկեղեցին։

Մեր Եկեղեցւոյ Տօնացոյցը հարուստ է ազ–հայ սուրբերու տօներով։

Ինչպէս որ Հաւատքի կամ Հաւատամքի մասին խօսելու ատեն դիտել տուի թէ մեր եկեղեցւոյ դաւանաբանական սկզբունքները մնեւնոյն պիտի ըլլան Ընդհանրական Եկեղեցւոյ սկզբունքներուն հետ, որպէս զի չդադրի այդ եկեղեցւոյն անդամակցեալ և հաղորդակցեալ, այնպէս ալ այս տօներու կարգաւորութեան մէջ պէտք է մնայ այնպիսի տօնակատարելի սուրբեր ընտրել և ընդունիլ, որ պատկանին այդ Ընդհանրական Եկեղեցւոյն և հաւատար կերպով տօնակատարուին Յոյն, Լատին, և այլ եկեղեցիներուն մէջ, որք կը կազմեն այդ «ևի, ընդհանրական եւ առաքելական սուրբ եկեղեցի»ն Նիկիոյ Հանգանակին բացատրութեամբ, և ճեացածը պէտք է հանել Տօնացոյցէն։

Այսպիսի ընտրութիւն մը շատ տեղ պիտի բանայ մեր եկեղեցւոյ Տօնացոյցին մէջ մեր ազգային հին և նոր նահատակներու յիշատակին տօնակատարութեան։

Մեր ազգային հին պատմագիրներէն Փաւստոս Բիւզանդ թանկագին տեղեկութիւններ կուտայ (Դպր. Գ. Գլուխ ԺԱ.) թէ ինչպէս Ս. Վրթանէս Հայրապետ կանոն դրաւ որ հայրենիքի փրկութեան համար մեռնողներուն

յիշատակը պատուոյ և փառաւորուի եկեղեցւոյ մէջ տարեկան տօնախմբութեամբ, և անոնց անուննները յիշուին Սուրբ Պատարագի առեն՝ որոց յիշատակութենէն անմիջապէս ետքը:

Ս. Վրթանէս այս կանոնը դրաւ Հայաստանի Սպարապետ Մամիկոնեան վասէ Զօրավարին և ուրիշ քաջերու մահանալէն ետքը Պարսից դէմ մղուած պատերազմի մը մէջ:

Ո՞ւր է վասէ Զօրավարին և իր նահատակ ընկերաց տօնը:

Եւ անկէ ի վեր ո՛րչափ սուրբեր և քաջեր ունեցած է մեր Ազգը, մինչեւ մեր օրերը, և անոնց բոլորին յիշատակը մնացած է թաքուն կամ Յայսմաւուրքներու մէջ, և առարկայ չէ եղած հանդիսաւոր տօնախմբութեանց:

Մենք ունինք ազգային սուրբերու և նահատակներու հոյլեր, որոնց յիշատակը Յայսմաւուրքներու մէջ պահուած է միայն. իսկ Յայսմաւուրքի ընթերցումը շատո՞նց դադրած է եկեղեցւոյ մէջ:

Դարձեալ՝ ունինք նոր նահատակներու քաղմութիւն մը, որոնց յիշատակութիւնը պէտք է որ արձանագրուի և ընդունուի եկեղեցւոյ կողմէն, խնամատ քննութենէ մը ետքը:

Ազգային սուրբերու և նահատակներու տօնախմբութեան և յիշատակութեան խնդիրը,

իմ կարծիքով, եկեղեցւոյ ոգեւորութեան նըպաստող խնդիրներէն մէկն է. և այս պատճառաւ ալ հարկ է մեր եկեղեցւոյ տօնակարգը վերածել գործնական դրութեան մը։

Այն երանելի ժամանակներուն, երբ չէն և պայծառ էին Հայոց եկեղեցիները և ժողովուրդը ջերմեռանդութեամբ կը վազէր իր եկեղեցին առտու լրիկուն, երեկոյեան ժամերգութեանց սկիզբը Յայտնուրք կը կարդացուէր, թէեւ յաճախ անխնամ կերպով մը, մա՛նաւանդ երբ ընթերցումը կը վիճակէր այնպիսիներու, պատանի թէ հասուն մարդ, որոնք չէին գիտեր մեր հին հայերէնը։ Այս ընթերցուածներուն նպատակն էր Տօնեղի և Յիշատակեղի սուրբերու և նահատակներու կեանագրութիւնները ծանօթացնել ժողովրդեան։

Արդ՝ կարելի է այս դրութիւնը բոլորովին բարեփոխել և արդիացնել՝ խմբագրելով նոր կենսագրութիւններ հին և նոր սուրբերու և նահատակներու, մեր արդի հայերէնով, և տալ ժողովուրդին ձեռքը։ Այսպիսի կենսագրութիւններ պէտք է ըլլան վսեմական և պաշտօնական, ինչպես պատմական և իրական փաստեր, որոնց ընթերցումը խորապէս և չինարար կերպով կը ներգործէ ընթերցողներուն վրայ, ներշնչումներ կու տայ անոնց, կ'ոգեւորէ զանոնք որ ձգտին կեանքի բարձրագոյն կատարկութեան և նպատակներուն։

Դարձեալ՝ ազգային սուրբերու տօնախմբութիւնները կատարել կիրակի օրեր։

Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ մէջ Կիրակիներ նուիրուած են Տէրունի Տօնէրու։ Արդէն Կիրակի կը նշանակէ տէրունի կամ տէրունական։ Իսկ Տէրունի կը նշանակէ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոսի վերաբերեալ տօներ, որոնց գլխաւորն է իր Յարութեան տօնը, որ յիշնօրեայ տօնախմբութեամբ կը հռչակուի։

Իսկ Սրբոց կամ Մարտիրոսաց տօներուն նուիրուած են շաբթուան միւս օրերը, բացի պահոց օրերէն։ Եւ պահոց օրեր են Դ.Շ. և ՈՒՐԲ., Շաբաթապահքեր և Մեծպահք։

Բայց սակայն քարացած կարգադրութիւն մը չէ. այնպէս որ, զոր օրինակ, այդ Յիսուն օրերու մէջ հանդիպող Կիրակիներուն Երրորդին կապուած է Աշխարհամատրան, այսինքն՝ Քրիստոնէական առաջին եկեղեցւոյն հաստատութեան յիշատակը, և այս պատճառաւ այդ Կիրակին կը կոչուի Աշխարհամատրան Կիրակի։ Հինգերորդ Կիրակիին կցուած է Տօն Երեւման Սրբոյ Խաչին։ Եօթներորդ Կիրակիին կապուած է Ս. Գ. Լուսաւորչի խոր-վիրապային կեանքին յիշատակը, և զայն հռչակելու համար քերթուած և երգուած է Մեծահրաշ շարականը։ Այս պատճառաւ Զատկի Եօթներորդ Կիրակին կը կոչուի նաեւ Մեծահրաշի Կիրակի։

Եղիա Մարգարէին յիշատակը կապուած է

Հոգեգալստեան տօներուն յաջորդող Առաջին Կիրակիին ։

Ո՛չ միայն Աստուածածնի Վերափոխման տօնը Կիրակի բերուած է մեր Եկեղեցւոյ մէջ, այլ նաեւ անոր Տփոյ և Գօտւոյ գիւտերուն տօներն ալ կապուած են կիրակիներու ։

Նոյն իսկ խաչի վերացման տօնը կը կատարուի կիրակի ։

Դարձեալ, ինչպէս որ գիտել տուի, Եկեղեցւոյ կարգադրութեանց համաձայն՝ պահոց օրերուն Սրբոց տօներ պէտք չէ կատարուին, բայց կը կատարուին. այսպէս՝ Յինանց ԴՇ. և ՈՒՐԲ. օրերը Զատիկ են, Վարագայ Ս. Խաչի, Ս. Յակոբայ և Ծննդեան շաբաթապահքերը, ինչպէս նաեւ Մեծպահոց շաբաթ օրերը Մարտիրոսաց են ։

Ասոնք ցոյց կու տան թէ կիրակիներ մնալով հանդերձ Յարութեան նուիրեալ օրեր՝ կարելի է սրբոց տօներով ալ կրկնապատկել ատոնց տէրունական փառքը, այն ալ մեր ազգային սրբոց տօներով ։

Ինչո՞ւ համար Հայաստանի եկեղեցւոյն առաջին հիմնադիրներուն, Թադէոս և Բարթողիմէոս Առաքեալներու տօները չհռչակուին կիրակի օր մը ։

Ինչո՞ւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին երեք տօներուն գլխաւորը, Գիւտ Նշխարաց, շաբաթէն չփոխադրուի կիրակի օրուան ։

Ինչու Մեծն–Ներսէսի, Սահակայ և Մեսրոպայ, ինչպէս նաեւ Սրբոց Վարդանանց Զօրավարաց Տօները, և Մամիկոնեան վաչէ Զօրավարէն մինչեւ մեր օրերը, հայրենիքի ազատութեան համար նահատակեալ հայ քաջերու յօնախմբութիւնք չվերահաստատուին և չը կատարուին կիրակի օրեր։

Ես վստահ եմ որ եկեղեցւոյ կողմէն ազգային կեանքի մեծ դէպքերուն և դէմքերուն ընծայուած այս մասնաւոր ուշադրութիւնը պիտի զօրացնէ մեր ժողովուրդին գիտակցութիւնը իր Եկեղեցւոյն մասին, և եկեղեցին ալ, իր կարգին, պիտի զօրանայ և պիտի խանդավառի նոյն գիտակցութեան ազդեցութեամբ։

Մեր եկեղեցին կարգուկանոնի և արտայայտութեան նորագոյն և սակայն իր փառաւոր աւանդութեանց հաւատարիմ մեթոտով պէտք է խորապէս թափանցէ ժողովրդեան կեանքին և պահէ իր գարաւոր ծառայութեան էրաւունքը մեր ազգային վերաշինութեան հսկայ գործին մէջ։

Ե.— ՎԱՐԶԱԿԱՆ ԿԷՏԵՐ

Եկեղեցւոյ վարչութեան կամ կառավարութեան մէջ բարեփոխութեան կարօտ առա-

չին կէտն է մեր հոգեւոր իշխանութեան կամ նուիրապետութեան վերակազմութիւնը, կամ նուիրապետութեան աստիճաններուն ճշդումը։ Ասիկա մանաւանդ անհրաժեշտ է երբ մեր եկեղեցւոյ ձեռնադրեալ և օծեալ պաշտօնէութեան համար բոլորովին կամաւոր պիտի ըլլայ ամուրի կամ ամուսնացեալ կենցաղին ընտրութիւնը, և այլ եւս ամուրի եկեղեցականութեան յատուկ առանձնաշնորհում մը պիտի չըլլայ Քահանայութենէն վեր աստիճաններու մէջ յառաջացումը։

Եկեղեցւոյ գործնական կեանքին մէջ այսօր չորս աստիճան կայ, որ կը տրուի — աւելի ճիշդը տրուելու է — արժանաւորներուն։ Անոնք են Քահանայութիւն, Վարդապետութիւն, Եպիսկոպոսութիւն և Կաթողիկոսութիւն:

Ստուգիւ մեր Ձեռնադրութեան Մաշտոցին մէջ ունինք եկեղեցական պաշտօնէից աստիճաններու դասաւորութիւն մը, Քահանայութենէն յառաջ, որմէ կ'անցնին բոլոր Ձեռնադրեալներ, բայց այդ բոլորը այժմ մեր եկեղեցւոյ գործնական կեանքին մէջ, արարողական ձեւակերպութենէ անդին չեն անցնիր։

Այդ աստիճաններն են.

ա) Սաղմոսերգութիւն և Աւելածութիւն։

բ) Դռնապանութիւն։

գ) Ընթերցողութիւն։

դ) Երդմնեցուցչութիւն։

ե) Ջահընկալութիւն:

զ) Կիսասարկաւագութիւն:

է) Սարկաւագութիւն:

Առաջին հինգ Աստիճանները կը բովանդակուին այժմ Դպրութիւն բացատրութեան մէջ: Եւ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ, երգեցող մանուկներէն սկսեալ մինչեւ հասուն տարիքի մարդիկ, որ ոեւէ կերպով յարմարութիւն ունին Եկեղեցւոյ մէջ շապիկ հագնելու, որպէս զի Փոխասացութիւն (=Սաղմոսերգութիւն) ընեն, Շարական ըսեն, Պատարագի երգերը երգեն, Գիրք կարդան, Բուրվառ ընեն (խունկ ծխել) և նոյն իսկ Սարկաւագի պաշտօն կատարեն Պատարագի ատեն (բացի Վերաբերում ընելէ) ամէնքն ալ ԴՊԻՐ են: Եւ դպրութեան աստիճանները երբեմն կը տրուին բոլոր այդ կերպով ծառայողներուն, երբեմն չեն տրուիր: Կանոնի և օրէնքի տակ ստիպողական ո՛չ մէկ բան կայ այս մասին: Յարմարութենէն և պարագաներու բերմունքէն կախուած է ամէն ինչ: Այնպէս որ նոյն իսկ հրամանաւ Ուրար կրելու և Աւետարան կարդալու արտօնութիւն կը տրուի անոնց, որ յարմարութիւն ունին Սարկաւագութեան պաշտօնը կատարելու ժամերգութեան պահուն: Եւ այս արտօնութիւնը ոչ միայն Եպիսկոպոսը կուտայ — որուն բացարձակ իրաւունքն է — այլ նաեւ Քահանայք. և այս ազատութիւնը այնքան ընդարձակուած

է որ նոյն իսկ ժողովրդեան գաւակներէն ժամբերպութեան մասնակցելու փափաք ունեցող ամէն ոք, հերիք է որ քիչ չատ յարմարութիւն ունենայ, ուզած աեն կրնայ չապիկ հագնիլ և Դպրութիւն ու Սարկաւագութիւն ընել։

Կա՛ն Եկեղեցիներ, որ կարող եղած են Դպրաց Դասեր կազմել, որոնք ունին լրենց թոչակաւոր Դպրապետները, ձեռնադրեալ կամ ոչ։ Այսպէս կազմակերպուած Դպրաց Դասեր ունին լրենց յատուկ ներքին կանոնագրութիւն և սովորութիւն, և նոյն իսկ լրաւունքներ. զոր օրինակ Կ. Պոլսի Մայր-Եկեղեցւոյ Դպրաց Դասը։

Առաջին եօթը աստիճանները, իրականութեան մէջ ո՛չ միայն պարզած են Եկեղեցւոյ նախապատրաստութեան դասակարգութիւնները կազմելէ, այլ նաեւ անոնցմէ ամանք գործնականապէս վերածուած են թոչակաւոր ծառայութեան մը։

Հիմայ Աւետաժուներու մասնաւոր դասակարգ չունինք։ Ժամկոչութիւնը, որ կը համապատասխանէ Դռնապանութեան, թոչակաւոր ծառայութիւն մըն է։ Ցիպլիքական այժ և յարմարութիւն ունեցողները կը վարձուին ժամկոչութիւն ընելու, որ Աւետաժութիւն ալ կ'ընեն Եկեղեցւոյ ներսն ու դուրսը, կոչնակ կը զարնեն կամ Զանգակ կը հնչեցնեն, և ամէն տեսակ ծառայութեան գործ կ'ընեն Եկեղեց-

ւոյ շուրջ։ Գաւառներու մէջ ժամկոչներ գերեզման կը փորեն և մեռել ալ կը թաղեն։

Երդմնեցուցչութիւնը (Exorcism), որ հին եկեղեցւոյ մէջ կապուած էր երախայից մկրտութեան հետ, ինքնին դադրած է երախայից գոյութեան հետ։

Քրիստոնէական նախկին Եկեղեցւոյ մէջ Երախայ (Catechumen) էին անոնք որ Հրէութենէ և Հեթանոսութենէ կուգային և կ'ուզէին քրիստոնեայ ըլլալ։ Այսպիսիներ անմիջապէս չէին ընդունուեր քրիստոնէութեան, այլ նախապէս կը դաստիարակուէին և կը կրթուէին քրիստոնէական հաւատքի մէջ, և այսպէս պատրաստուելէ ետքը կուգային Մկրտութեան և քրիստոնեայ կ'ըլլային։ Պատրաստութեան շրջանը շրջա՛ն էր երախայութեան, իսկ պատրաստուողներ էին երախայք։ Իսկ մկրտուելէ անմիջապէս յառաջ երախայք պարտաւոր էին հանդիսաւորապէս երդում ընել, թէ կ'ընդունին զՔրիստոս, և ապա կը մկրտուէին։ Ահա այս երդումը ընել տուողներ էին Երդմնեցուցիչներ կամ Երդմնեցուցանողներ (Exorcist)։

Ասոնց ձեռնադրութեան պահուն երբ եպիսկոպոսը Մաշտոցը կու տայ անոնց ձեռքը, կ'ըսէ.

—«Ընկալարո՛ւք եւ ամփոփեցէք զգրեալսն այս ի միտս ձեր: Տամ ձեզ հրամանն դնել զձեռս

ձեր ի վերայ այսահարաց: Եւ որք զան ի սկրտութիւն հրաժարեցուցանել ի սատանայէ: Եւ զոհութեամբ փառաւորել զՀայր եւ զՈրդի եւ զՍուրբ Հոգին այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն»:

Մանկամկրտութեան դրութեան հաստատմամբ չատո՞նց զադրած է երդմնեցուցչութիւնը եկեղեցւոյ մէջ(*):

Զանընկալութիւնը կը համապատասխանէ Լուսարարութեան պաշտօնին, որ սակայն իրապէս զադրած է նուիրապետութեան մէջ զաւակարգութիւն մը ըլլալէ. որովհետեւ Լուսարարութիւնը թոշակաւոր գործ մըն է բարեկեցիկ եկեղեցիներու մէջ. այնպէս որ ուր որ թոշակ չկայ, հո՛ն ոեւէ անձ, որ յարմարութիւն ունի, կրնայ լուսարարութիւն ընել եկեղեցւոյ մէջ:

Կիսասարկաւագութեան պաշտօնը միացած է Լուսարարութեան և նոյն իսկ Ժամկոչութեան

(*) *Թէեւ Հրաժարիմը, որ բանաձեւն է երդումի տակ Սատանայէ կամ Զար Ոգիէ հրաժարելու, կայ և կը մնայ Մկրտութեան կանոնին մէջ: Պէտք է յիշել որ նախկին քրիստոնեաներու տեսութեամբ կռապաշտութիւն, հեթանոսութիւն, եւայլն, սատանայի գործերը են, և երբ կռապաշտ մը կամ հեթանոս մը կուգար քրիստոնէութեան՝ պարտաւոր էր երդմամբ հրաժարիլ այդպիսի սատանայական գործերէ:*

հետ։ Նշխար գործել, մաս շինել, ապառները մաքրել, գերք կարդալ, եւայլն, այս բոլոր գործերը մասամբ մը կ'ընեն նոյն ինքն Քահանաները, իսկ մեծ մասամբ կ'ընեն Լուսարարներ և Ժամկոչներ։

Կը մնայ Սարկաւագութիւնը, որ միայն վանքերու մէջ գոյութիւն ունի, ինչպէս որ վերագոյն գիտել տուի, այն ալ իբրեւ պատրաստութիւն կուսակրօն եկեղեցականութեան։ Այնպէս որ ամուսնացեալ Սարկաւագութիւնը ինքնին դադրած է քաղաքներու եկեղեցիներու մէջ։

Եւ չա՞տ ցաւալի է որ Սարկաւագութեան պաշտօնը դադրած է գործնական գոյութիւնէ, ի՛նչ ալ եղած ըլլայ դադարման պատճառը։

Սարկաւագութիւնը շատ կարեւոր պաշտօն մըն է եկեղեցւոյ մէջ, և կ'արժէ որ դարձեալ վերահաստատուի որպէս զի մեր եկեղեցւոյ բարդ պաշտամունքը վայելչօրէն կատարուի և Սարկաւագները, մա՛նաւանդ երբ յա՛ճախ պատրաստուած են իրենց պաշտօնին, կընան մեծ մեծ ծառայութիւններ ընել ժողովրդեան, իրրեւ օգնական և գործակից Քահանաներու։ Մեր եկեղեցին այնքան տկարացած է նիւթապէս, որ Սարկաւագ չըլլալուն համար՝ Քահանայք կը կատարեն Սարկաւագի պաշտօնը, մա՛նաւանդ Ս. Պատարագի առեն։

Այս համառօտ տեղեկութիւններէն և վերլուծաձիներէն կը տեսնուի որ Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան խնդիրները այլ եւս գործնական նշանակութիւն մը չունին Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ, այսինքն՝ այն նշանակութիւնը որ ունեցած է նախկին Եկեղեցւոյ մէջ։

Այս երեւոյթին բացատրութիւնը սա՛ է.— Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն մինչավայրը և իր կառավարութեան բարոյական և նիւթական պայմանները ինքնին բարեկարգած են այդ խնդիրները՝ վերածելով զանոնք քանի մը դուրնաքեայ վարձատրի ծառայութեան, ինչպէս՝ ժամկոչութիւն և ձառատրութիւն, որոնք այժմ զո՛ւրկ են հոգեւոր առաքելութենէ հանգամանքէն։

Դպրութիւնը, իր այժմեան վիճակին մէջ, կը ներկայացնէ ժողովուրդը. այսինքն՝ ժողովուրդը ինքն է որ իր յարմարագոյն գաւակներով ուղղակի առանձնած է առաւելագոյն պաշտամունքին մէջ գեղեցիկ բաժին մը, երգեցողութեան բաժինը։

Ասիկա առաւել գեղեցիկ է և հիանալի. որովհետեւ կենդանի ապացոյց մըն է մեր Եկեղեցւոյ ժողովրդականութեան։

Բայց, ինչպէս որ ըսի մեր եկեղեցւոյ երաժշտութեան բարեկարգութեան վրայ խօսելու առեն, մեր ժողովուրդը ուղղակի ինքն

պէտք է մասնակցի երգեցողութեան ինչ ինչ մասերուն, և այս պէտք է ըլլայ երաժշտական բարեկարգութեան կէտերէն մին։

Իսկ Դպրութիւնը կամ Դպրաց Դասերը պէտք է որ վերահաստատուին իրենց հոգեւոր ծառայութեան արժէքներուն մէջ։ Վասն զի, հիմայ «Երգչախումբ» փոխանակ «Դպրաց Դաս»ի, և «Խմբավար», «Երաժշտապետ», եւայլն, փոխանակ «Դպրապետ»ի աւելի կը քշուի (և այս քամին ալ Կովկասէն կը փչէ գժբախտաբար) այն իմաստով և ոգւով որ Երգչախումբը գրեթէ մէկդի դրած է երգեցողութեան հոգեւոր օծութիւնը, որ կ'արտայայտուի երգեցողներու երկիւղած և բարեպաշտ վարքով, և ընդհակառակն, կը ներկայանայ իբրեւ աշխարհիկ կազմուածք մը, իբրեւ թէ զուտ գեղարուեստական ոգւով և կերպերով։

Շատ, և շատ փափաքելի էր որ գեղարուեստը մեր բարեկարգեալ եկեղեցւոյն մէջ օծուէր երգեցողներու երկիւղածութեամբ՝ երբ ժողովուրդը կրօնական ներշնչումներով վերացած է աստուածային պաշտամունքի ընթացքին։

Մեր եկեղեցին, ինչպէս արարողական բոլոր եկեղեցիներ, շատ բարդ ժամակարգութիւն և պաշտամունք ունի, և հետեւաբար պէտք է որ ունենայ լա՛ւ պատրաստուած և լա՛ւ մարզուած պաշտօնեաներ՝ պաշտամուն-

քին ամէն ճիւղին և մասին համար։

Եկեղեցւոյ բարեկարգ և պայծառ հանգամանքին համար կենսական պայմաններ են ա-ստնք։ Եւ այս պատճառաւ ալ հարկ է որ եկեղեցական պաշտօնէից դաստիարակութիւնը ճըշդուի և բարեկարգուի համաձայն մեր այսօրուան պէտքերուն և պայմաններուն։

Դաստիարակութեանց ճշդումին հետ պոյտ կ'ընթանայ վարչական ծառայութեանց չրջանակներուն ճշդումը։

Այս գործողութիւնը անհրաժեշտ է նոյնիսկ մեր Եկեղեցւոյ կազմակերպութեան տեսակէտէն, թող բարեկարգութիւնը։ Որովհետեւ մեծ պատերազմին հետեւանքով ամէն ինչ տակնուվրայ եղաւ Արարատէն մինչեւ Տաւրոս։ Եւ չենք գիտեր թէ վաղը ի՞նչ պիտի ճնայ հայութեան՝ իր այնքան անփոխարինելի կորուստներէն և վէրքերէն ետքը։ Բոլորովին նոր պայմաններու և վիճակներու առջեւ պիտի գտնուինք, և մեր Ազգային վերաշինութեան գործին մէջ մեր եկեղեցւոյն վարչական վերակազմութիւնը պիտի ըլլայ բարեկարգութեան ամէնէն կարեւոր կէտերուն ամէնէն առելի ուշադրաւը։

Մեծ Պատերազմէն յառաջ ալ մեր Եկեղեցւոյ վարչական կազմակերպութիւնը կարօտ էր բարեկարգութեան։ Վասն զի Առաջնորդական վիճակներ չէին պահած իրենց վա-

զեմի տարածութիւնը և եպիսկոպոսական իրաւասութիւնը։ Այլեւայլ փոփոխութիւններ եղած էին վիճակներու կազմակերպութեան մէջ։ Իսկ պաղթականութիւնները անխնամ թողուած էին գրեթէ։ Եւ այս բոլորը, չեշտեն ք անդամ մըն ալ, հետեւանք մեր ապգային հարստահարեալ և հալածեալ կեանքին։

Օրմանեան Սրբազան սակէս կը ներկայացնէ մեր եկեղեցւոյ վարչական վիճակը և կառավարութիւնը։

—«Վիճակներուն բաշխումը, կանոնաւորեալ և ծրագրեալ կերպով չէ եղած, այլ առիթներու և պարագաներու համեմատ կազմուած է։ Թուրքիոյ մէջ կոստանդնուպոլսոյ աթոռը պաշտօնապէս ունի 44 վիճակ. Սիս 13, Երուսաղէմ 4, և Աղթամար 2, բայց եթէ անջատուած թեմերն ալ հաշուենք, կոստանդնուպոլիս կ'ըլլայ 52 և Սիս 15, և բովանդակ Թուրքիա կ'ըլլայ 73։ Իսկ բովանդակ Ռուսիա 6 մեծ վիճակներու բաժնուած է, և Պարսկաստան 2, Հնդկաստան ու Ջաւան ալ միսանին։ Բայց եթէ յաջորդութիւնները(*) իբր եպիսկոպոսական նկատեն ք և անջատ թեմերն ալ հաշուենք, այս կողմն ալ կ'ունենանք 28 վի-

---

(*) Կալկաթի մէջ յաջորդութիւններ կը համապատասխանեն մեր Առաջնորդական փոխանորդութիւններուն։

ճակ, ընդամէնն 101 Հայ Վիճակներ։ Գաղթականութեանց երկիրներէն Եւրոպա և Ամերիկա նոր վիճակներ եղած են Էջմիածնի աթոռին ներքեւ, իսկ Եգիպտոս, Ռումանիա և Պուլկարիա Կոստանդնուպոլսոյ վիճակներուն բաշխման մէջ կը գտնուին։

Իբրեւ վիճակներու մասին տեղեկութեանց լրումն յիշենք եւս, թէ Հայ վիճակներու թեմականները, միշտ ձեռնադրեալ եպիսկոպոսներ չեն, հակառակ բոլոր եկեղեցիներու հաստատուն սովորութեան։ Այլ ծայրագոյն վարդապետներ, երբեմն մասնաւոր վարդապետներ ալ, թեմակալութեան պաշտօն կը վարեն, ընդհանրապէս գործածուած առաջնորդ անունի ներքեւ, և լիակատար իրաւասութեամբ»։ (Հայ Եկեղեցին, Գ.րդ Տպգր. Կ. Պոլիս, 1913, էջ 165–166)։

Վարչական վերակազմութեան և բարեկարգութեան խնդրին կապուած է եկեղեցւոյ բարձրագոյն պաշտօնէից պաշտօնավարութեան սահմանը։

Եկեղեցւոյ վարչական նախկին դրութեան մէջ կարգ մը կէտեր կային, իբրեւ անփոփոխելի, եթէ ոչ կանոնական, գոնէ աւանդական ըմբռնումով, որուն համեմատ, զոր օրինակ, ձեռնադրեալ և օծեալ պաշտօնեայ մը չի կրնար կարգալթող ըլլալ, և եթէ ըլլայ իսկ՝ Ձեռնադրութեան_ շնորհը կը մնայ և չ'եղծանիր։

Դարձեալ՝ եկեղեցւոյ մը վրայ ձեռնադրուած քահանայ մը, նոյնպէս վիճակի մը վրայ ձեռնադրուած եպիսկոպոս մը, մինչեւ ցմահ տէրը են իրենց եկեղեցւոյն կամ վիճակին, եթէ աւելի բարձր պաշտօններու կոչուելով՝ չըստիպուին հեռանալ իրենց հոգեւոր իրաւունքէն։ Իսկ կաթողիկոսութիւնը, ինչպէս նաեւ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը նկատուած են կաթողիկոսի և Պատրիարքի մահուան հետ կապուած պաշտօններ։

Սակայն դարերու ընթացքին, ինչպէս որ մեր քաղաքական և տնտեսական կեանցաղի պայմաններուն մէջ կատարուած են հարկեցուցիչ փոփոխութիւններ, նոյնպէս եկեղեցւոյ վարչական դրութեան մէջ ալ տեղի ունեցած են բացառիկ կարգադրութիւններ և փոփոխութիւններ։ Զոր օրինակ. քահանայութեան մէջ ժառանգական իրաւունքը դադրած է թէ՛ ժառանգորդներուն պակասումով, թէ՛ ժառանգորդներու անյարմարութեամբ և ինքնայօժար հրաժարումով։

Մեր եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ ուշագրաւ է այս երեւոյթը։ Լուսաւորչէն մինչեւ Մեծն Սահակ ժառանգական էր Հայաստանի եկեղեցւոյն հայրապետութիւնը կամ կաթողիկոսութիւնը։ Բայց Մեծն Սահակի վախճանումէն ետքը, որովհետեւ արու ժառանգորդ չունեցաւ, կաթողիկոսութեան

կոչուեցաւ Սուրբն Յովսէփ, Սահակ-Մեսրոպեան Դպրոցէն արժանաւորագոյն մը։

Յաջորդ դարերու մէջ թէեւ ժառանգականութիւնը չկրցան վերահաստատել, բայց ազգականութիւնը յարգուեցաւ կաթողիկոսական ընտրութեանց առթիւ։

Գրիգորիսեանց և Ներսիսեանց ժամանակ 1065–1203, ժառանգական և ազգականական դրութիւնը վերահաստատուեցաւ, բայց չկրցաւ շարունակել։

Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան մէջ Ս. Ջպահեան գերդաստանը, իր կուսակրօն և ամուսնացեալ եկեղեցականներով բոլորեց նշանաւոր շրջան մը։

Կա՛ն նաեւ կաթողիկոսական ընտրութեան մէջ նոյն ինքն կաթողիկոսաներուն կարգադրութիւնները ու կանոնները՝ իրենց յաջորդներուն անձին և ընտրութեան մասին, նոյնպէս հայ թագաւորներու կամ իշխանաւորներու միջամտութիւնը և Աթոռակից կաթողիկոսաներու դրութիւնը, եւայլն, այնպիսի դէպքեր և երեւոյթներ են, որոնք հետաքրքրական կ'ընծայեն մեր եկեղեցւոյ նուիրապետական դրութեան ուսումնասիրութիւնը։

Մեզ համար աւելի հասկնալի և աւելի հետաքրքրական է գիտնալ թէ ի՛նչպէս Կ. Պոլսի մէջ Հայկական Պատրիարքութիւն մը յառեղծուեցաւ Ցաթիւղի կարգադրութեամբ, և

այս Պատրիարքութիւնը, քիչ ժամանակի մը ընթացքին, նոր և հզօր Օսմանեան Պետութեան հետ և անոր պաշտպանութեան տակ եղաւ վարչական-նոր կեդրոն մը մեր եկեղեցւոյ համար, նոյն իսկ կերպով մը ստուեր ածելով Կաթողիկոսական երեք աթոռներու և Երուսաղէմի Պատրիարքական աթոռին վարչական հմայքին և հեղինակութեան վրայ։

Կ. Պոլսի Պատրիարքութեան շնորհիւ է որ Ազգային Սահմանադրութիւն ունեցանք և այս Սահմանադրութիւնը բոլորովին վերիվայր յեղափոխեց մեր եկեղեցական վարչութեան հին դրութիւնը և հին ըմբռնումները։

Սահմանադրութեան հաստատութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ արեւմտեան մասին մէջ՝ չա՛տ բարերար ազդեցութիւն մը ունեցաւ մեր ազգային-եկեղեցական բոլոր գործարանաւորութեան վրայ։ Ժողովրդեան ձայնին կամ քուէին արժէքը Պատրիարքներու և Առաջնորդներու ընտրութեան մէջ, Պարտքի և Իրաւունքի սկզբունքին կիրարկումը պաշտօնէութեան և ժողովրդեան յարաբերութեանց մէջ, որուն վրայ արդէն հիմնուած է մեր Ազգային Սահմանադրութիւնը, եւայլն, այլեւս վերջ տուին հին կերպերու և Պատրիարքներ և Առաջնորդներ կապուեցան կանոնական պատասխանատուութեանց՝ իրենց վարչական գործերուն մէջ, և Սահմանադրութեամբ որոշ-

ուեցաւ թէ ի՛նչ կերպով պիտի ընտրուին ա-
նոնք և ի՛նչպիսի օրինական պարագաներու
մէջ պիտի դադրին պաշտօնավարելէ: Սահ-
մանադրական կարգերու հաստատութեան հե-
տեւանքո՛վ է որ Պատրիարքները և Առաջնորդ-
ները կարող են կամովին ալ հրաժարիլ իրենց
պաշտօններէն, և ի հարկին դարձեալ վերըն-
տրուիլ:

Ըստ իս հարկ է սահմանադրական այս կար-
գը աւելի՛ եւս սահմանադրական ընել մեր
եկեղեցւոյ կառավարութեան բարձրագոյն
պաշտօնէութեանց համար՝ հիմնուելով պատ-
մական փաստերու և աշխարհը կառավարող
սահմանադրական ընդհանուր և հիմնական ըս-
կզբունքներու վրայ:

Ասիկա ինքնին մեծ բարեկարգութիւն մը
պիտի ըլլայ մեր եկեղեցւոյ վարչական դրու-
թեան մէջ:

Եւ ասոր համար երկու գլխաւոր կէտեր
պէտք է նկատի առնուին:

ա) Տարւոյ սահման.

բ) Պաշտօնավարութեան սահման.

Տարիի Սահմանը անհրաժեշտ է պաշտօ-
նին կարեւորութեան և արդիւնաւորութեան
տեսակէտէն:

Քաղաքական և Ձինուորական կարգերու
մէջ օրէնքով ճշդուած և ընդունուած է Տա-
րւոյ սահմանը, ինչո՞ւ համար միեւնոյն օրի-

նական սկզբունքը չընդունուի մեր եկեղեցական վարչութեան մէջ։

Մարդիկ ո՛րչափ ալ կարող և սիրելի եղած ըլլան իրենց բարձրագոյն պաշտօններուն մէջ, վերջապէս մա՛րդ են, և չափ ու սահման մը ունին իրենց ֆիզիքական տոկունութիւնն ու իրենց յարմարութիւնները իրենց պաշտօնը բարւոք կերպով ի գործ դնելու համար։

Առաջնորդութեան, Պատրիարքութեան և Կաթողիկոսութեան համար պէտք է դնել տարիքներու օրինական սահման մը, և ասիկա հաւասարապէս օգտակար է թէ՛ Եկեղեցւոյն և թէ՛ պաշտօնեաններուն։

Աւելորդ է հոս վերլուծել Տարիքի սահմանին օգուտները. վասն զի այնքան յայտնի են և պարզ. միայն կ՛ուզեմ սա չափը դիտել տալ, որ պաշտօնեայ մը, բարձրագոյն պատասխանատուութիւններով ծանրաբեռնուած, երբ կը թեւակոխէ Տարիքի սահմանին, այլ եւս պէտք է քաշուի և հանգստանայ, և եթէ իր կարողութիւնները կորուիլ են դեռ հանրային ծառայութեան նուիրուելու չափ, այնպիսին իր հանգստի շրջանին մէջ ալ կրնայ օգտակար ծառայութիւններ ընել իր փո՛րձ խորհուրդներով, առանց գործօն պատասխանատուութեան։ Եւ ասիկա ամէնէն աւելի պատուաբեր և փառաւորեալ վիճակ մըն է ո եւ է բարձրաստիճան պաշտօնէի համար, որուն թողած

պաշտօնը մուշտ պէտք ունի թարմ և նոր ոյժերու։

Պաշտօնավարութեան Սահման մըն ալ կայ, որ յատուկ է սահմանադրական օրէնքներով կառավարուող երկիրներուն։

Ֆրանի որ Ամերիկայի մէջ ենք, իբրեւ օրինակ մատնանիշ կ'ընեմ այս հարիւր տասը միլիոնոց հզօր Հանրապետութիւնը, որուն Նախագահը կ'ընտրուի միայն չորսանոց շրջանի մը համար։ Երբ կը բոլորուի այդ շրջանը՝ Նախագահը, օրէնքին տրամադրութեամբ, ինքնաբերաբար կը դադրի պաշտօնավարութենէ։ Եթէ այդ Նախագահը հաւատարիմ եղած է երկրին սահմանադրութեան և իր երդման, եթէ սիրուած է ժողովուրդէն իր կատարած գործերով, և ժողովուրդը կ'ուզէ որ այդ Նախագահն չարունակէ իր պաշտօնը, օրէնքը իրաւունք տուած է Նախագահին վերընտրութեան, դարձեալ չորսանոց շրջանի մը համար։

Արդ, Հայաստանեայց Եկեղեցին ինչո՞ւ համար չորդեգրէ Պաշտօնավարութեան Սահման մը, և եթէ, օրինակ քառամեայ շրջանը քիչ է, հինգ, վեց կամ եօթ տարիներու շրջան մը Առաջնորդի, Պատրիարքի և Կաթողիկոսի պաշտօնավարութեան համար, վերընտրութեան իրաւունքով։

Գործերու արագութիւն և արդիւնաւորութիւն, զեղծումներու խափանում, տըր-

տունջներու բարձում, և նոյն իսկ փառասիրութեանց գոհացում, — այս բոլորին համար լիուլի կը բաւէ որոշ շրջան մը, և ի հարկին երկրորդ որոշ շրջան մը։

Ի՞նչ իմաստութիւն և ի՛նչ բանաւոր պատճառ կայ մեր եկեղեցւոյ վարչական ներկայ դրութեան մէջ։ Մարդիկ կամ ֆիզիքապէս տկարացած են, կամ գոհացուցիչ չէ՛ եղած իրենց պաշտօնավարութիւնը, և կամ ո եւ է լուրջ պատճառ մը կայ որ անտանելի ըլլայ պաշտօնավարութիւնը նոյն իսկ իրենց համար, եւայլն, ինչո՞ւ ստեղծուին այսպիսի փափուկ պայմաններ պաշտօնատարին շուրջ։

Այսպիսի նորութիւններ մեր եկեղեցւոյ վարչական դրութեան մէջ ամենեւին հակառակ չեն մեր եկեղեցւոյ ժողովրդական ոգւոյն և ձեւին, այնպէս որ նոյն իսկ նորութիւններ չեն ասոնք ըստ էականին, վասն զի ինչպէս որ գիտել տուի, Կաթողիկոսական ընտրութեան օրէնքը միակերպ և հաստատուն չէ՛ եղած. ասկէ զատ՝ Կաթողիկոսներ գահընկէց եղած են, Աթոռակիցներ ունեցած են, և այլն. այսօր պատճառ մը չկայ որ մեր եկեղեցին չորդեգրէ թէ՛ իր ոգւոյն և թէ՛ դարուս ոգւոյն համաձայն ընտրական դրութիւն մը, հաստատելով տարիքի և պաշտօնավարութեանց սահմաններ՝ իր բարձրագոյն պաշտօններուն և պաշտօնեաներուն համար։

Մեր եկեղեցւոյ վարչական կէտերուն բարեկարգութեան մէջ գործնական տեղ մը կը բռնէ իր գրամական ոյժին կազմակերպութիւնը։

Հոգեւոր պաշտօնեաները վարձատրելու ձանձր դրութիւնը, պատահական նուէրներով, որչափ ալ գնահատելի կողմ մը ունեցած ըլլայ, բայց բոլորովին հակառակ է կեանցաղավարութեան արդի պայմաններուն։ Արդի մարդկութեան տնտեսական գործերը և գործառնութիւնները հիմնուած են պարտքի և իրաւունքի, առ և տուրի սկզբունքներուն վրայ։ Եկեղեցին թէեւ էապէս հոգեւոր գործառնութեանց կազմակերպութիւն մըն է, բայց շրջապատուած է կեանքի նիւթական բարդ պայմաններով, առանց ժխտելու «ձրի առիք եւ ձրի տուք»ի սկզբունքը։ Ասիկա ուղղակի հետեւանքն է եկեղեցւոյ դարաւոր աճման և զարգացման, կեանքի աշխարհայեացքի յառաջատուական փոփոխութեանց, և քաղաքակրթութեան պահանջներուն ազդեցութեան։ Այնպէս որ մեր եկեղեցւոյ մէջ հոգեւոր պաշտօնեաներ վարձատրելու հին դրութիւնը այնքան նուաստացուցիչ և միանգամայն այնչափ անբաւարար աստիճաններու ենթած է, որ եկեղեցականութեան անկման պատճառներէն մէկը կը համարուի այդ։

Ստոյգ է որ տեղ տեղ որդեգրուած է թո-

չակի դրութիւնը, բայց այս ալ կամայականհանգամանք մը ունի, և կախուած է ո՛չ միայն թոչակը գնահատող մարմիններու գիտակցութենէն և խղճմտանքէն, այլ նաեւ հասոյթի աղբիւրներէն, այնպէս որ անորոշութիւնը, անբաւականութիւնը, և այլ նուաստացուցիչ երեւոյթներ կան ու կը ծնանի:

Օրմանեան Սրբազան սակայն կը պատկերացնէ այդ վիճակը.— «Մէկ խօսքով պէտք է եզրակացնել թէ Հայ եկեղեցականութեան ապրուստի և պահպանութեան վիճակը բոլորովին անհաստատ և անապահով է: Այդ կացութիւնը չի՛ներեր իրեն, ոչ ազատութիւն և ոչ անկախութիւն ունենալ իրեն ենթարկեալներուն հանդէպ: Առաջին տեսութեամբ մը, թերեւս այդ վիճակը ընտանեկար և վտանգաւոր երեւնայ: Բայց եթէ զննուի, պէտք է որ մեծապէս օգտակար նկատուի, քանի որ այս կերպով կը խափանուի եկեղեցականներուն յատուկ մարմին մը կազմելը, և ազգին մէջ կղերական զօրութիւն մը ստեղծելը: Այդ կերպը կը նպաստէ եկեղեցականներուն և աշխարհականներուն մէջ համերաշխութիւն և համաձայնութիւն պահելու, քանի որ կղերը այդ համաձայնութենէն պիտի օգտուի իւր կենցաղական չահերուն համար: Նա կը պարտաւորուի իւր պարտաւորութեանց մտադիր և իւր կոչումին նախանձայոյզ ըլլալ, որովհետեւ

այդ կերպով մնայն կրնայ իւր դիրքը պահել ու բարւոքել։ Եթէ Հայութեան մէջ՝ եկեղեցի և ազգ, կղեր և ժողովուրդ համերաշխ եղած են, եթէ միեւնոյն տեսութեամբ քալած են, եթէ ազգային շահերը համաձայն նկատած և իրարու աջակցութեամբ աշխատած են, այդ արդիւնքը հետեւանք է եկեղեցականութեան ունեցած կենցաղական վիճակին եւ իւր մէջոցներուն հայթայթման եղանակին։ Եւրոպական երկիրներու մէջ երեւցած՝ եկեղեցական եւ ազգային շահերուն մասին ընդդիմամարտ մրցումը, որ է կղերականութիւն կոչուածը, Հայոց մէջ սկիզբէն ի վեր տեղի ունեցած չէ, եւ տեղի չունի» (Հայոց Նկեղեցին. Գ.րդ տպ., էջ 181–182)։

Եթէ Օրմանեան Սրբազան կը վկայէ եւ կը հաստատէ որ «բոլորովին անհաստատ եւ անապահով է» հայ եկեղեցականներու ապրուստին եւ պահպանութեան վիճակը, եւ դարձեալ եթէ կ'ընդունի թէ պապական դրութեան յատուկ կղերականութիւնը «սկիզբէն ի վեր տեղի ունեցած չէ, և տեղի չունի» մեր Ազգին մէջ, այն ատեն շատ բնական է օգտակար հետեւանքներ հանել «բոլորովին անհաստատ եւ անապահով» վիճակէ մը։

Լուսաւորչեան շրջանին մէջ հարո՛ւստ էր հայոց եկեղեցին եւ ունէր անսպառ կալուածներ եւ հասոյթներ, Սրշակ Գ.ի ներքինապե-

ան նախանձը զրգռելու չափ, բայց կղերականութիւն չկար հայոց մէջ։

Ինչպէս որ կը հաստատուի կանոնական օրհասդրութիւններէն, համեմատաբար շատ աւելի նախանձայուզութիւն կար մեր հին եկեղեցւոյ մէջ հոգեւոր պաշտօնէից լրաւունքները սահմանելու եւ ապահովելու համար քան թէ մեզի ծանօթ օրերուն մէջ, եւ ասիկա պատճառ մը չէ եղած, որ մեր եկեղեցին կորսնցնէր իր ժողովրդական նկարագիրը։

Ինդիրը մեր եկեղեցւոյն դրամական ոյժը կապմակերպելով՝ այդ ոյժը եկեղեցականութեան ձեռքին մէջ կեդրոնացնելու եւ զայն կղերական կազմակերպութեան վերածելու վրայ չէ՛։ Ես ասանկ վախ մը չունիմ, եւ ո՛չ ալ կարելի է ամենէն նուազագոյն ենթադրութիւն մը իսկ ընել այս մասին, — որովհետեւ Հայաստանի եկեղեցին սկիզբէն ի վեր ժողովրդական եղած է, որովհետեւ նոյն իսկ կղերքաղը օտար եկամուտ մըն է իր բնիկ լեզուին մէջ, եւ կղերականութիւնը, իբրեւ պապական դրութիւն, բոլորովին անծանօթ բան մըն է մեր եկեղեցւոյ հոգեւոր վարչութեան, եւ որովհետեւ մեր եկեղեցւոյն ժողովրդականութիւնը, նոյն իսկ իր վարչական եւ դրամական գործառնութեանց մէջ կազդարուած է սահմանադրական սկզբունքներով

եւ կանոններով, այնպէս որ, զոր օրինակ, մեր՝ Արեւմտեան Հայոց եկեղեցական վարչութիւնը, չնորհիւ Ազգային Սահմանադրութեան, գրեթէ իր ամբողջութեամբ աչխարհականներու ձեռքն է։ Ուրեմն խնդիրը մեր եկեղեցւոյ դրամական ոյժը կազմակերպելու վրայ է նոյնիսկ աչխարհականներու ձեռքով՝ համաձայն մեր սահմանադրական կարգերուն։

Հայոց բոլոր վանքեր եւ եկեղեցիներ, քիչ թէ չատ, ունին կամ ունէին... իրենց կալուածները եւ հասոյթի աղբիւրները, ինչպէս՝ արտեր, անդաստաններ, անտառներ այլեւայլ չէնքեր, (ջաղացք, խանութ, տուն, պանդոկ, եւայլն), որոնք հարկ է որ ծառայեն եկեղեցւոյ բարեկարգութեան եւ պայծառութեան։

Պէտք է թոչակի դրութիւն որդեգրել բոլոր եկեղեցական պաչտօններու եւ պաչտօնեաներու համար, իւրաքանչիւրին դիրքին եւ աստիճանին համեմատ, եւ վերջ տալ անհատատ եւ անապահով վիճակին։

Նախնիք ուր որ եկեղեցի մը չինած են, ատոր կողքին կառուցած են նաեւ դպրոց մը, եւ յատկացուցած են կալուածները եւ հասոյթի աղբիւրները, որպէս զի նոյն ինքն եկեղեցին կառավարուի եւ կառավարէ դպրոցն ալ։ Այժմիաձոյլ մատակարարութեան պատճառն ալ չատ պարզ եւ հետեւաբար՝ չատ բնական է

Մտաւոր կրթութեան եւ դաստիարակութեան չրջանակը սահմանափակ էր դեռ, եւ քիչ շատ հոգեւոր կամ կրօնական նկարագիր ունէր. ուրիշ խօսքով՝ կրթութեան գործը ազգային կամ պետական հանգամանք չէր առած իբրեւ առիպողական կամ պարտաւորիչ գործ բոլոր քաղաքացիներուն համար, եւ հետեւաբար չէր աշխարհականացած՝ քաղաքակիրթ ազգերու յատուկ նորագոյն ըմբռնումներով եւ մեթոտներով։ Եկեղեցին կը պատրաստէր ազգին մտաւորականութիւնը, թէ՛ եկեղեցական եւ թէ՛ աշխարհական ուսուցիչներու ձեռքով, եւ պատրաստուողները ազատ էին իրենց կոչման հետեւելու. այսինքն՝ եթէ ուզէին եկեղեցական կ՛ըլլային, եթէ ուզէին աշխարհական կը մնային։ Մարդը ազատ էր իր կեանքին ընտրութեան մէջ։ Բայց քանի որ մինչեւոյն կրթութեամբ եւ դաստիարակութեամբ պատրաստուած էին, եկեղեցական թէ աշխարհական, հաւատարիմ էին իրենց եկեղեցւոյն. իւրաքանչիւր ոք իր վիճակին մէջ կը ծառայէր իր եկեղեցւոյն պայծառութեան եւ բարեկարգութեան։

Շատոնց, գոնէ չիսուն տարիներէ ի վեր փոխուած է մեր ազգային կրթութեան մեթոտը, որովհետեւ որդեգրած ենք ժողովրդական կրթութեան մեթոտը, եւ թէեւ պետութիւն չենք ունեցած, որ պարտաւորիչ ընէր ժողո-

վերդական կրթութիւնը մեր ազգին մէջ, բայց հայ ժողովուրդն ինքնին ըմբռնած է եւ գնահատած է հանրային կրթութեան կարեւորութիւնը, եւ դուն գործեր է որ իր զաւակները կրթուին։ Եւ այս կրթութեան գործին յատկացուած են եկեղեցական կալուածները եւ հասոյթի ուրիշ աղբիւրները, զրկելով եկեղեցին իր դիւրութիւններէն կամ չատ գոյդն մասը վերապահելով ի նպաստ եկեղեցւոյ մատակարարութեան։ Եւ այս զրկանքին հետեւանքը եղած է եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան անպատրաստութիւնն ու տկարացումը, եթէ ուզէք՝ անկումը։

Արդ, երբ բարեկարգութեան խմաւտով կ'առաջարկեմ եկեղեցւոյ գրամական ոյժին կազմակերպութիւնը, կը հասկնամ վերահաստատութիւնը եկեղեցւոյ սեփական կալուածներուն եւ հասոյթի աղբիւրներու իրաւունքներուն, որպէսզի եկեղեցին կարող ըլլայ դիւրութիւններ ունենալ պատրաստելու համար իր պաշտօնեաները եւ վարձատրելու համար զանոնք իրենց դիրքին եւ աստիճանին համեմատ։

Եւ որովհետեւ այս կալուածներ եւ հասոյթի աղբիւրներ տեղ տեղ չկան կամ քիչ են, պէտք է ո՛չ միայն հարուստ եկեղեցիները օգնեն աղքատիկ եկեղեցիներուն, այլ նաեւ տարեկան տուրքի դրութիւնը պէտք է հաս-

տատել ժողովրդեան մէջ՝ փոխարէն այն ծառայութեանց, որոնք պիտի մատակարարուին եկեղեցւոյ կողմէն, կնունքներու, Պսակներու եւ Թաղումներու, եւ այլ առիթներով։ Այս կերպով թէ՛ ժողովրդեան բոլոր զաւակները մասնակցած կ'ըլլան իրենց եկեղեցւոյն ծախքերուն հոգողութեան եւ թէ՛ վերցուած ջընջուած կ'ըլլայ այն նուաստացուցիչ կերպը տըւչութեան, որ յաճախ տխուր եւ տգեղ պատկեր մը կ'ունենայ։

Թոշակի դրութեան հաստատութիւնը պիտի օգնէ որ Պարտքի եւ Իրաւունքի գիտակցութիւնը զօրանայ փոխադարձաբար ժողովրդեան եւ պաշտօնէութեան մէջ եւ այսքան օգուտ մը ինքնին պիտի նպաստէ եկեղեցւոյ ոգեւորութեան։ Ժողովրդեան ամէն մէկ անդամը պիտի ստիպուի եւ կամ պէտք է որ ստիպուի ճանչնալ իր պարտքը հանդէպ իր եկեղեցւոյն, որպէս զի կարող ըլլայ վայելել իր իրաւունքները եկեղեցւոյ մէջ։

Եկեղեցւոյ դրամական ուժին կազմակերպութեան խնդիրը շատ կարեւոր է, եւ ատոր բանաւոր եւ գործնական լուծումէն կախուած են մեր վաղուան եկեղեցւոյն սպասող նորագոյն պարտաւորութեանց գործադրութիւնը։

Զ.— ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԿԷՏԵՐ

Մեր եկեղեցւոյ մէջ Ամուսնութիւն և ատոր վերաբերեալ բոլոր խնդիրներ՝ զգալի կերպով կրօնական հանգամանք մը առած են։ Ասիկա շատ լաւ է անշուշտ. որովհետեւ Ամուսնական կեանքի խորհրդաւորութիւնը և պատասխանատուութիւնները կրօնական արժէքով դիտուած ատեն, շատ աւելի կը շեշտուի անոնց հմայքը, որ դիւրին դիւրին չ'աւրուիր անդէպ կնճռոտութիւններով։

Եւ որովհետեւ Ամուսնութիւնը իբրեւ քաղաքային գործ սկսած է արդէն ենթարկուիլ քաղաքային օրէնքի, և ատոր հետեւանքով ամուսնութեան հռչակման մէջ ո՛չ միայն եկեղեցւոյ հեղինակութիւնը սահմանափակուած է, այլ նաեւ ամուսնութեան վերաբերեալ խնդիրներ կ'ենթարկուին քաղաքային դատարաններու որոշման և վճռին։ Զոր օրինակ՝ այսպէս է Ամերիկայի մէջ, և մեր հայ գաղութին ամուսնական գործերն ու խնդիրները, երբ ստանան դատական հանգամանք, փոխանակ ենթարկուելու հոգեւոր իշխանութեան դատաստանին, ուղղակի կ'երթան քաղաքային դատարան։ Ասկէ զատ՝ այս երկրին մէջ ոչ մէկ հոգեւոր պաշտօնեայ, ո՛ր եկեղեցիի և ո՛ր յարանուանութեան ալ պատկանի, չի կրնար պսակի օրհնութիւն կատարել կամ ամուսնու-

թեան գործը հոչակել՝ եթէ ամուսնանալ ուզողներ նախապէս չեն արձանագրուած տեղական կառավարութեան մօտ և չեն ստացած ամուսնութեան արտօնագիր, որ պէտք է պսակողին կողմէն ստորագրուի և որոշեալ պայմանաժամի մէջ վերադարձուի այն պաշտօնատան ուրկէ ստացուած էր։

Մինչեւ 1915 մեր ժողովրդեան ամուսնական խնդիրները կը կարգադրուէին մեր Եկեղեցւոյ մէջ տիրող կանոններու և աւանդութեանց համաձայն, դուրս թողլով հայ գաղութները, մա՛նաւանդ Եւրոպայի և Ամերիկայի մէջ։ Այժմ, դոնէ դեռ ես չեմ գիտեր, ի՞նչ է օրէնքը Սովիէթ Հայաստանի մէջ, և չենք ալ գիտեր թէ վաղը ի՛նչպիսի կարգուկանոնի պիտի ենթարկուի մեր ժողովուրդը իր ամուսնական խնդիրներուն մէջ։

Բայց նկատի առնելով մեր եկեղեցւոյն անցեալ փորձառութիւնները, նկատի առնելով նաեւ ժողովրդեան կենցաղին և ըմբռնումներուն մէջ ի գործ դրուած կարգ մը փոփոխութիւնները, ըստ իս ամուսնական խնդիրներու մէջ պէտք է ներմուծել հետեւեալ բարեփոխութիւնները․

1․— Ծիւղահամարի մէջ պէտք է կարեւորութիւն ընծայել ազգականութեան, կամ արեանակցութեան աստիճանին, և բոլորովին թոյլատու ըլլալ Խնամութեան և Սանահայրու-

թեան աստիճաններուն: Այս վերջինները թողլու է ժողովրդեան բարոյագիտական հասկցողութեան: Իսկ Ազգականութեան կամ Արեանակցութեան աստիճանները պէտք է ճշդել կարող հայ բժիշկներէ կազմուած մարմնի մը ուսումնասիրութեան եզրակացութեանց համաձայն: Վասն զի ասիկա առողջապահական-գիտական խնդիր մըն է, և սերտիւ կապ ունի թէ՛ ամուսնացողներուն անհատական երջանկութեան հետ և թէ՛ հայ տոհմին ազնուացման և աճման խնդիրներուն հետ. և ստուգիւ շա՛տ կարեւոր և շա՛տ կենսական խնդիրներ, որոնց վրայ պարտի մտածել ո՛չ միայն հոգեւոր իշխանութիւնն, ո՛չ միայն ազգային կառավարութիւնն, այլ նաեւ նոյն ինքն հայ ժողովուրդը:

2.— Ամուսնալուծման խնդիրները պէտք է ուսումնասիրել և կանոնաւորել: Այն տեղեր, ուր քաղաքային դատարաններու չեն ենթարկուիր ամուսնալուծութեան վերաբերեալ խնդիրք, պէտք է որ հոգեւոր իշխանութեան մօտ գտնեն իրենց օրինական լուծումը:

3.— Պէտք է վերցնել պսակի օրհնութեան համար գրուած օրերու խափը, ո՛չ միայն այն պատճառաւ որ արգլի կեանքի պայմաններու հարկն ու հետեւանքն է այդ, այլ նաեւ այն պատճառաւ որ այդպիսի բարեփոխութիւն մը պիտի նպաստէ մեր եկեղեց-

ւոյ մէջ կարգապահական ոգւոյն զօրացման և պիտի աւելցնէ իր հեղինակութեան համբքը։

Այս ամուսնական խնդիրներու բարեփոխութեան մէջ ինձ առաջնորդող մտածութիւնը սա՛ է. — Ամուսնութիւնը ընկերային կեանքի խնդիր մըն է. ամուսնացողներուն երջանկութիւնը միանգամայն երջանկութիւնն է ընկերութեան։ Արդ՝ հոգեւոր իշխանութեան պարտքն է աշխատիլ որ անհատներ և հետեւաբար անոնցմէ կազմուած ընկերութիւնը, ժողովուրդը, երջանիկ ըլլան։

Այս սկզբունքը ընդունուած է Հայաստանի Եկեղեցւոյն մէջ, այնպէս որ կաթողիկոսներէն սկսեալ մինչեւ Առաջնորդներ, ի հարկին թոյլտուութիւններ րրած են ճիւղահատումի կանոնական խստութիւններուն մէջ, արդիւնաւոր օրերու մէջ արտօնած են պահոց օրհնութիւն, եւայլն։

Դարձեալ, ինձ համար մեծ նշանակութիւն ունի քրիստոնէական եկեղեցիներու ներդաշնակութիւնը ամուսնական խնդիրներու մէջ։ Ջոր օրինակ՝ երբ իմ Եկեղեցին պնդէ՝ կենայ խնամութեան մէջ հասի չհասի կամ մեղօք պահքի կանոններուն վրայ և իմ ժողովուրդս երթայ պսակուի ուրիշ եկեղեցւոյ մէջ՝ օգտըւելով աւտոր թոյլատուութենէն, ո՛ւր կը մնայ իմ եկեղեցւոյն հեղինակութեան արժէքը։ Նոյնպէս երբ ես թոյլ չտամ պսակ օրհնել կի-

րակի օր կամ ուրիշ արգիլեալ օր մը, և պսակուիլ ուզողներ երթան ուրիշ եկեղեցւոյ մը պաշտօնէին և պսակուին, ի՞նչ արժէք կ'ունենայ իմ եկեղեցւոյն կանոնը:

Եթէ հոգեւոր իշխանութիւնը Եկեղեցւոյն կանոնը պահելով հանդերձ կարող ըլլար արգիլել նաեւ ուրիշ եկեղեցիներ դիմելու տկարութիւնը կամ ազատութիւնը, այն ատեն արժէք մը կ'ունենար իր կարգապահական խստութիւնը:

Պէտք է ուշադրութիւն ընել որ մեր Եկեղեցւոյն յատուկ ինչ ինչ կանոնական ըմբռնումներ, սովորութիւններ և աւանդութիւններ ամուսնական խնդիրներու վերաբերութեամբ, ինքնին փոխուած և յարմարած են կեանքի պայմաններուն: Շարք մը իրողութիւններ մատնանիշ ըրի արդէն պսակի օրհնութեան կանոնին փոփոխմանց վրայ խօսելու ատեն: Այս տեղ կ'աւելցնեմ նաեւ, զոր օրինակ, տարբեր եկեղեցիներու պատկանողներու մէջ կնքուած ամուսնութիւնները: Զըմկրտուածներու ամուսնութիւնները: Մեր Եկեղեցին շատ նախանձախնդիր էր երբեմն, որ երբ իր անդամներէն մէկը կարգուիլ ուզէր հայ բողոքական աղջկան մը հետ, կը պահանջուէր որ աղջիկը դրոշմուի պսակուելէ յառաջ, քանի որ բողոքական եկեղեցին միայն կը մկրտէ իր անդամները և կնունք չ'ըներ, այսինքն

միւռոնով չի դրոշմեր։ Նոյնպէս պատահած է որ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պատկանող աղջիկ մը պսակուի չմկրտուած և չկնքուած հայու մը հետ, Պատուելիի մը պսակով։ Երկու դէպքին մէջ ալ, ո՛չ Հայաստանեայց Եկեղեցին ո՛չ ալ հայ բողոքական եկեղեցին կրնան յառաջ տանիլ իրենց նախանձախնդրութիւնը։

Արդ, նկատի առնելով ամուսնական խնդիրներու փափկութիւնն ու բարդութիւնները, մեր Եկեղեցին պէտք է հիմնովին բարեկարգէ Ամուսնութեան կանոնագրութիւնը, և եթէ հնար է, պաշտօնական և հետեւաբար կանոնական հասկցողութիւն մը գոյացնէ ուրիշ եկեղեցիներու հետ, որպէս զի իւրաքանչիւր եկեղեցւոյն կարգուկանոնը փոխադարձաբար յարգուի ամէնուն կողմէն, և ժողովուրդը վարժուի կարգապահութեան և յարգէ իր ազգային և եկեղեցական կանոններն ու աւանդութիւնները։

Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան և ոգեւորութեան մէջ կեդրոնական տեղը կը բռնէ նոյն ինքն ժողովուրդին գիտակցութիւնը և պատրաստութիւնը թէ՛ իր եկեղեցւոյն և թէ՛ իր պարտաւորութեանց մասին։ Հերիք չէ՛ որ մեր եկեղեցին ունենայ լաւ պատրաստուած հոգեւոր պաշտօնէութիւն մը. հերիք չէ՛ որ մեր եկեղեցին բարեկարգուած ըլլայ հիմնովին. այլ՝ որպէս զի բարեկարգութիւնը կա-

տարեալ ըլլայ, պէտք է որ մեր ժողովուրդը դաստիարակուի կրօնապէս։

Ինչպէս որ դիտել տուի եկեղեցւոյ դրամական ոյժին կազմակերպութեան վրայ խօսելու ատեն, հայու եկեղեցիներն ու դպրոցները կառուցուած և հաստատուած էին քով քովի. ինչ հրաշալի կարգադրութիւն։ Ասկէ է որ կը բղխէր բարոյական և մտաւորական մեծ զօրութիւն մը և հայ ժողովուրդը կը կրթուէր և կը դաստիարակուէր, անչուշտ հնարաւորութեան սահմաններուն մէջ, մտեւնոյն ոգւով և մտեւնոյն աշխարհահայեացքով։

Երբ մեր դպրոցական գրութիւնը արդիացաւ, կրօնական կրթութեան և դաստիարակութեան տրուեցաւ սանկ տեղ մը նոր ծրագրին մէջ, և այդ տեղը հետզհետէ եղաւ անուանական բան մը։ Նոյնպէս մեր ազգային դպրոցներուն մէջ մտաւ հակակրօնական չունչ մը, «Լուսամիտ և ազատամիտ» ուսուցիչներու մէջտեղաւ, և բոլոր այս ու այսպիսի ազդակներու տակ տկարացաւ կրօնական դաստիարակութիւնը։

Դարձեալ՝ եկեղեցին զրկուած ըլլալով իր դրամական ոյժէն, չկրցաւ պատրաստել իր պաշտօնեանները արդիական կրթութեամբ և դաստիարակութեամբ, և ասոր հետեւանքը սա եղաւ որ հայ եկեղեցականութեան մեծամասնութեան մտաւոր զարգացման մակարդա-

կը լինէ, և չկարենայ մնալ հեղինակի և և առաջնորդի դերին մէջ։

Արդ, եկեղեցական բարեկարգութեան մէջ, ժողովրդեան կրօնական դաստիարակութիւնը պէտք է առանձնէ նոյն ինքն եկեղեցին, որ օրինակ, հետեւելով Ամերիկեան եկեղեցիներու մեթոտին, որու հիմն է կիրակնօրեայ դպրոցներու կազմակերպութիւնը։

Այս մեթոտը կարելի է լայն չափերով կիրարկել հասնելով ժողովրդեան բոլոր խաւերուն, և տալ հայուն կրօնական ոգւոյ միտ և գործնական դաստիարակութեան մը օծութիւնը։

Այն ահաւոր անտարբերութիւնը քրիստոնէական սկզբունքներու հանդէպ, որ կը տիրէ հայ ժողովուրդի ուսեալ և անուս շարքերու մտայնութեան մէջ, արդիւնք է ո՛չ միայն կրօնական դաստիարակութեան տկարացման, ըլլայ մեր դպրոցներու մէջ, ըլլայ մեր եկեղեցիներու մէջ, այլ նաեւ ազգային պակասաւոր կրթութեան և դաստիարակութեան։ Ասիկա պէտք է լա՛ւ գիտնալ։ Այնպէս որ, եթէ վաղը, հայ Ազգը, իր քաղաքական կեանքին բերմունքով, իր դպրոցները նուիրէ գուտ հանրային կրթութեան և դաստիարակութեան գործին, բոլորովին դուրս հանելով իր ձրագրէն կրօնքը, — նկատելով որ հայոց հանրային դպրոցներուն մէջ պիտի գտնուին ո՛չ մի-

այն այլ և այլ քրիստոնեայ եկեղեցիներու պատկանող աշակերտներ, այլ նաեւ թերեւս ոչ-քրիստոնեայ աշակերտներ, — այն ատեն աւելի լուրջ և աւելի հարկեցուցիչ հանգամանք մը պիտի ստանայ հոգեւոր լշխանութեան պատասխանատուութիւնը, հանդէպ հայ ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութեան։

Հետեւաբար այս դաստիարակութեան գործը շատ կարեւոր տեղ մը պէտք է բռնէ մեր եկեղեցւոյ բարեկարգութեան ծրագրին մէջ։

Է.— ՄԱՍՆԱԻՈՐ ԿԷՏԵՐ

1.— Ազգ եւ եկեղեցի։

Հայաստանեայց եկեղեցւոյն կրօնական արժէքին և ազգային նշանակութեան վրայ չատագովական մը գրել չէ նպատակս։ Բայց ցո՛ւցափ մեր ժողովրդեան մէջ կը չատագովուի այն նոր և սխալ մօտայութիւնը, թէ կրօնքը խղճի խնդիր է, թէ եկեղեցին իր գերը կատարած լմնցուցած է մեր ազգին կեանքին մէջ և այլեւս պէտք է եկեղեցին քաշուի և չէզոքանայ ազգային կեանքէն, պարտք կ'ըզգամ պահիկ մը կենալ այս կէտին վրայ, որպէս զի մատնանշէ ընեմ պատմական իրողութիւններն ու փաստերը։

կրօնքը, և հոս քրիստոնէութիւնը, չէ կրնար խղճի խնդիր մը ըլլալ իբրեւ սկզբունք։ բայց կրօնքի քարոզութեան ու արտայայտութեան այլազան կերպերը խնդիր են խղճի և համոզման։ Տարբեր բան է հրիստոնեայ ըլլալ, տարբեր բան է այսինչ կամ այնինչ եկեղեցւոյ քարոզած ու արտայայտած կերպով հրիստոնեայ ըլլալ։

Հայ ժողովուրդին համար քրիստոնէութիւնը, իբրեւ սկզբունք, կենսական արժէք մը ունի։ Եւ ըստ իս, տղայամկրտութեան դրութիւնը, որ այնքան խստիւ կը պահուէր Հայաստանի Եկեղեցւոյն մէջ, այնպիսի երեւոյթ մըն է, որ չի կրնար վրիպիլ ամէնէն խիստ և ամէնէն ազատ քննադատութեան աչքերէն։ Վասնզի ինչ իմաստութիւն կայ ութօրեայ տղու մը մկրտութեան մէջ։ ինչ կ'իմանայ այս դեռ սաղմնային էակը իր վրայ կատարուած խորհուրդէն։ Աստր պատասխանը, յանուն ութօրեայ մկրտուածին՝ է եւ ոչինչ։ Ուրեմն հայ ժողովուրդը չիմա՞ր է, որ այսպիսի դրութիւն մը սրսեգրած է։ — Մ'չ։ կը հետեւի թէ գաղտնիք մը կայ աստր մէջ, և հայ ժողովուրդը գիտէ իր ըրածը։

Իսկ այդ գաղտնիքը շատ պարզ է։ Հայ ժողովուրդը կ'ուզէ որ իր զաւակները, դէ իրենց տղայութեան առաջին օրերէն մկրտուին և կնքուին քրիստոնէական սկզբունքով,

և այդ սկզբունքով ալ ամբն և զարգանան իրենց կնքահայրերուն ուղղութեան և հսկողութեան տակ։ Պատճա՞ռ.— որովհետեւ հայ ժողովուրդը քրիստոնէութեան մէջ գտած է իր մաքի և խղճի ազատութիւնը և իր ազգային գոյութեան պահպանութիւնը։ Ուրեմն՝ քրիստոնէութիւնը հայ ժողովուրդին համար թէ պզրոց մը եղած է իր կրթութեան և դաստիարակութեան, և թէ մէջոց մը իր տոհմային ինքնուրոյնութիւնը և ազգային գոյութիւնը պահելու և պաշտպանելու համար։ Այս սկզբունքով՝ քրիստոնէութիւնը հայ ժողովրդեան զաւակներուն համար չէ՛ եղած խղճի խնդիր։ Հայը, որ ճկուն է և յարմարող ընկերային և քաղաքական կեանքի պայմաններուն, տեղի չէ տար իր քրիստոնէութեան մէջ, սկզբունքի տեսակէտէն, և հետեւաբար չի կրնար հասկնալ «խղճի խնդիր» ըսուած իմաստակութիւնը։ Վասն զի եթէ «խղճի խնդիր» է հայուն համար քրիստոնեայ ըլլալը կամ չըլլալը, եթէ անմասամ ու աւելորդ է ուխտօրեայ տղոց քրիստոնէական մկրտութիւնը, եթէ հայ մը ազատ պիտի թողուի մինչեւ իր այսինչ տարիքը, որպէս զի կարող ըլլայ քիչ շատ հասկըցողութեամբ և գիտակցութեամբ որոշել թէ ի՞նչ է մկրտութիւնը և ինչո՞ւ համար կը մկրտուի ինքն, կամ չենլով «խղճի խնդիր»ին վրայ ուզէ քրիստոնեայ մնալ կամ ոչ, այն ատեն

ինչո՞ւ համար դաստիարակութեան միեւնոյն մեթոտին չենք ենթարկեր հայ ըլլալու եւ չըլլալու խնդիրն ալ, եւ ընդհակառակը կ'ուզենք եւ կ'աշխատինք որ մեր փոքրիկ տղաք պզտիկուց սորվին իրենց մայրենի լեզուն, եւ հետզհետէ աճին եւ զարգանան ազգային ոգւով եւ գիտակցութեամբ, այսինքն՝ ջերմ ազգասէրներ ըլլան եւ հայրենասէրներ, եւ ի հարկին իրենց արեան գնով ցոյց տան իրենց սիրոյն չափը հանդէպ Ազգին եւ հայրենիքին. եւ երբ Հայ մը շեղի այս դաստիարակութենէն ու աւանդութենէն եւ չհաւնի իր ազգին, անոր դէմ խօսի կամ վտանգէ անոր շահերը, այդպիսին կը կորսնցնէ իր վարկը եւ կը յորջորջուի վատ, մատնիչ, դաւաճան. եւ ո՛չ միայն այսչափ, այլ նաեւ անոնք ի հարկին զոհ կ'երթան մեր ազգային վրէժխնդրութեան։

Ի՞նչ իրաւունք ունին հայ ծնողք հոգ տանելու որ իրենց փոքրիկները հայ լեզուն անպատճառ եւ հայ մեծնան։ Թերեւս այդ փոքրիկներ երբ մեծնան պիտի չհաւնէին հայութեան պէս անփառունակ, խեղճ, հալածուած, ջախջախուած ազգի մը, եւ պիտի նախընտրէին քաղաքացի ըլլալ աւելի փառաւոր եւ զօրաւոր Ազգի մը։ Ինչո՞ւ համար ազգային հաւատքը խղճի խնդիր չ'ըլլար, բայց կրօնական հաւատքը կ'ըլլայ։

Գիտեմ թէ այս զուգակշռութեան դէմ

կարելի է ընել այլեւայլ առարկութիւններ, բայց խնդիրը լաւ հասկնալու համար շատ պերճախօս եւ հետաքրքրական օրինակ մըն է այդ, ցո՛րչափ անհատական խղճի ազատութեան փաստը կը քշուի յառաջ։ Որովհետեւ այդ փաստին համաձայն, ամէն անհատ ազատ պէտք է ըլլայ եւ հետեւի իր խղճին, ո՛չ միայն կրօնքի մէջ, ո՛չ միայն ազգային կեանք կամ քաղաքացիութիւն ընտրելու մէջ, այլ նաեւ ընկերային կարգուկանոնի ուրիշ կողմերուն եւ գիծերուն վրայ, — զոր օրինակ ամուսնութեան համար իր ազգին մէջ ընդունուած եւ հաստատուած կանոններու եւ աւանդութեանց մէջ, ընտանեկան յարկի տակ ծնողական եւ որդիական փոխադարձ յարաբերութեանց մէջ, հանրային կեանքի մէջ յարգուած կենցաղագիտական օրէնքներու եւ սովորութիւններու մէջ, եւ այլն, եւ այլն։

Բայց արեւի տակ խղճի ազատութեան այսպիսի խեղկատակութիւններ չեն թոյլատըրուած. եւ ամէն մէկ Ազգ, ամէնէն հզօրներէն ու փառաւորներէն մինչեւ ամէնէն տըկար եւ անփառունակ ցեղեր, իրենց ազգային ու ցեղային գոյութիւնները սիրով եւ իրենց արեան գնով պահած պաշտպանած են օրէնքներու, աւանդութիւններու եւ սովորութիւններու նոյնութեան, ամբողջութեան եւ ներդաշնակութեան մէջ։

Եւ մեր Ազգին մէջ, Հայաստանեայց Եկեղեցին, իբրեւ վառարան քրիստոնէական կըրթութեան և պաստիարակութեան, կերտած է հայուն հոգեւոր նկարագիրը, և միանգամայն եղած է մեր ազգային ինքնուրոյն գոյութիւնը պահող և պարզացնող հաստատութիւն մը՝ մեր քաղաքական իշխանութեան զուգընթաց և անոր անկումէն ետքը մինչեւ հիմայ: Եւ ասիկա այնպիսի իրողութիւն մըն է, որ կոթողի պէս կ'արձանանայ մեր ազգային պատմութեան մէջ ծայրէծայր:

Բոլոր անոնք որ գիտութեամբ և անկիրութեամբ քննադատած են մեր նախնիքը, և Հայ Ազգին քրիստոնէացման վերագրած են իր քաղաքական կեանքին դժբախտութիւնները, պէտք է կտրուկ կերպով յայտարարել որ այնպիսիները չարաչար սխալած են և կը սխալին(*):

Այսչափ ծանրացայ այս կէտին, որովհետեւ բարեկարգութեան տեսակէտէն Հայաստանեայց Եկեղեցին վաղն ալ՝ իր բարեկարգ-

---

(*) Վերլուծումներու համար հետաքրքիրներ կրնան կարդալ իմ «**Հայաստանեայց Եկեղեցին Հինգերորդ Դարու մէջ**» գրքոյկին Առաջին ճառերուածը, «Արդի Հայաստանեայց Եկեղեցին», և Օրմանեան Սրբազանի **Հայոց Եկեղեցին** գիրքին Խե. գլուխը, «Եկեղեցւոյ Ազդեցութիւնը»:

ևալ ծառայութիւններըը պիտի չարունակէ մատուցանել հանրապետական Հայաստանին վերաշինութեան գործին մէջ։

«Եկեղեցւոյն պետութենէն բաժանման» ասացուածը բան մը կը նշանակէր և կը նշանակէ դեռ Հռոմի եկեղեցւոյն համար։ Հայ ժողովուրդին և Հայց. եկեղեցւոյն մէջ գոյութիւն չէ ունեցած այդպիսի ըմբռնում մը։ Վան զի Հայաստանի եկեղեցին «կղերական» կազմակերպութիւն մը չէ եղած իր պատմութեան ո եւ է շրջանին. և ընդհակառակը իր ժողովրդական յօրինուածոյթիւնը հետզհետէ այնքան մշակուած է որ եղած է ժողովրդական–սահմանադրական հաստատութիւն մը իր վարչական բոլոր գործերուն մէջ։ Ասիկա տեսանք արդէն։ Նոյն իսկ Հայաստանի Եկեղեցւոյն հոգեւոր իշխանութիւնը, իբրեւ նուիրապետութիւն, չէ հասած իր պատմութեան ընթացքին պապական ձեւերու և չափերու, և ընդհակառակն հայ նուիրապետութեան մէջ ինքնին դադրած են կարգ մը աստիճաններ։ Այս ալ տեսանք՝ Ջեռնադրութեանց վրայ խօսելու առեն։

Այսօր Ամերիկայի պէս հանրապետութեան մէջ, կառավարութիւնը — եթէ ուզէք Պետութիւնը — ո եւ է գործ չունի կրօնքի կամ եկեղեցւոյ հետ, և եկեղեցիները ալ գործ չունին կառավարութեան հետ։ Կառավարութիւնը

ռական քրիստոնեայ է: Եւ կարելի չէ ենթադրել պահ մը, թէ օր մը կրնայ ըլլալ որ Միացեալ Նահանգաց Ամերիկայի կառավարութիւնը ըլլայ անկրօն և կամ ոչ-քրիստոնեայ, զոր օրինակ Հրեայ կառավարութիւն մը։ Բայց Ամերիկայի մէջ եկեղեցիներ մեծ ազդեցութիւն ունին երկրին քաղաքական կեանքին վրայ, և այս ազդեցութիւնը այնքան զօրաւոր է որ նոյն իսկ եկեղեցւոյ բեմեր ի հարկին կը ներշնչուին կառավարութեան կողմէն՝ Ամերիկայի բազմայարանուանական ժողովուրդին մտածողութեան և գործունէութեան ուղղութիւններ տալու համար։ Իրողութիւն մը որուն ականատես և ականջալուր եղանք Համաշխարհային Պատերազմի ընթացքին մանաւանդ։

Եկեղեցւոյ պէս կազմակերպութեան գործունէութիւնը, նոյն իսկ իր զուտ հոգեւոր շրջանակին մէջ, բարերար ազդեցութիւն ունի ժողովրդեան քաղաքական կեանքին վրայ։

Ազգասիրութիւնը և հայրենասիրութիւնը, որուն վրայ կը գուրգուրանք, եկեղեցին սորվեցուց հայուն և զարգացուց զայն. և հայրենիքի համար մեռնողներուն գործն ու յիշատակը՝ կրօնի և հաւատքի սրբութեան համար մեռնողներուն պէս սրբացուց։ Գրաւոր լեզուն, որով անմահացած մնացին մեր ազգին մտաւոր և քաղաքական կեանքին դրուագնե-

րը, եկեղեցին գտաւ։ Քաղաքակրթական ընդունակութիւնը, որ մեր Ազգին ազնուացման և յառաջացման ապացոյցն է, մշակուեցաւ և զարգացաւ եկեղեցւոյ ջանքերով։ Եւ ինչ որ ունինք իբրև ազգային գեղարուեստ, ամէնքըն ալ կը պարտինք Հայց. Եկեղեցւոյն։

Եւ այս եկեղեցին է որ պիտի բարեկարգուի և ինչպէս կանխեցի ըսել, պիտի շարունակէ իր բարեկարգեալ գործն ու գործունէութիւնը մեր ժողովրդեան կեանքի բոլոր կողմերուն վրայ։

Հայաստանի Բարեկարգեալ Եկեղեցին պիտի նուիրուի իր հոգեւոր գործին, պիտի շարունակէ շինել հայ ժողովուրդին նկարագիրը, հայացի՛ նկարագիրը, պիտի չմիջամտէ հայ կառավարութեան գործերուն, այլ պիտի գործակցի անոր՝ ուղղակի և անուղղակի կերպերով, ինչպէս որ գործակցած է դարերէ ի վեր։

Եւ հայ կառավարութիւնը իր կարգին պիտի զբաղի երկրին շինութեամբ և քաղաքականութեամբ. պիտի չմիջամտէ եկեղեցւոյ հոգեւոր գործերուն և պիտի յարգէ հոգեւոր իշխանութեան դարաւոր իրաւունքները, և պիտի չպարտադրէ իր քմահաճոյքները ժողովրդեան վրայ, և պիտի չխանգարէ հայացի ըմբռնումներու և հայացի աւանդութիւններու ներդաշնակութիւնը իր իրաւունքէն դուրս և ձեռնհասութենէն շատ վեր զուտ ազգա-

յին գործերու խառնուելով:

Այս վերջին երեւոյթին իբրեւ օրինակ մատնանիշ կ'ընեմ՝ Հայաստանի արդի Սովիէթ կառավարութեան անհարկի մինչամտութիւնը հայերէն լեզուի ուղղագրական դրութեան եւ ի գործ դրուած պարտաւորիչ խանգարուածները: Եթէ ամէն կառավարութիւն, որ իշխանութեան գլուխ անցնի, ուզէ մեր չքնաղ հայերէնին ուղղագրութեան տալ իր խելապատակէն փչուած ձեւ մը, ո՛ւր պիտի յանգի այս պաշտօնական խելագարութեան ընթացքը:

Հայ ժողովուրդը, դարերու ընթացքին հանդուրժած եւ համակերպած է իր վրայ իշխող եւ բռնապետող այլ եւ այլ կառավարական ձեւերու, այս մասին ճկուն է եւ յարմարող, բայց ինչպէս որ տեղի չի տար իր քրիստոնէական սկզբունքներուն մէջ, նոյնպէս թող չի տար որ եկող գացող հայ կառավարութիւններ աղճատեն եւ խանգարեն իր լեզուն:

2.— Ո՞վ պիտի ըլլէ Բարեկարգութիւնը.

Մեր ազգային եկեղեցական ժողովները, որոնք դժբախտաբար ընդհատուած են մեր ազգային բաժանումներու եւ տիրող այլագիր պետութեանց բռնութիւններուն պատճառաւ, ամէնէն բնական եւ օրինական հեղինակու-

թիւններ են բարեկարգութիւններն ընելու և գործադրելու համար:

Ծանօթ պատահած է որ մեր եկեղեցւոյ մէջ, գիտութեան, արժանիքի և հետեւաբար հեղինակութեան տէր հոգեւորականները, կաթողիկոս, եպիսկոպոս, վարդապետ, բարեկարգական ձեռնարկներ ըրած են, և ատոնք ընդունուած և գործադրուած են: Զոր օրինակ. Վարդապետական Աստիճաններու ստեղծումն ու ներմուծումը Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ, եղած է Գրիգոր Տաթեւացիի անձնական հեղինակութեան համայքով, որուն վերայ պէտք է աւելցնել նաեւ Սիւնեաց Դպրոցին ազդեցութիւնը, որու կեդրոնն է Տաթեւու վանքը: Դարձեալ՝ Երեւանցի Սիմոն կաթողիկոս Տօնացուցական բարեկարգութիւնները ըրաւ միայն իր կաթողիկոսական հեղինակութեամբ: Եւ մեր օրերուն՝ Ն. Ս. Օծութիւն Վեհ. Գէորգ Ե. կաթողիկոս արգիլուած օրերու մէկ մասին մէջ արտօնեց պսակի օրհնութիւնը:

Եթէ մտնենք, զոր օրինակ, մեր եկեղեցական գիրքերու խմբագրութեան և կազմութեան խնդիրները քննելու, պիտի տեսնենք որ շատ մը յաւելուածներ, սրբագրութիւններ և կրճատումներ եղած են միայն անհատական նախաձեռնութեամբ, և ժամանակը վաւերացուցած է զանոնք:

Այսօր կը չեշտուի բարեկարգութեան պէտքը, և զայն ընելու պատմական և օրինական միջոցն է Ազգային-եկեղեցական ժողով մը, որու կ'անդամակցին ժողովրդեան մէջէն անոնք, ըլլան եկեղեցական, ըլլան աշխարհական, որ հմուտ են բարեկարգութեան նկատմամբ, տոգորուած են ազգային մաքուր զգացումներով, երկիւղածութեամբ կը սիրեն իրենց Մայրենի Եկեղեցին, նախանձախնդիր են անոր պայծառութեան, և օժտուած են քրիստոնէական տուրքը սիրով, որուն չնորհիւ կարող են աշխատիլ արդիւնաւոր գործ մը յառաջ բերելու համար և սիրաշահելու սիրտերը՝ աշխատութեան և գործակցութեան ընթացքին։ Բայց որովհետեւ քաղաքական աշխարհ և մանաւորապէս մեր ազգային կեանքը գրեթէ քայքայուած պայմաններուն մէջ բոլորովին դժուար է Ազգային ժողով մը գումարել Ս. Էջմիածնի մէջ, Ամենայն Հայոց վեհ. կաթողիկոսին նախագահութեան ներքև, Ազգային ժողով մը, որ բաղում Յանձնաժողովներ պիտի ունենայ, և երկար ժամանակ ու մտքոց պիտի պահանջէ բարեկարգութեան ծրագիրը ի գլուխ հանելու համար, ըստ ինքեան ամէնէն բանաւոր կերպն է բարեկարգութեան գործը կեդրոնացնել Երուսաղէմ, Ամենայն Հայոց վեհ. Հայրապետին հրամանաւ և հրաւէրով, և Երուսաղէմի Պատրիարք՝ Դուբեան

Սրբազանի փոխ–նախադահութեամբ, իբրեւ ներկայացուցիչ, Ն. Ս. Օծութեան Գէորգ Ե. Ս. Կաթողիկոսին, և բարեկարգութեան կատ րօտ բոլոր կէտերու և խնդիրներու ուսումնասիրութիւնը յանձնել քանի մը կարող և հմուտ անձերու, որոնք ընտրուած և նշանակուած ըլլան Մայր–Աթոռէն, Կիլիկիոյ Ս. Կաթողիկոսէ, Երուսաղէմի և Կ. Պոլսի Պատրիարքութեանց կողմէն, և յետոյ կատարուած ուսումնասիրութեանց և բարեկարգական աշխատութեանց արդիւնքը ենթարկել Հայրապետական վաւերացման և գործադրութեան։

Թերեւս յարմարագոյն նկատուէր այսպիսի աշխատութեան մը համար նոյն իսկ Կ. Պոլիս. բայց Կ. Պոլսի Պատրիարքութիւնը շրջապատուած է որբախնամ գործերով և Մայրաքաղաքն ալ կը գտնուի քաղաքական անբատոյգ պայմաններու մէջ։ Ասկէ զատ Կ. Պոլիս, գուրկ Մատենադարանէ և խաղաղ մթնոլորտէ, դժուարութիւններ ունի յարուցած ուսումնասիրութեանց համար։

Երուսաղէմ իր արդի վիճակին մէջ, ամենէն անխոտոր ու ապահով վայրն է, որ ունի իր աւանդական նուիրականութիւններն ու հմայքը, իբրեւ Աթոռ Առաքելական, և ունի բազմահմուտ բանասէր Գահակալ մը, յանձին Դուրեան Եղիշէ Ս. Պատրիարքի, և յետոյ իր մատենադարանը, թանկագին ձեռագիրներով

և տպագիրներով, այնպիսի դիւրութիւններ կ'ընծայեն կանոնաւոր և հանդարտ աշխատութեան որ այսչափն արդէն ինքնին մեծ առաւելութիւն մըն է և կ'ապահովէ թափուելիք աշխատութեանց յաջողութիւնը։

Ը.— ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

Բարեկարգութիւն Ամերիկայի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն

Հայաստանի և կիլիկիոյ Հայերը ցրուած են Ամերիկայի մէջ, իբրեւ հետեւանք հարստահարեալ ազգի մը զաւակներու պանդուխտ կեանքի պայմաններուն։ Ամերիկայի մէջ ուրիշ և ո՛չ մէկ գաղթականութիւն, իր նկարագրով կը նմանի հայ գաղութին։ Միւս ազգերը և ժողովուրդները իրենց զաւակները ղրկած են Ամերիկա՝ գրամ վաստկելու համար, և հետեւաբար անոնք առ հասարակ լաւ տեղաւորուած են և լա՛ւ կազմակերպուած՝ նայելով հայ գաղութի վիճակին. որովհետեւ Հայը միակը գաղթեր է թիւրք հարստահարութենէ։ Սուլթան Համիտի բռնապետութեան տակ եղաւ չրջան մը, յորում Հայոց գաղթին պաշտօնական հաւանութիւն և դիւրութիւն տրուեցաւ, պայմանաւ որ գաղթողներ այլեւս չվերադառնային իրենց բնաշխարհը. անոնք այս կերպով հրաժարած պիտի ըլլային իրենց

հայրենիքի իրաւունքներէն և տեսիլներէն։ Ասոր համար չա՛տ չիտակ պիտի ըլլայ ըսել, թէ հայ գաղութը պրկանքի, ցաւի, հալածանքի գաղութ մըն է Ամերիկայի մէջ։ Դժբախտաբար հայ ժողովուրդին հատուածները Ամերիկա իյնալէ ետքը, չեն հանդիպած իրենց առաջնորդող, պիրեն ք տնտեսապէս կազմակերպող պաշտօնական մարմինի մը։ Ամէնէն տխուր իրականութիւնն մըն է այս մեր ազգին պաղթայլին նո՛ր պատմութեան մէջ։ Մեր ազգային և հոգեւոր իշխանութիւնք արթնութեամբ և խմաստութեամբ հետեւելու էին այս պաղթայլին շարժման և կազմակերպելու էին պաղթականութիւնը Ամերիկայի մէջ այնպէս, որ պաղթողներ զգային և գիտնային թէ իրենք լքուած չեն իրենց բախտին, այլ առաջնորդող ձեռք մը կայ իրենց, որպէս զի չիյնան, չկորսուին, այլ կազմակերպուին և չեզծուի իրենց ազգային նկարագիրը։ Ասիկա չէ՛ եղած, և հետեւաբար եկողներ իրենք գիրենք քարէ քար գարկեր են, պատուաւորապէս ճարելու համար իրենց ապրուստը, և ասոր հետեւանքը սա եղած է, որ հայք առ հասարակ ցրուած են ազգին անդին և չեն կրցած կազմակերպուիլ իրենց ազգային աւանդութեանց համեմատ, անշուշտ այս երկրի կեանքին թոյլ տըւած չափերու և սահմաններու մէջ. այնպէս որ մեր ժողովուրդը, որ եթէ ոչ աւրուղջովին

գոնէ իր մեծամասնութեամբ կրնար անկախ գործի տէր ըլլալ Ամերիկայի մէջ և դրամ վաստկիլ և տիրանալ տնտեսական աւելի ապահով և աւելի փայլուն վիճակի մը, ընդհակառակն մեծամասնութեամբ եղած է գործաւոր՝ գործարաններու մէջ։ Առաջնորդութեան և կազմակերպութեան պակասն է որ ազգայինէն աւելի կրօնական կեանքն ալ անխնամ մնացած է.— որովհետեւ պէտք է խոստովանիլ, որ հայ յեղափոխական կուսակցութիւններ գուն գործեր են կազմակերպել Ամերիկայի հայ գաղութը ազգային ազատագրութեան ծրագրին շուրջ, թէեւ իրարու ընդդիմամարտ, թէեւ առանց կարենալ թափանցելու գաղութի մեծ զանգուածին մէջ, բայց վերջապէս իրենց կուսակցական շարքերով, իրենց մամլով, և իրենց փրօփականտի այլ եւ այլ միջոցներով՝ տաք պահած են ազգային զգացումը և սորվեցուցած են գաղթային կեանքի դժուարութիւններուն մէջ իսկ խորհիլ, աշխատիլ և դրամ տալ ի նպաստ մեր ազգային դատին։

Իսկ գաղութին կրօնական կեանքին ուղղութիւն տալու և անոր վրայ հսկելու համար սկիզբէն ոեւէ պաշտօնական լուրջ խնամք և հոգածութիւն ցոյց չէ տրուած, և ինչ որ եղած է եկեղեցիներու նիւթական շէնքերու կառուցման և հայթայթման տեսակէտէն, ե-

ղած է անխնամ եւ անբաւական կերպերով. վասն զի նոյն իսկ Ամերիկայի պէս երկրի մը կրօնական կամ աստուածաբանական դպրոցներէն օգտուելու եւ մարդ պատրաստելու պէտքն ու հեռատեսութիւնը չեն ունեցած, թէ՛ հոգեւոր իշխանութիւնն եւ թէ՛ նոյն ինքն հայ գաղութը։ Առաջնորդութիւնը չէ՛ կազմակերպուած։ Իրողութեան մէջ անուանական բան մըն է Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդութիւնը. վասն զի կազմակերպութեան համար ո՛չ պէտք եղած չափով մարդ ունի, ո՛չ ալ դրամ։ Ամէն ի՛նչ պատահական եւ յարմարածոյ։ Մեր ազգային հալածական կեանքին իրական եւ ցնցիչ պատկերն է որ կը պարզուի Ամերիկայի հայ գաղութի կրօնական վիճակին վրայ։ Եւ այս պայմաններու մէջ, երկու գըլխաւոր երեւոյթներու առջեւ կը գտնուինք։ Առաջինը այն է որ Ամերիկայի հայ գաղութին կրօնական կեանքը եւ եկեղեցական կազմակերպութիւնը, իր արդի աղկաղկ վիճակին մէջ իսկ կը պարտինք հին սերունդին, որուն խըմորը Հայաստանէ՛ն է, եւ իր բնաշխարհի աւանդութիւններուն եւ սովորութիւններուն խորունկ ազդեցութիւնը չէ՛ թօթափած այս երկրին մէջ։ Այս սերունդն է որ կը պահէ Ամերիկայի Հայաստանեայց Եկեղեցին, իր կիսկատար, աղկաղկ վիճակին մէջ։ Բայց գործին անկազմակերպութիւնը այնքան դժբախտ բան

մըն է, որ այս սերունդն ալ հետ մնալով ե-
կեղեցիէն և զուրկ մնալով հոգեւոր պաշտո-
նեաներու կանոնաւոր հսկողութենէն և այցե-
լութենէն, կը կորանցնեն իրենց վարժութիւն-
ները հոգեւոր կեանքի հայացի մարզերուն և
մարզանքներուն մէջ: Հայ գաղութը այնքան
ցրուած է Ամերիկայի մէջ որ ամանք ունէ ա-
ռիթ և պատեհութիւն չեն ունենար տեսնելու
հոգեւոր պաշտօնէի մը երեսը, ոչ ալ հայերէն
թերթ կամ գիրք կը տեսնեն: Կտրուած են
հայ կեանքէ, ազգային ներշնչումներէ(*):

Երկրորդը այն է որ Ամերիկայի հայ գա-
ղութին նոր սերունդը, բուն Ամերիկահայ ը-
սուած սերունդը, շատ հազուադէպ բացա-
ռութեամբ, հայացի արիւնէն զատ ուրիշ ոչինչ
ունի հայացի: Հայերէն հազիւ կը խօսի. անգ-
լիերէն կը մտածէ, անգլիերէն կ'զգայ, անգ-
լիերէն կը խօսի, անգլիերէն կ'աղօթէ, եթէ

(*) Ես անձամբ տեսայ և դիտեցի այս վիճակը
իմ այցելութիւններուս մէջ: Ես անգամ մը, այն
ալ Նիւ Եորքի մէջ հանդիպեցայ հայու մը, որ ե-
կած էր Միջին Նահանգներէն, և իմանալով որ
վերջին անգամ կ. Պոլսէն անցած եմ Ամերիկա, կը
հարցնէր այնպիսի անձերու անուններըը և անոնց
որպիսութիւնը, որոնք շատո՛նց վախճաներ էին:
Մարդը նոյն իսկ գաղափար չուներ թէ հայք շատ-
ցած էին Ամերիկայի մէջ, հայերէն թերթեր և գիր-
քեր կը հրատարակուէին այս գաղութին մէջ, և
գաղթային կեանք մը կար:

կ'աղօթէ. այնպէս որ իր ազգային մայրենի եկեղեցին հազիւ թէ կրնայ հետաքրքրել զինքը, որու լեզուէն բան չ'իմանար:

Իսկ այս երկու երեւոյթներուն մէջ կայ ուրիշ կէտ մը, և այն ալ սա՛ է որ հին սերունդը կ'անցնի կ'երթայ հետզհետէ, և գաղթային նոր պատուաստաներ կուգան պահ մը կենդանութիւն ալծարծելու Ամերիկայի Հայաստանեայց եկեղեցւոյն մէջ: Եւ դիտած ենք, զոր օրինակ Նիւ Եորքի մէջ թէ կիրակի օրեր եկեղեցի եկող ժողովուրդին և չափիկ հագնող մանուկներու և երիտասարդներու մէջ նորեկներ են որ աչքի կը զարնեն իրենց թիւով և հետաքրքրութեամբ:

Գաղթային կեանքին տնտեսական պայմանները, ինչպէս նաեւ մէջավայրին ազդեցութիւնները, քով քովի գալով ուղղութիւն մը տուած են Ամերիկայի Հայ ժողովուրդի կենցաղին, որ ո՛չ բոլորովին հայկական է, ո՛չ ալ ամերիկեան. բայց դեռ զօրաւոր է իր մէջ հայկական չեշտը:

Ահա՛ այսպիսի գաղութի մը մէջ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն Բարեկարգութիւնը իրեն յատուկ գիծերը ունի:

Բարեկարգութեան բոլոր կէտերն, զոր պաշտպանեցի և բացատրեցի, միեւնոյն են թէ՛ մեր բնաշխարհին համար և թէ՛ Ամերիկայի համար: Այդ բարեկարգութիւններէն զատ Ա-

մերիկայի մէջ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն բարեկարգական յատուկ գիծերն երկու են. մին այն է որ Ամերիկայի մէջ անհնար է ամէնօրեայ ժամերգութիւն կատարել և ժողովուրդը եկեղեցի բերել։ Նոյն ինքն Ամերիկեան եկեղեցիք ալ չունին արդէն ամէնօրեայ ժամերգութիւն։ Այս կը նշանակէ թէ ինքնին դադրած է ո՛չ միայն Ժամագիրքով, այլ նաեւ Տօնացոյցով կարգաւորուած հասարակաց պաշտամունքը Ամերիկայի մէջ։ Իսկ միւսն այն է որ Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդութիւնը պէտք է օժտուի ընդարձակ իրաւասութեամբ։ Վասն զի Առաջնորդութեան արդի ձեւը գործնական չէ, և հետեւաբար զո՛ւրկ ակնկալուած հեղինակութենէ և արդիւնքէ։

Ես 1920 Հոկտեմբեր 8 թուակիր տեղեկագրով մը բացատրեցի Ն. Ս. Օծութեան Ամենայն Հայոց Վեհ. Կաթողիկոսին, Ամերիկայի Հայոց Եկեղեցւոյն վիճակը, և մատնանիշ ըրի Բարեկարգութեան կարօտ կէտերը. կէտեր՝ որոնք աւելի ընդարձակ կերպով վերլուծուեցան այս յօդուածներու շարքին մէջ։

Այստեղ ուրեմն կը մնայ դասաւորել բարեկարգութեան այն կէտերը միայն, որ յատուկ են Ամերիկայի Հայոց Եկեղեցւոյն։ Եւ այդ կէտերն են.

1. Ժամակարգութիւնը պատշաճեցնել կիրակիներու և Տօնական օրերու։ Շաբաթ երե-

կոներու կամ Կիրակամուտքի ժամերգութիւնը պարտաւորիչ ընել ։ Եւ շաբթուան մէջ ալ օր մը, զոր օրինակ Չորեքշաբթի գիշերները պաշտամունքի և քարոզի յատկացնել ։ Եթէ կարելի չէ՛ երկուքը միանգամայն ընել, գոնէ ընել երկուքէն մէկը ։

2. Անգլիերէն քարոզ խօսիլ և դասախօսութիւն ընել ի սէր և ի շինութիւն բուն Ամերիկահայ սերունդին, որպէս զի այս սերունդը հետաքրքրուի իր Մայրենի Եկեղեցիով և կապուի անոր ։ Յուսալի է որ այս կերպով նոյն իսկ բնիկ Ամերիկացի ժողովուրդն ալ հետաքրքրուի Հայաստանի Եկեղեցիով ։

3. Կազմակերպել Շրջուն Հովուութիւն, որուն նպատակը պիտի ըլլայ ո՛չ միայն հոգեւոր պաշտօնեաներու այցելութիւն այն տեղեր, ուր սակաւաթիւ Հայեր կան, այլ նաեւ այդ տեղերու մէջ պաշտամունք կատարել, քարոզել և Ս. Պատարագ մատուցանել պարբերաբար ։ Ասոր համար փոքրիկ խումբ կամ խումբեր պէտք են երգեցողներու, որպէս զի Շրջուն Հովուութիւնը կարող ըլլայ հասնիլ իր նպատակին, որ է հոգեւոր և հայացի շինութիւնը հայ գաղութի ցիրուցան բեկորներուն և պահպանումը անոնց ազգային նկարագրին ։

4. Կիրակնօրեայ կամ կրօնական դպրոցներու կազմութիւնը, հայերէն և անգլիերէն միանգամայն, մեծերու և փոքրերու համար ։

5. Եկեղեցւոյ վարչական գործերուն մէջ քուէ տալու և քուէ առնելու իրաւունքը տալ նաեւ հայ կիներու։

6. Իսկ վերջինը և առաջինը միանգամայն՝ պատրաստել Ամերիկայի Հայոց Եկեղեցւոյն հոգեւոր պաշտօնեաները, որովհետեւ առանց այսպիսի պատրաստուած և նուիրեալ անձերու կարելի չէ՛ ընել ոեւէ գործ և բարեկարգութիւն։

Այս բոլորին համար պէտք է սէր և գիտակցութիւն Ամերիկայի Հայոց կողմէն, որուն արգիւնքը պիտի ըլլայ հայթայթումը մարդու և դրամի։ Վասն զի պէտք է ցաւօք արձանագրել թէ մինչեւ հիմա Ամերիկայի հայ գաղութը իր Մայրենի Եկեղեցւոյն վրայ պէտք եղած լըրջութեամբ չէ՛ խորհած և հետեւաբար չէ՛ գործած։

Պատմութեան փո՛րձ դասերը և մեզ շըրջապատող պայմաններ պարտքերուն ամէնէն նուիրականը կը դնեն Ամերիկայի Հայութեան վրայ, որպէս զի սթափի իր թմբիրէն, գգաստանայ, վերականգնի և գործէ սա՛ համոզումով և հաւատքով՝ որ Ամերիկայի մէջ Հայաստանի Եկեղեցին է այն միակ հաստատութիւնը, որ պիտի երաշխաւորէ իր ազգային հարազատ նկարագրին պահպանութիւնը, և պիտի ընէ զինքն նաեւ ուժեղ ազդակ մը մեր հայրենիքի վերաշինութեան հսկայ գործին մէջ։

ՎԵՐՋ

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան վրայ խօսուած ատեն՝ պէտք է այլեւայլ տեսակէտներէ դիտել Բարեկարգութիւն ըսուածը, որ շատ բարդ խնդիր մըն է ըստ ինքեան։

Մինչեւ հիմայ այս նիւթին վրայ քիչ բան չգրուեցաւ։ Եկեղեցւոյ հոգեւոր վերին իշխանութիւնն ալ, ընդգրկած է այդ խնդիրը, և այս նպատակաւ, 1923 Նոյ. 24ին, Ամենայն Հայոց վեհափառ Կաթողիկոսին հաստատութեամբ, Մայր Աթոռոյ մէջ կազմուած է «Հայոց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Կեդրոնական Ընդհանուր ժողով մը», որու պաշտօնն է հաւաքել ու դասաւորել այն բոլոր նիւթերն ու խնդիրները, ինչպէս նաեւ պատասխանները այն հարցերուն՝ որոնք Մայր Աթոռի Շրջաբերականներով դրուած են արտասահմանի (Հայաստանէն դուրս) բոլոր Աթոռներու և Առաջնորդութեանց առջեւ, այս կերպով չօշափած ըլլալու համար հայ ժողովուրդը ներկայացնող պաշտօնական մարմիններուն և անձերուն կարծիքներն ու տեսութիւնները՝ Մայրենի Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան մասին։

Թէ՝ Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խնդիրը ո՞րչափ յաջողութեամբ ըմբռնուած է

Մայր Աթոռոյ մէջ, թէ՝ ձեռք առնուած մի-ջոցները ո՛րչափ գործնական են և պիտի կա-րենա՞ն ծառայել իրենց նպատակին, ասոնք այնպիսի կէտեր են, որոնց բացատրութիւնը պիտի տան կատարուելիք աշխատութեանց մեթոտն ու արդիւնքը։

Այս տողերուն նպատակն է ուշադրութիւն հրաւիրել հայ ժողովուրդի կրօնական դաս-տիարակութեան վրայ, որ, իմ կարծիքով, հի՛մն է Մայրենի Եկեղեցւոյն բարեկարգու-թեան և պէտք է գրուի բարեկարգութեան խնդիրներուն ամէնէն սկիզբը։

Այս դաստիարակութեան մեթոտը այլ եւ այլ կողմեր ունի. այսինքն՝ հայ ժողովուրդը կը դաստիարակուի երեք կեդրոններու, այ-սինքն՝ Տան, Դպրոցի և Եկեղեցւոյ մէջ։

Հայ դպրոցներ տարիներէ ի վեր գաղրած են կրօնական կամ հոգեւոր դաստիարակու-թիւն մը տալէ հայ մանուկներու և պատանի-ներու։ Իրօք, տրուածը մեծ բան մը չէր, բայց բան մըն էր, որ կը նպաստէր դպրոցա-կաններուն մէտքը քիչ շատ լարուած պահե-լու կրօնքի և եկեղեցւոյ հանդէպ։ Դարձեալ՝ գիտենք որ դպրոցը երբեւ քաղաքային կամ քաղաքացիական հաստատութիւն, կառավա-րութեան հսկողութեան տակ է այսօր եւրոպա-կան երկիրներու մէջ, և այդ պատճառաւ դպր-րոցներու ծրագրէն դուրս թողած է կրօնքի

ուսումը, քանի որ աշակերտները մխածոյլ քըրիստոնեայ չեն, այլ ամէն ազգէ և ամէն յարանուանութենէ ուսանողները կան դպրոցներուն մէջ։ Բայց իրողութիւնը սա է որ, զոր օրինակ Ամերիկայի մէջ, երբ դպրոցներուն ծրագրէն դուրս թողուած է կրօնքի ուսումը, բայց անդին կազմակերպուած են Կիրակնօրեայ Դպրոցներ զուտ կրօնական դաստիարակութեան համար։ Ակէ զատ, կառավարութիւնն ու իր դպրոցները էապէս կրօնական ոգի մը ունին։ Ուրիշ խօսքով՝ կրօնքի հակառակ չեն։ Մինչ մեր մէջ, հայ դպրոցներէն կրօնքի ուսման վտարումը, արդիւնք է հակակրօնական ձգտումներու։

Մեր Եկեղեցւոյն արդի վիճակը, ժողովուրդը կրօնապէս դաստիարակելու տեսակէտէն, ողբալի է բոլորովին։ Բեմը, որ խօսուն պէտք էր ըլլար Մայրենի Եկեղեցւոյ մէջ, բոլորովին դուրնաքեայ արժէք մը կը ներկայացնէ իբրեւ դաստիարակչական աթոռ։ Աւետարանի ոգւով և ձեւով, ծրագրեալ քարոզութիւններ՝ բացառութիւններ են մեր եկեղեցւոյ մէջ։ Թո՛ղ որ այդ սկզբունքով պատրաստուած քարոզիչներ ալ չունինք, կամ այնքան քիչ ունինք որ չեն կրնար գոհացնել ընդհանուր պէտքը։ Նոյն իսկ քարոզիչներ ունինք, որոնք շաբաթը անգամ մը բեմ կ'ելլեն, Աւետարանի պարզուկ պատմութիւններուն

մէջ, իրենց տգիտութիւնը ցուցադրելու համար։ Այս պատճառաւ, եկեղեցին ամփոփուած կը մնայ իր դարաւոր, ձեւաւորուած ու պայմանաւորուած, երկարատեւ ժամերգութեանց, իր հանդիսաւոր պաշտամանց և իր տօնախմբական խրախճանութեանց մէջ։

Ես անվերապահ կերպով կը յայտարարեմ թէ լուռն կամ սակաւ բեմերէն շատ աւելի բարձր են ատուածպաշտութեան վաղեմի և հաստատատիպ ձեւերուն և արարողութիւններուն հոգեւոր ազդեցութիւնը։ Բայց նոյնքան անվերապահութեամբ պէտք է խոստովանիլ որ սակաւ շատ և շատ է արդի ժամանակիս պահանջներուն համար, իսկ բոլորովին քիչ են ժողովուրդին հոգեւոր դաստիարակութեան գլխաւոր նպատակը ընծայելու կողմէն։

Ժողովուրդը պէտք է զարգանայ, եփուի կրօնքով և ոչ թէ քչուի տարուն ատոր հանդիսներէն անորոշ և աննպատակ ուղղութեամբ։

Եւ որովհետեւ եկեղեցական բարեկարգութեան բուն նպատակն է ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութիւնը, և այսպէս դաստիարակեալ ժողովուրդի մը կեանքին արտայայտութիւնը, պէտք է հարցնել թէ ի՞նչ ընելու է ժողովուրդը կրօնապէս դաստիարակելու համար։

Տան մասին քիչ հոգը։

Երբ նկատի առնուի Մայր Աթոռոյ կողմէն բանաձեւուած բարեկարգական խնդիրներու դասաւորումը, կը տեսնենք թէ հայ ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութիւնը չօշափող կէտ մը չկայ ատոնց մէջ։

Ահա այդ դասաւորումը.

Ա.— Ժամապաշտութեան կրճատումն ու բարեփոխութիւնը. այն է ժամագիրքի, Շարականի, Ճաշոցի, Տօնացոյցի կրճատումն ու բարեփոխութիւնը։

Բ.— Ծիսարան-Մաշտոցի կրճատումն ու բարեփոխութիւնը։

Գ.— Հայոց եկեղեցւոյ նաեւ աշխարհաքարի գործածութեան խնդիրը (ընթերցուածներու և աղօթքներու վերաբերմամբ)։

Դ.— Կուսակրօնութեան խնդիրը, որ կապուած է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան արմատական փոփոխութեան հետ։

Ե.— Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սահմանադրութեան հարցը։

Զ.— Հոգեւորականութեան նիւթական հարցը։

Է.— Հոգեւորականներու սքեմի փոփոխութեան խնդիրը (այս հարցը արծարծուել է 1917ի համագումարում և այժմ Թիֆլիզի քահանայութեան կողմից)։

Ը.— Եւ այլ խնդիրներ, որոնք կարեւոր

կը համարի ձեր տեղական խորհրդակցութիւնը՝ Հայոց Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան վերաքերմամբ։

Ամէնէն կենսական խնդիրը, այսինքն ժողովուրդը հոգեւորապէս դաստիարակելու խնդիրը, որ կեդրոնական տեղը պէտք էր բռներ այս դասաւորման մէջ, մոքէ իսկ չէ անցած։

Կ'արժէր մա'նաւանդ քննութիւն մը ընել և տեսնել թէ՝

ա) Հայց. Եկեղեցւոյ ժողովուրդին հարիւրին քանի՞ն եկեղեցի կը յաճախեն այլեւայլ տեղերու մէջ։

բ) Հայց. Եկեղեցւոյ ժողովուրդին հարիւրին քանի՞ն հայերէնախօս են, և ի՞նչ է այլալեզու հայերուն կրօնական կամ եկեղեցական վիճակը։

գ) Հայց. Եկեղեցւոյ ժամերգութիւնը կամ աստուածային պաշտամունքը ի՞նչքան նոյնութեամբ և ճշտութեամբ կը գործադրուի այլեւայլ տեղերու մէջ։

դ) Հայց. Եկեղեցւոյ հոգեւորականները (ամուրի կամ ամուսնացեալ) մտաւորական պատրաստութեան կողմէ ի՞նչ արժէք կը ներկայացնեն, և ո՛րչափ է անոնց թիւը, համեմատելով Հայց. Եկեղեցւոյ ժողովուրդի թիւին հետ։

ե) Կրօնական ի՞նչպիսի մարմիններ կազմակերպուած են Եկեղեցւոյն շուրջ, ժողովուրդին հոգեւոր դաստիարակութեան նպաստելու համար։

Այս և այսպիսի կէտերուն քննութիւնն ու վիճակագրութիւնը, բաւական ապահով ուղեգիծ մը ցոյց պիտի տար Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան ամէնէն կարեւոր կէտերը չօշափելու և գործի սկսելու համար։

Եկեղեցական պաշտամունքի գլուքերուն կրճատումը, առ անոր կարծիքով կարգադրութիւնք խնդիր մը չէ, այլ՝ համոզութեան, ձեռնհասութեան և ճաշակի խնդիր մը։ Ամէնէն հին գրչագիրներու իրարու հետ համեմատութիւնը, և արդէն գործնականին մէջ կատարուած կրճատումներն ու փոփոխութիւնները, և ժամանակիս պահանջը — քանի մը հոմոտ, ձեռնհաս և երկիւղած հոգեւորականներու աշխատութիւնը կրնան հասցընել բաղձացուած նպատակին։

Հայց. Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան ամէնէն հիմնական և տեւական ազդակը եղած է Հայոցն Տունը, և պէ՛տք է ըլլայ։

Տունը նուիրական յարկ մըն է։ Ազգային և ընկերական կեանքին աճման վառարանն է Տունը։ Ազգի մը աւանդութիւններուն և իրաւունքներուն մշակման և պահպանութեան

կեդրոնն է Տունը։ Նուիրումի, զոհողութեան, անհատական և հանրային կեանքի բեղմնաւորութեան աղբիւրն է Տունը։ Բոլոր հաստատութիւններու և կազմակերպութիւններու տիպարն է Տունը՝ ազգի մը և ժողովուրդի մը մէջ։ Ժողովուրդ մը կրնայ ըլլալ որ դպրոց կամ եկեղեցի չունենայ, կամ ունենայ և կորսընցնէ զանոնք, բայց չի կրնար ըլլալ առանց Տան։ Եթէ ժողովուրդ մը կորսնցնէ իր Տունը, այլ եւս կը դադրի ժողովուրդ ըլլալէ։

Սրդ՝ Հայ Տունը, գոյութեան իրաւունքովը իսկ աղբիւրն ու աւանդապահն է կրօնական կեանքի։ Նախնական առաջին եկեղեցին է ան, Սրբութիւն սրբոցը, կրօնական գաղափարներուն և հաւատալիքներուն և հետեւաբար, իմ կարծիքով, Հայ Տունը առաջին տեղը պէտք է բռնէ Հայց. եկեղեցւոյ բարեկարգութեան մէջ, իբրեւ վառարան միշտ տաք և միշտ թարմ պահելով քրիստոնէական ոգին և քրիստոնէական կեանքին արտայայտութիւնը։

Իսկ առանձին դաստիարակութեան անփոխարինելի դասագիրքն է Աստուածաշունչը, մա՛նաւանդ Նոր Կտակարանը։

Ասիկա ա՛չ նորութիւն մըն է մեր ժողովուրդին համար, ա՛չ ալ նոր գիւտ մը իմ կողմէն։

Իրողութիւնը սա՛ է որ մեր նախնիք մեզ-

մէ չատ աւելի կը կարդային Սուրբ Գիրքը: Ասոր ապացոյցը այն է որ Ս. Գրքի բիւրաւոր օրինակներ գրչագրուած են Սահակ-Մեսրոպեան գիւտէն ի վեր մինչեւ տպագրութեան գիւտը. և նոյն իսկ հայ տպագրութեան հաստատութենէն ետքը, երբ Ոսկան Վրդ. Հոլանտայի մէջ առաջին անգամ կը տպագրէր Հայ Աստուածաշունչը (1666), դեռ այդ թուականէն ետքը գրչագրուած Ս. Գիրքեր կան:

Սուրբ Գրոց ընթերցումը գիւրին և հրապուրիչ ընծայելու համար նախնիք ամէնէն յառաջ Հին և Նոր Կտակարանները զատած են իրարմէ և Նորին մէջ ալ Չորս Աւետարանները, առանձին խնամքով գրչագրած և բազմացուցած են: Ես նոյն իսկ տեսած եմ իմաստութեան գիրքերուն առանձինն հաւաքածուն, Հայոց Կիլիկեան դարպասին համար պատրաստուած(*):

Անտեղի ենթադրութիւն մը ըրած պիտի չըլլամ ըսելով որ եթէ Գրոց գիւտէն ի վեր գրչագրուած Սուրբ Գիրքերը, իրենց ամբողջական կամ մասնակի գրչատիրներով, պահուած մնացած ըլլային մեր Ազգին մէջ, բիւրաւոր Ձեռագիրներու հաւաքածոյ մը պիտի ունե-

---

(*) Այս Ձեռագիրը կը գտնուի Անկիւրիոյ Կարմիր վանքի Ձեռագրաց հաւաքածոյին մէջ, իմ չինած Մայր Յուցակին համեմատ թիւ 140:

նայինք այսօր և Փարիզի Ազգային կամ Նիւ Եորքի կեդրոնական Հանրային Մատենադարաններէն մէկը հպիս պիտի բաւէր այդ Ձեռագիրները պահելու համար։

Այս գրուածին նպատակէն դուրս կը ձնայ թուական հաշիւներով ապացուցել այս իրողութիւնը։ Բայց սակայն կարելի է բոլորովին վստահութեամբ ըսել թէ, այսքան գարաւոր փճացումներէ և կորուստներէ ետքը՝ դեռ այսօր երկրագնտիս վրայ գտնուող հայերէն Ձեռագիրներու ամէնէն մեծ հաւաքածոյն կը կազմեն Սուրբ Գրքեր, մանաւանդ Աւետարաններ։ Ստեփանոս Օրբէլեան (†1304) իր առաջնորդութեան տեն, մինչ Սիւնեաց նահանգին մէջ 10,000է աւելի կը հաշուէր Ս. Գրոց Ձեռագիր օրինակներուն թիւը, «եւ կը-տակարանք յոլովք, որք թուով աւելի քան զ10,000»։

Այս սարսափելի և զմայլելի աշխատութիւնը Հայաստանի մէջ, նուիրուած Սուրբ Գրոց օրինակներու բազմացումին, պէտք մը արդիւնք էր, այսինքն՝ ժողովուրդը Ս. Գիրք կը կարդար։

Հայոց ամէնէն պանծալի կաթողիկոսներէն մէկը Կոստանդին (1221–1267), որպէս զի Աւետարանին ընթերցումը հրապուրիչ ընծայէ, ընտիր մատաղաթի վրայ չքեղ Աւետարաններ

գրել և ծաղկել տուած է, որոնք կիլիկեան գրչութեան գլուխ գործոցներ են։

Դժբախտ իրողութիւնը սա է որ Ս. Գիրք չի կարդացուիր հայ տուներու մէջ։

Եւ Տպագրութեան գիւտէն ի վեր, տարակոյս չկայ, Ս. Գիրքը մեր ժողովուրդին մէջ տարածելու համար մեր եկեղեցւոյ հոգեւոր վերին իշխանութեան կողմէն չէ՛ մշակուած կանոնաւոր ծրագիր մը՝ Սուրբ Գիրքը ժողովրդականացնելու նպատակով։ Մինչ ժողովուրդի մը կրօնական դաստիարակութեան մէջ, իր կրօնքի Սուրբ Գիրքին ընթերցումը կարեւոր և գօրաւոր ազդակ մըն է։

Ա՛նշուշտ ես գիտեմ որ Ոսկանէն ի վեր Ս. Գիրք հրատարակուած է վենետիկ, կ. Պոլիս, Ս. Պետերսբուրկ. մանաւանդ Ամերիկեան Ս. Գրոց Ընկերութիւնը այլապան մեծութեամբ Ս. Գիրքեր հրատարակած է ժողովրդական աշխարհաբարով. իսկ նոր կտակարան և մասնաւորաբար Գործ Աւետարաններ բազմաթիւ տըպագրութիւններով հրատարակուած են նոյն իսկ Ս. Երուսաղէմի և Մայր Աթոռոյ Տպարաններէն, բայց ո՛չ էջմիածին և ո՛չ ալ Երուսաղէմ չեն կրցած տպագրել և հրատարակել նոյն իսկ հայերէն գրարար Աստուածաշունչ մը(*), և ներսէս Պատրիարքի ջանքերով իրա-

---

(*) Թէ՛ էջմիածին և թէ՛ Երուսաղէմ Ս. Գիր-

կանացաւ գրաբար Աստուածաշունչի տպագրութիւնը Կ. Պոլիս, Պաղտատլեան տպարանի մէջ 1895ին, իր մահէն 11 տարի վերջը, Աստուածաշունչի Ամերիկեան Ընկերութեան ծախքով, այն ալ հրատարակչական մասնաւոր պայմաններով, նոյն ընկերութեան կանոնագրին համաձայնելու համար։

Ներսէս Պատրիարքին նպատակն էր Սուրբ Գիրքը ուղղակի տալ Հայ ժողովուրդին ձեռքը, և ինքն իբրեւ այս համոզումի հոգեւորական մը, Չորս Աւետարանները Հանրաբարբառ մըն ալ խմբագրած և տպագրած էր Արմաշու տպարանին մէջ (1875), որպէս զի Հայ ժողովուրդը ուղղակի իր տան մէջ կարդայ աստուածային գիրքը, և դաստիարակուի անոր ներշնչումներով։ Օրմանեան Սրբազան ալ միեւնոյն նպատակով հրատարակեց իր Հանրապատումը (1911)։

Ասոնք բոլոր անհատական, մասնակի և կիսկատար միջոցներ են, և չեն կրնար և չեն բաւեր Հայ տունը խանդավառելու։

Ատեն մը խորունկ նախապաշարում և նոյն իսկ աններելի տգիտութիւն մը ունէր մեր ժո-

---

քը հրատարակած են եկեղեցւոյ մէջ կարդացուելու համար, ընթերցուածներու աւուր պատշաճի դասաւորութեամբ։ Ասոնք են այժմ ճաշոց ըստուածներ։ — Երուսաղէմ հրատարակած է նաեւ Ս. Գրոց Համաբարբառը (1895)։

ղովուրդը Աստուածաշունչի Ամերիկեան Ընկերութեան ժողովրդական և աժան հրատարակութիւններուն դէմ — և թերեւս այսօր ալ շատ փոխուած չըլլայ այդ մտայնութիւնը —, և ասիկա պատճառ մը եղաւ որ շատեր ձեռք չառնեն աշխարհաբար կամ հայագիր թիւրքերէն աւետարան մը. թէեւ ասոր համակն ալ պատահեցաւ, և այսպէս՝ ժողովուրդը, լքուելով իր բախտին՝ այլեւայլ ուղղութեամբ խոտորումներ ունեցաւ և եթէ ոչ ոգւով, գոնէ ձեւով ուծացաւ իր Մայրենի Եկեղեցիէն:

Հիմայ որ Բարեկարգութեան մասին պաշտօնապէս նախապատրաստական խօսքեր և ձեռնարկներ կ'ըլլան, ըստ իս, հարկ անհրաժեշտ է ուշադրութիւն դարձնել Հայ ժողովուրդի կրօնական դաստիարակութեան առաջնին կողմին վրայ:

Հայ ժողովուրդը պէտք է որ կարդայ Սուրբը: Եւ որպէս զի այդ մեծաձաւալ և բազմակողմանի հաւաքածոն մատչելի և մարսելի ըլլայ Հայ ժողովուրդին, պէտք է խնամքով ընտրութիւն մը կատարուի Հին Կտակարանի գիրքերուն մէջ, և այդ կերպով զատուած գիրքեր, նոյն իսկ գլուխներ, թարգմանուին մեր ոլորտն և ճկուն աշխարհաբարին և տրուին մեր ժողովուրդին ձեռքը:

Նոյն իսկ կարելի է ընտրուած իւրաքան-

չիւր գիրքը առանձին առանձին հատորիկի վերածել մաքուր տպագրութեամբ, վայելուչ կազմով, և աժան գիներով տրամադրել Հայ ժողովուրդին: Եւ որովհետեւ այսօր, չնորհիւ պայմաններու, մեր ժողովուրդը համեմատաբար շատ աւելի կարդալ գիտէ քան յիսուն տարի յառաջ, վստահ եմ որ Աստուծոյ խօսքին ընթերցումը մեծ ծաւալ պիտի գտնէ Հայ տուներու մէջ:

Եւ երբ Հայ ժողովուրդը իր տան մէջ, իր հիւղակին կամ վրանին տակ Սուրբ Գրքին պատգամները կարդայ, պէտք է ապահով ըլլալ որ Բարեկարգութիւնը դրուած կ'ըլլայ հաստատուն հիմերու վրայ:

Մեր նախնիք իրենց ժամանակին ըմբռնումներուն և պէտքերուն համաձայն ըրած են ինչ որ կրնային ընել Սուրբ Գիրքը ժողովրդականացնելու համար: Իսկ մեր արդի ժամանակները, ուր տպագրութիւնը գեղարուեստին ամէնէն սքանչելի ճիւղերէն մէկը եղած է, և այնքան կենսական դեր մը կը կատարէ քաղաքակրթուած կեանքի բոլոր մարզերուն մէջ, հարկ անհրաժեշտ է օգտուիլ տպագրութեան գմայլելի դիւրութիւններէն՝ Սուրբ Գիրքը ժողովրդականացնելու համար՝ Հայ տուներու մէջ. որովհետեւ ուրիշ ժամանակներէ աւելի մեր ժողովուրդը այսօր պէտք ունի Ս. Գրքի ընթերցումին:

Թերեւս ընթերցողները չատեր պիտի չը հասկնան և պիտի չըմբռնեն այս մեթոտին իրական արժէքը, և պիտի կարծեն որ պատուելիական տափակութիւններու վրայ պրիչ կը խաղցնեմ։

Բայց այդպէս չէ։ Ես աչքի առջեւ ունիմ մեր քրիստոնէութիւնը, որ հիմնուած է աստուածային սկզբունքներու վրայ, և այդ սկզբունքներուն ուղղակի աղբիւրն է Ս. Գիրքը։ Հետեւաբար խելքը գլուխը հաւատարիմ քրիստոնեայ մը պէտք է անձամբ կարդայ իր կրօնքին գիրքը։ Ասիկա բոլորովին տրամաբանական հարկ մըն է։

Սուրբ Գիրքին ընթերցումը տան մէջ, բարոյագիտական կողմէն նայելով խնդրին վրայ, ապահով միջոց մըն է ընտիրները անարգելու համար։

Մարդկային կեանքի հազարաւոր տարբերներու փորձառական իրաւունքէն և օրինակներէն զատ, Սուրբ Գիրքի ուշիմ ընթերցող մը և հաւատացեալ ունկնդիր մը, յաճախ չփման մէջ կը գտնուի այնպիսի հոգիներու հետ որոնք մարգարէ և առաքեալ կը կոչուին, և որոնք թէեւ հին, բայց նոր բաներ մը կ'ըսեն մեզի։ Եւ ասոնց բոլորին կեդրոնը, փրկչին դէմքը, Անոր խօսքերը, Անոր աւետիանները, պէտք չէ որ հեռանան քրիստոնեայ Հայու աչքէն և հոգիէն։

Շատ պիրքեր և թերթեր կը կարդանք այսօր, և մեզմէն հայերէնով ալ չենք բաւականանար։ Ինչպէս որ աշխատելդ բացատրել, ընտրանքով և պետութեամբ պատրաստուած Սուրբ Գիրքի մը հատորը կամ հատորիկները, պէտք է որ մեր պիրքերուն և թերթերուն մէջ ամէնէն առաջին տեղը բռնեն և հպելի ըլլան ամէնուն։

Կրօնական առանձին պաստխարակութեամբ ոգեւորուած հայեր նոյնչափ պիտի ոգեւորուին իրենց Մայրենի Եկեղեցիով, երբ մանաւանդ անոր պաշտամունքին և արարողութեանց մէջ դրուի ժամանակի խնայողութիւն, ազդուութիւն, հոգեւոր մեծվայելչութիւն, կոկիկութիւն, հասկըցողութիւն բոլոր ձեւերու և արտայայտութիւններու մէջ, և մանաւանդ մեր նախնեաց և բոլոր քրիստոնէական եկեղեցւոյ վաղեմի սովորութեան համեմատ, երբ այդպէս կազմակերպուած աստուածային պաշտամունքի մէջ ապահովուի նոյնինքն ժողովուրդին ալ մասնակցութեան բաժինը, կ'ապահովուի եկեղեցիին բարեկարգութիւնը։

Եթէ բարեկարգական ձեռնարկներու մէջ նկատի չառնուի հաւատացեալ ժողովուրդը և անոր կրօնական պաստխարակութեան խնդիրը, իբրեւ հիմ և կեդրոն բարեկարգութեան, իմ չատ համեստ կարծիքով, միւս բոլոր խնդիրներուն կարգադրութիւնը նոյն իսկ իրենց ե-

բեւակայեալ յաջողութեամբը, չեն հասնիր պիտուած նպատակին։

Ոմանք բոլորովին տարբեր ուղեգիծ մը կ'ուզեն ցոյց տալ Հայց. եկեղեցւոյ բարեկարգութեան համար, ԱԶԱՏ ԵԿԵՂԵՑԻի մը եթագով։

Խորհրդային Հայաստանի մայրաքաղաքին ԱԶԱՏ ԵԿԵՂԵՑԻ անունով հրատարակուած թերթը, պէտք է ըսել խեղկատակութիւն մըն է։ Ատոր հրատարակիչները, հակառակ իրենց յաւակնութիւններուն և չոչոկանքներուն ոչ քրիստոնէական եկեղեցւոյ ընդհանուր պատմութիւն գիտեն, ոչ ալ Հայց. եկեղեցւոյ ներքին յօրինուածութիւնը (*organisme*) ուսումնասիրած են։

ԱԶԱՏ ԵԿԵՂԵՑԻ մը գոյութիւն չունի, և այդ անունով թերթ կը հրատարակուի, եւ կը հրատարակուին այնպիսի բաներ, որոնք եկեղեցիի ոգիին եւ գաղափարին հակասութիւններ են։ Կատարեալ հերձուած մը, որ ազատ ոչինչ ունի. այլ ընդհակառակն կախում ունի ներքին անխուսափելի չահերէ եւ նպատակներէ։

Հայց. եկեղեցին չի կրնար բարեկարգուիլ ո՛չ կիսակատար արտաքին ձեւերու նորոգոյն կարգադրութեամբ, ո՛չ ալ Ազատ եկեղեցիի մը բանդագուշանքներով։ Հայց. եկեղեցին կըրնայ բարեկարգուիլ միայն իր խոկ մէջը, իր

հիմերուն եւ աւանդութիւններուն վրայ։

Ա.րդ, հարկ եղած կարեւորութեան բաժինը տալով հանդերձ, զոր օրինակ, Մայր Աթոռոյ կողմէն դասաւորուած ուխտը կէտերուն, ես կը հաւատամ որ ատոնց սկիզբը պէտք է դրուի Հայ ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութեան խնդիրը։

Եթէ Հայ ժողովուրդը չդաստիարակուի գործնական մեթոտով մը, ի՞նչ կ'արժեն անոր եկեղեցւոյն արտաքին ձեւերուն մէջ դրուելիք բարեփոխումները։

Ես աչխատեցայ ցոյց տալ թէ «պայս արժան է առնել եւ պայն չթողուլ» (Մտթ. ԻԳ. 23), այսինքն՝ Հայ ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութիւնը առաջին տեղը պէտք է բռնէ Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան համար ճշդուած գլուխներուն սկիզբը։ Իսկ Հայ ժողովուրդի կրօնական դաստիարակութեան մէջ առնչինը կարեւոր է, եւ կապուած է Սուրբ Գիրքի ընթերցումին. հետեւաբար Ս. Գիրքը պէտք է ժողովրդականացնել այն կերպով, որ այն բոլորովին մատչելի եւ հաճելի ըլլայ. եւ ատոր պայմաններն են խնամոտ ընտրանք նիւթերու եւ գիրքերու, խնամոտ թարգմանութիւն մեր սիրուն եւ ճկուն աչխարհաբարի, մաքուր տպագրութիւն եւ վայելուչ կազմ և դիւրամատչելի գին։

1926 Յունիս 27, Կիրակի

ԿՈՆ 6 ՔԱՐԱՆԵՐ